

zomer 2018
nr. 2 €9,90

de Helling

- 8 **Omgevingswet:** gemeenten, wees er vroeg bij
*Gesprek tussen drie lokale bestuurders, plus voorbeeld-
 paragraaf voor lokale coalitieakkoorden*
 – Richard Wouters e.a.

- 14 **Het woonbeleid:** over tien jaar een nieuw parlementair
 onderzoek? – *Peter Boelhouwer*

- 20 **Bouw meer in steden, minder in groen** – *Linda Voortman*

- 22 **Laat corporaties bouwen voor middeninkomens**
 – *Wim Hazeu*

- 33 **Kate Raworth:** ‘Waar halen mensen het idee vandaan
 dat eindeloze groei mogelijk is?’
 – *Suzanne van den Eynden*

- 38 **Brabantse Bagel, de donuteconomie als leidraad voor de
 praktijk** – *Hagar Roijackers e.a.*

- 41 **Donuteconomie: ‘De politiek laat het afweten’**
 – *Aart de Zeeuw*

- 44 **Bestuurscultuur:** hoe voorkom je dat de sfeer verziekt?
 – *Paul Frissen e.a.*

- 48 & 73 **De post-fossiele stad**

- 56 **Marianne Smitsmans** strijdt tegen armoede in
 Roermond: ‘Trek de wijken in en luister’ – *Lot van
 Hooijdonk*

- 60 **De gunfactor van het noorden:** lessen uit vijf nieuwe
 gemeenten – *Alderik Visser*

- 66 **Robbert Bodegraven**, directeur Bureau de Helling:
 ‘Echte verandering begint bij de politiek’ – *Alderik Visser*

- 24 **Hebzucht** – *column van Thomas Mertens*

- 65 **& Verder** – *aanbevolen door de redactie*

- 70 **Bureau de Helling**

- 72 **Over de auteurs**

de Helling

Kwartaaluitgave van Bureau de Helling,
wetenschappelijk bureau GroenLinks
Jaargang 31 · nr 2 · zomer 2018

Los € 9,90, jaarabonnement € 36,50,

Jongeren t/m 27: € 19,50

Banknummer: NL60 TRIO 0390109096 t.n.v.

Stichting Wetenschappelijk Bureau GroenLinks,
met vermelding van de Helling.

ISSN 0922-0119

HOOFDREDACTIE

Suzanne van den Eynden

REDACTIE

Natasja van den Berg, Lara de Brito, Lot van
Hooijdonk, Suzanne Kröger, Herman Meijer,
Socrates Schouten, Farid Tabarki, Rens van
Tilburg, Alderik Visser.

ONTWERP

de Ruimte ontwerpers/Mark Schalken

DRUK

Drukkerij Raddraaier (papier 100 % recycled)

UITGEVER

Stichting Wetenschappelijk Bureau GroenLinks

REDACTIEADRES

Postbus 8008, 3503 RA Utrecht
redactiedehelling@bureaudehelling.nl
tel 030 239 99 07,
abonneezaken: 030 239 99 59

www.bureaudehelling.nl

(> 'tijdschrift')

Redactioneel intro

Sinds 21 maart is alles anders. Deze dag luidde een nieuw tijdperk in, een frisse start, een afscheid van wat tot dan toe was geweest. Maar ook de ontknoping van opgebouwde spanning: zou het gaan zoals we hoopten?

Op 21 maart werd mijn oudste kind namelijk vier jaar. Voor haar én haar ouders een mijlpaal. Wanneer dit nummer van de Helling verschijnt, zit zij al een week op de basisschool en staan wij voortaan dagelijks tussen de andere luizenmoeders en -vaders op het schoolplein.

De aanstaande schoolgang van onze dochter liep synchroon met de samenstelling van deze – mijn eerste – Helling. ‘21 maart’ was immers ook een ijkpunt voor GroenLinks, en werd voor de redactie van de Helling eveneens richtinggevend. Dit nummer verschijnt op het moment dat de gemeenteraadsverkiezingen achter de rug zijn, de stemmen geteld en het echte werk begint: namelijk de collegeonderhandelingen gevolgd door het daadwerkelijk besturen van stad en dorp. Een periode waarin campagnevoeren plaatsmaakt voor beleidsvorming, voor verdieping van standpunten, voor het bieden van zoveel mogelijk GroenLinkse oplossingen voor lokale problematiek. Dat is waar de Helling om de hoek komt kijken, als tijdschrift van het wetenschappelijk bureau van GroenLinks dat bijdraagt aan de ontwikkeling van het gedachtegoed van de partij (meer hierover leest u in het interview met Robbert Bodegraven, de nieuwe directeur van Bureau de Helling). De redactie was het er dan ook al snel over eens dat het lentenummer voor een groot deel zou moeten gaan over de uitdagingen waar de groene en linkse politiek op gemeentelijk niveau voor staat.

Het is namelijk de lokale politiek waarvan oplossingen voor de problemen op de woningmarkt moeten komen, zoals hoogleraar Peter Boelhouwer betoogt. Het is dichtbij huis waar voor politici én burgers kansen liggen om de ‘donuteconomie’ in de praktijk te brengen, aldus de Britse econoom Kate Raworth met wie de Helling sprak. Ook de Omgevingswet, die bestaande milieuwetgeving vervangt, heeft voornamelijk lokale impact. En het zijn vaak lokale bestuurders die de kloof tussen politiek en burger weten te overbruggen, zoals wethouder Marianne Smitsmans die in Roermond het vertrouwen won van mensen in de volkswijken. Dat het ook flink mis kan gaan in de raad, weet hoogleraar bestuurskunde Paul Frissen maar al te goed. Voor de Helling analyseerde hij de factoren die bijdragen aan ‘verzielte’ bestuursculturen. Met deze en andere artikelen hopen we bestuurders en inwoners van gemeenten te inspireren en voeding te bieden voor een nieuw tijdperk in het gemeentebestuur.

‘Verandering begint hier’, luidde de campagneslogan van GroenLinks in aanloop naar de gemeenteraadsverkiezingen. In het schoolgebouw waar ik op 21 maart stemde voor een nieuw gemeentebestuur, leverde ik de dag erna voor het eerst mijn dochter af. Over verandering gesproken.

En natuurlijk gaat het goed.

/ Suzanne van den Eynden

*Stadsgeograaf Cody Hochstenbach versus
oud-wethouder Maarten van Poelgeest*

Gentrificatie⁹

omarmen of vermijden?

De term 'gentrificatie' is niet meer weg te denken uit het Nederlandse stedenbouwkundig vocabulaire. De definitie, de opwaardering van oudere wijken door de komst van mensen uit de middenklasse, met prijsopdrijving als gevolg, maakt direct het dilemma zichtbaar: moeten we gentrificatie nu omarmen of vermijden? Stadsgeograaf Cody Hochstenbach en voormalig wethouder Maarten van Poelgeest bogen zich op verzoek van de Helling over deze vraag. Grootste discussiepunt: hoe autonoom en daarmee onvermijdelijk is het proces van gentrificatie? Rondend over eens: gemeenten moeten meer kunnen doen tegen exorbitante huurprijzen.

Door Suzanne van den Eynden

De Pijp en de Jordaan in Amsterdam, het Zeeheldenkwartier in Den Haag, Klarendal in Arnhem, Belcrum in Breda. Stuk voor stuk oudere, centraal gelegen arbeiderswijken waar de afgelopen dertig jaar mensen met meer toekomstperspectief zich vestigden, de openbare ruimte werd opgeknapt, hippe horeca neerstreek en waar de prijzen als gevolg daarvan zo hard stegen dat nu alleen de *lucky few* er een woning kunnen bemachtigen.

Dit proces werd al in 1964 beschreven door de Britse socioloog Ruth Glass. Zij muntte *gentrification* als een uiterst kritische term. De neomarxistische Glass duidde er de klassenstrijd mee aan die ontstond in opgeknapte binnenstedelijke buurten. In Nederland bleef het fenomeen lange tijd onbekend, ook de vertaling liet op zich wachten. Rond de eeuwwisseling begon de term gentrificatie aan een opmars, opvallend genoeg eerst als iets positiefs. "Pas sinds 2014, toen ook duidelijk werd dat door gentrificatie mensen worden uitgesloten, wordt er heel veel over geschreven. Inmiddels heeft het ook hier een negatieve connotatie gekregen", vertelt Cody Hochstenbach, stadsgeograaf aan de Universiteit van Amsterdam en in 2017 gepromoveerd op gentrificatie. In de lobby van hotel Victoria aan het Damrak discussiëren Hochstenbach en Maarten van Poelgeest, van 2006 tot 2013 wethouder Ruimtelijke Ordening in Amsterdam, over de vraag of gentrificatie een vloek of een zegen is.

Hoe is gentrificatie in Amsterdam ontstaan?

Hochstenbach: "We zijn geneigd om te denken dat het een autonoom, spontaan fenomeen is dat gedreven wordt door de woonwensen van beter verdienenden. Dat is veel te kort door de bocht. Oorspronkelijk had het ook in Amsterdam overigens wel een spontaan karakter: gentrificatie ontstond door de komst van studenten en links-progressieve groepen naar de stad. Pas de afgelopen jaren heeft het zich als een olievlek

over Amsterdam verspreid, vooral doordat de overheid er een sturende rol in ging spelen: door op grote schaal sociale huurwoningen te verkopen, de komst van bepaalde typen winkels en horeca te stimuleren en de publieke ruimte op te knappen. Dit heeft een aantal wijken onbetaalbaar gemaakt.”

Van Poelgeest: “Deels is gentrificatie wel degelijk een autonoom proces. Amsterdam is sinds de jaren tachtig herontdekt, wat een enorme druk op de stad gezet. Steeds meer mensen willen hier wonen, liefst binnen de ring en als het even kan ook nog in de binnenstad. Dat leidt tot schaarste. We kunnen hoog of laag springen maar aan het fenomeen schaarste ontkomen we niet. Dat leidt tot prijsopdrijving. Daar waar schaarste ontstaat, en dat is mijn centrale stelling, is meer regulering nodig. En die instrumenten geeft het Rijk de gemeenten niet.”

Hochstenbach: “Rond de eeuwwisseling is wel bewust voorgesorteerd op gentrificatie.”

Van Poelgeest: “Er is niet op voorgesorteerd. Het klopt wel dat we het woningaanbod bijgestuurd hebben door corporatiewoningen te verkopen. Begin jaren tachtig hadden we 80% sociale huurwoningen en maar 7% koopwoningen. Dat vond iedereen veel te eenzijdig. De gedachte was: het zou goed zijn als sommige wijken wat diverser werden, volgens sommigen vanuit het idee dat de oorspronkelijke bewoners zich dan aan de wat meer welvarende nieuwkomers kunnen optrekken.”

Hochstenbach: “In de Amsterdamse Woonvisie opgesteld in 2007 staat dat gentrificatie een kans is die we moeten aangrijpen. Mijn analyse is dat we nu last hebben van de enthousiaste verkoop van corporatiewoningen. Inmiddels is die verkoop gelukkig aan banden gelegd. Maar ik denk dat we dat eerder hadden moeten doen.”

Van Poelgeest: “Dat denk ik ook.”

Hochstenbach: “Als de woonvisie van destijds nu zou

moeten worden opgesteld, zou gentrificatie er niet als streven in zijn gekomen.”

Van Poelgeest: “Klopt, er zou nu ‘menging van buurten’ hebben gestaan. Want dat was het motief: eenzijdige wijken gemengder maken. Misschien was dat naïef, maar zo was het wel. Gentrificatie was geen doel op zich.”

Hochstenbach: “Gentrificatie zorgt inderdaad in de eerste plaats voor meer menging. Op een gegeven moment komt er een kantelpunt. Dan leidt het juist tot ‘ontmenging’, waar lagere-inkomensgroepen de prijs voor betalen in de vorm van minder toegang tot woningen. In Amsterdam is dat kantelpunt inmiddels bereikt, in Rotterdam zorgt gentrificatie nu nog voor meer menging.”

Voor GroenLinks is dit een bijzonder ongemakkelijke waarheid: het verbeteren en mengen van wijken zorgt er blijkbaar voor dat deze te duur worden voor oorspronkelijke, minder draagkrachtige bewoners. Is gentrificatie onvermijdelijk?

Hochstenbach: “Gentrificatie is niet hetzelfde als verbetering. Het is tekenend voor de huidige, door marktdenken gedomineerde tijd dat we het mooier, leefbaarder maken van een wijk niet los kunnen zien van prijsopdrijving, met als gevolg dat jouw vermogenspositie uitmaakt wat je kansen zijn in de samenleving. Bij de grootschalige stadvernieuwing eind jaren zeventig is het wél gelukt om wijken op te knappen zonder ze duurder te maken. Verouderde panden werden vervangen door nieuwbouw, maar deze werd afgeschermd van marktwerking. Ik geef toe: de context was anders – de stadsbevolking kromp.”

Van Poelgeest: “Dat is nu juist het punt. De stad is populairder dan ooit. Die schaarste is in Amsterdam wel degelijk een autonoom gegeven, waar overigens ook mensen met een middeninkomen last van hebben. En het klopt dat die schaarste deels is ontstaan doordat

Maarten van Poelgeest: “Als je gentrificatie definieert als het mooier maken van de stad, en je bent in staat om de autonome schaarste beter te reguleren, hoeft het niet iets slechts te zijn. Het opknappen van de stad een plicht voor ieder bestuur.”

/

Cody Hochstenbach: “We moeten niet toestaan dat wijken steeds maar duurder worden en slechts een kleine groep de vruchten daarvan plukt.”

we wijken hebben opgeknapt en sociale huurwoningen verkocht. Maar er zullen altijd extra geliefde plekken zijn. We moeten af van de wens om overal een ‘gemiddelde buurt’ te creëren: een uitgebalanceerde buurt met alle inkomenscategorieën, leeftijden en levensstijlen keurig vertegenwoordigd, die we als mal over alle delen van de stad kunnen trekken. Dat idee ontkent de manier waarop een stad historisch gegroeid is. Er zijn wijken met veel kleine woningen, wijken waarin grondgebonden gezinswoningen domineren, of juist flats. Er bestaan ook stukjes goudkust. En daar tussen wordt verhuisd. Dat maakt de stad nu juist zo interessant. We moeten in ieder geval af van dat ideaalbeeld van een stad. Daar hebben we bij links nog wel eens last van gehad.”

Hochstenbach: “Klopt, en daar ben ik ook zeker niet voor. Mijn huidige onderzoek richt zich op het idee van verschillende buurten die mensen bedienen in hun verschillende levensfasen. Je hebt eigenlijk mozaïek van verschillende buurttypen nodig binnen een stad. Als je kinderen krijgt, heb je meestal een grotere woning nodig en andere voorzieningen. Daar zou een andere buurt in moeten kunnen voorzien. Maar van de wens tot het creëren van één gemiddelde wijk moeten we inderdaad af.”

Van Poelgeest: “Bij dat idee van een mozaïek van buurten is het trouwens goed om Amsterdam als een veel groter gebied te beschouwen. De stad is veel groter dan de gemeente Amsterdam. Diemen en Zaanstad en Amstelveen vind ik ook Amsterdam. Er wordt vaak gezegd: middeninkomens zijn ondervertegenwoordigd in de stad. Maar Diemen staat vol met doorzonwoningen en is dichterbij de Dam dan Zuidoost.”

Hochstenbach: “Ik wil nog wel een risico aanstippen: als we het idee van ‘de gemiddelde buurt’ loslaten, leggen we ons erbij neer dat we centrale delen van de stad vrijgeven aan de markt en de mensen met hogere inkomens.”

Van Poelgeest: “We moeten de functie van steden als emancipatiemachine niet vergeten. Mensen komen van heinde en verre naar Amsterdam, in een fase waarin ze nog een hoop te ontdekken hebben in het leven en ze zich kunnen opwerken. Voor die mensen moeten we het wel mogelijk maken zich in de stad te vestigen. Anders wordt het een verzameling gearriveerde burgers, wat de dood in de pot is voor een stad. Daar moet je dus wel op sturen. En de voor de hand liggende plekken waar nieuwkomers naartoe trekken, zijn binnenstedelijke wijken met kleine woningen.”

Hochstenbach: “Dat ik kritisch ben op gentrificatie, betekent niet dat ik kritisch ben op een veranderende bevolkingssamenstelling. Dat laatste hoort inderdaad bij een stad, en het is onterecht om nieuwkomers die de binnenstedelijke wijken in trekken, als schuldigen van gentrificatie aan te wijzen.”

Van Poelgeest: “Daar ben ik het zeer mee eens. Het gebeurt ook maar al te vaak dat scheefwoners de schuld krijgen, of dat scheefwoners hét argument zijn om meer sociale huurwoningen te verkopen. De scheefwoner is geen aso. Ik zou zeggen: wat fijn voor mensen als ze scheefwoner zijn geworden! Het betekent dat het beter met ze is gegaan. Het is een indicatie dat die emancipatiemachine werkt.”

Hochstenbach: “We moeten alleen niet toestaan dat wijken steeds maar duurder worden en slechts een kleine groep de vruchten daarvan plukt. De emancipatiemachine wordt nu al selectiever. Daar gaat ook de groep die zich in de binnenstedelijke wijken vestigt, nadelen van ondervinden. Mensen die gedwongen moeten verhuizen, bijvoorbeeld vanwege een scheiding of gezinsuitbreiding, kunnen in hun eigen wijk geen betaalbare woning meer vinden. Dan is er dus sprake van uitsluiting.”

Van Poelgeest: “Maar het is toch niet realistisch om te verwachten dat je altijd in je eigen wijk kunt blijven wonen? Stel, ik woon op een halve etage in de Pijp en ik

**Cody Hochtstenbach: "Het is tekenend voor de huidige, do-
mooier, leefbaarder maken van een wijk niet los kunnen zi-
vermogenspositie uitmaakt wat je kansen zijn in de samen-**

ga samenwonen. Heb ik er dan ook recht op om in die-
zelfde Pijp een woning van 70 m2 te krijgen met mijn
partner? Word ik dan uitgesloten als het niet lukt? Het
eerlijke verhaal in dat geval is: als je groter wilt wonen,
zul je moeten verhuizen. De vanzelfsprekendheid dat
je snel 70 m2 in de negentiende-eeuwse gordel moet
kunnen krijgen, bestaat niet. Als we dat wel zouden
willen, moeten op grote schaal woningen worden
samengevoegd en dat willen we ook niet. Dan komen
we in die mal van de maakbare wijk terecht."

Hochtstenbach: "Op de Amsterdamse woningmarkt
gaan er mensen uitgesloten worden, daar kunnen we
inderdaad niet tegenop bouwen..."

Van Poelgeest: "Maar het is toch geen uitsluiting als
ik niet op dezelfde plek kan blijven wonen?"

Hochtstenbach: "Sommige mensen kunnen dat wel."

Van Poelgeest: "Dat is waar. Miljonairskinderen hebben
het beter dan anderen, daar doen we ook niets aan. Er
zijn nu eenmaal bofkonten die zich altijd een weg kun-
nen banen."

Is er een mate van uitsluiting te noemen die we

acceptabel vinden? Een soort ondergrens?

Van Poelgeest: Dat is moeilijk... we moeten kijken
naar wat we vinden dat een stad als Amsterdam rede-
lijkerwijs moet bieden aan betaalbare woningvoor-
raad. 80%, zoals in de jaren zeventig, was overdreven,
maar nu naderen we de ondergrens. Amsterdam heeft
nog 52% woningen beneden de liberalisatiegrens die
op papier toegankelijk zijn voor mensen met een laag
inkomen. Dat is een heel ander verhaal dan in Londen,
Parijs of andere Europese steden. Maar vanwege de
aantrekkende functie van een stad heeft ze een gro-
tere voorraad sociale huurwoningen nodig. Enerzijds
vanuit het oogpunt van verdelende rechtvaardigheid,
anderzijds om haar functie als emancipatiemachine
te kunnen vervullen. Ook studenten en starters op de
arbeidsmarkt moeten een betaalbare woning kunnen
vinden."

Hochtstenbach: "Het is een funeste beslissing
geweest om de toegang tot sociale huurwoningen af
te bakenen door de inkomensgrens omlaag te halen.
Nederland werd altijd geroemd om zijn breed toegan-
kelijke sociale huursector. Tussen 2002 en 2017 zijn er
netto dertigduizend corporatiewoningen in Amster-
dam verdwenen, door sloop en verkoop. Daarnaast
verdwijnt de particuliere sociale voorraad als sneeuw
voor de zon. Tegelijkertijd zijn er zestigduizend koop-
woningen bijgekomen. Die combinatie heeft de stad
minder toegankelijk gemaakt."

Van Poelgeest: "In 2008 of 2009 heb ik als wet-
houder ruimtelijke ordening onderhandeld om de
corporaties toe te staan nog één keer twintigduizend
woningen te verkopen. Niet in één keer, maar gespreid
over 10 tot 15 jaar. Ons motief: we hadden geld nodig,
want het zogeheten vereveningsfonds voor de ontwik-
keling van nieuwe gebieden raakte leeg. En ook in die
nieuwe gebieden moesten sociale huurwoningen wor-
den gebouwd. De corporaties kregen daarvoor geen
subsidie meer uit Den Haag. We moesten woningen

**Maarten van Poelgeest: "Het zou helpen als
het gemeentebestuur meer middelen had om
perverse uitwassen van schaarste tegen te g-**

/

or marktdenken gedomineerde tijd dat we het
en van prijsopdrijving, met als gevolg dat jouw
leving.” /

bijbouwen om aan de toenemende vraag tegemoet te komen. Of we die twintigduizend niet hadden moeten laten verkopen? Lastig...misschien niet, of misschien de helft. Hoe bepaal je het juiste getal?”

Hochstenbach: “Het is nationaal beleid om een deel van de sociale huurvoorraad naar het vrije segment te tillen.”

Van Poelgeest: “Een deel van de betaalbare woningen zijn in particulier bezit. Eigenaren doen er van alles aan de woningen boven de puntengrens uit te tillen om ze tegen de hoofdprijs te kunnen verhuren. Dus huisbazen stoppen een tweede keuken in een woning van veertig vierkante meter. Daar krijg je extra punten voor. Het stadsbestuur heeft weinig grip op de particuliere huurvoorraad, zeker binnen de ring. In die wetenschap moeten we dus heel voorzichtig zijn met corporatiebezit. Als je het verkocht hebt, ben je het kwijt aan de markt.

De druk op corporaties om te verkopen is heel groot geweest. Stef Blok, voormalig minister voor Wonen, zei: die corporaties stikken van het geld, laat ze maar verkopen. Van ons krijgen ze geen cent meer. En inderdaad, als de Amsterdamse woningcorporatie Ymere morgen de helft van haar bezit verkoopt, is ze vijf miljard euro rijker.”

Een andere ongemakkelijke waarheid is de zogeheten ecogentrificatie. Een wijk wordt groener gemaakt en meteen gaan de prijzen omhoog. In de Utrechtse wijk Lombok, die GroenLinks graag autoluw wil maken, willen veel bewoners bovendien liever hun auto voor de deur kunnen parkeren dan extra groen in de wijk.

Van Poelgeest: “Een nog grotere ongemakkelijke waarheid is dat de wijken waar GroenLinks goed scoort, de afgelopen twintig jaar het meest gegentrificeerd zijn. Onze kiezers genieten van die mooi opgeknapt woningen, en zijn bereid daar extra voor te betalen.”

Maar GroenLinks wil ook dat iedereen van die mooie wijken kan genieten.

Van Poelgeest: “Dat is inderdaad ingewikkeld. Wellicht zouden we net zoals ten tijde van de grote stadsvernieuwing in de jaren zeventig moeten doen. In eerste instantie werd deze centraal geleid, later ging dit over in ‘bouwen voor de buurt’, waarbij bewoners nauw betrokken werden bij de verbetering van hun wijk. Misschien hebben we een ‘bouwen voor de buurt 2.0’ nodig, waarbij we uitgaan van de voorkeuren van de mensen die op dit moment in een wijk wonen. Als zij allemaal een auto voor de deur willen, moeten we daar ook naar luisteren.”

Hochstenbach: “Het is een gerechtvaardigd streven om het autogebruik in een wijk terug te dringen. Maar het vervangen van parkeerplaatsen door groen zal de prijzen hoe dan ook opdrijven. Vooral nieuwkomers hebben daar last van. Dit zouden we kunnen voorkomen door een deel van de huurwoningen vrij te stellen van marktwerking.”

Van Poelgeest: “Je zou de huurprijzen inderdaad

n de
gaan.”

kunnen reguleren, of het corporatiebezit in stand houden. Het punt dat mensen in een wijk als Lombok hun parkeerplek niet kwijt willen, is weer een ander probleem. Als wethouder die wil luisteren naar de bewoners van zijn of haar gemeente, moet je dat dan deels ook doen.

Hochstenbach: "Of een alternatief bieden, in de vorm van een centrale parkeergarage dicht in de buurt."

Van Poelgeest: "We moeten ons wel blijven realiseren dat als we een buurt opknappen, dit nu eenmaal als gevolg heeft dat de prijzen omhooggaan. Het lijkt me niet goed om te concluderen dat we die wijken beter niet hadden kunnen aanpakken."

Hochstenbach: "Angst voor gentrificatie is inderdaad geen reden om een buurt niet op te knappen."

Van Poelgeest: "Het verhaal over gentrificatie is dus tweeledig: er is schaarste, dat is een autonoom gegeven. Het tweede aspect is dat we ons onvoldoende hebben gerealiseerd dat als iets schaarser wordt, we het beter moeten reguleren."

Hoe voorkom je problematische gentrificatie?

- Denk als gemeente goed na voordat je corporatiewoningen verkoopt. Eenmaal verkocht, ben je ze kwijt aan de particuliere huursector.
- Stel een deel van de particuliere huurwoningen vrij van marktwerking.
- Het Rijk moet gemeenten dan ook meer instrumenten in handen geven om de particuliere huurmarkt te reguleren.
- Streef niet naar 'gemiddelde buurten', maar onderzoek de mogelijkheden voor een mozaïek van buurten die voorzien in verschillende levensfasen van mensen.
- Betrek bewoners bij de verbetering van hun wijk en luister serieus naar hun wensen.

Is 'degentrificeren' een optie, bijvoorbeeld door sociale huurwoningen in rijke buurten neer te zetten?

Van Poelgeest: "Dat zou verspilling van geld zijn. We hebben te maken met een stad die historisch gegroeid is...als we dat doen, gaan we weer de kant op van de ideale stad. We gaan geen corporatiegeld verspillen om een villa in de Apollobuurt op te kopen en deze te verhuren aan één bofkont die toevallig op dat moment bovenaan de wachtlijst staat. Het moet gaan over kansen, beschikbaarheid. Er zijn nu eenmaal buurten waar je met een laag inkomen niet kunt wonen."

Maar gentrificatie gaat nu juist over afnemende kansen.

Hochstenbach: "Over kansenongelijkheid gesproken: een groot probleem is dat jongeren die het ouderlijk huis willen verlaten, nu nauwelijks een betaalbare woning kunnen vinden.

Gentrificatie wordt vaak gerechtvaardigd door terug te verwijzen naar de tijd waarin het slechter ging. De jaren tachtig bijvoorbeeld, waarin Amsterdam te kampen had met leegloop. De stad ligt er ontegenzeggelijk beter bij, maar Amsterdam is tegelijkertijd nog nooit zo saai en burgerlijk geweest."

Van Poelgeest: "We zouden meer rafelranden moeten hebben?"

Hochstenbach: "Ja, rafelranden zijn belangrijk. Gentrificatie kan op termijn de aantrekkelijkheid van de stad ondermijnen. Er moet ruimte blijven voor zaken die niet commercieel rendabel zijn, bijvoorbeeld om je als kunstenaar met een bijbaantje op nog niet-rendabele projecten te storten."

Van Poelgeest: "Ik ben erg voor meer rafelranden, maar laten vooral niet gaan denken dat we dat kunnen organiseren. Dat is een beetje hetzelfde als het oprichten van de Bond voor Anarchisten. We moeten niet alles willen regelen."

Hoe moet GroenLinks zich nu verhouden tot gentrificatie? Omarmen of vermijden?

Van Poelgeest: "Als je gentrificatie definieert als het mooier maken van de stad, en je bent in staat om de autonome schaarste beter te reguleren, hoeft het niet iets slechts te zijn. Het opknappen van de stad is een plicht voor ieder bestuur."

Hochstenbach: "Gentrificatie heeft verschillende aspecten. Een veranderende bevolkingssamenstelling is iets wat een stad niet teveel moet willen bijsturen. Het mooier maken van een stad is zeker positief. Voor mij hangt gentrificatie vooral samen met het onbetaalbaar worden van de stad. Daar moet je actie tegen ondernemen."

Van Poelgeest: "Het zou helpen als het gemeentebestuur meer middelen had om de perverse uitwassen van schaarste tegen te gaan. Ik kan me voorstellen dat bestuurders dit ervaren als een gevecht zonder wapens. Je kunt afspraken met corporaties maken en nieuwbouw organiseren, maar we bouwen in Amsterdam nu vijf- tot zesduizend woningen per jaar. Dat is op zich veel, maar in relatie tot een woningvoorraad van meer dan 400.000 woningen een druppel op de gloeiende plaat. En de particuliere huursector is op basis van de huidige wet nauwelijks te reguleren."

Hochstenbach: "De verkoop van corporatiebezit is overigens niet de enige manier waarop stadsbestuur gentrificatie stimuleert, en regulering van de woningmarkt dus niet de enige oplossing. Het horeca- en winkelaanbod wordt ook gestuurd. We denken dat achter die hippe kroegjes en koffietentjes slimme ondernemers schuilgaan, maar die ondernemers worden gesubsidieerd met onder meer Europees geld. Van corporaties krijgen ze huurruimte vaak met korting aangeboden. Het is dus niet alleen een kwestie van marktwerking."

Bij mij in de Transvaalbuurt in Amsterdam stond een pand leeg waar een belwinkel in zou komen. Het stads-

deelbestuur stapte vervolgens naar de verhuurder: wij kennen nog een ondernemer van een hippe zaak, willen jullie die niet overwegen? Uiteindelijk is die winkel er gekomen. Ik vel hier geen waardeoordeel over deze ondernemer of over de belwinkel. Maar het dient als voorbeeld voor de manier waarop de samenstelling van de wijk wordt aangestuurd. Zodra gentrificatie wordt beschouwd als natuurfenomeen, hoeft een stadsbestuur zich niet meer verantwoordelijk te voelen voor de negatieve consequenties."

/

circulaire
economie:
bouwen
in 2050

Elphi Nelissen:

– ‘Als het aan de bouw lag, was deze agenda er niet gekomen’

De grondstoffenhonger van de bouwsector is onhoudbaar, stelt Elphi Nelissen. De hoogleraar Duurzaam Bouwen aan de TU Eindhoven leidde de projectgroep die in januari dit jaar de zogeheten Transitieagenda voor de bouw presenteerde, met ambities richting een circulaire bouweconomie in 2050. Van Nelissen had de groep de lat nog veel hoger mogen leggen. “Als we blijven bouwen zoals we dat tot nu toe hebben gedaan, maken we de natuur, de aarde en uiteindelijk onze toekomst kapot.”

Door Suzanne van den Eynden en Richard Wouters

De komende tien jaar heeft Nederland een miljoen extra woningen nodig om aan de vraag te kunnen voldoen. De hele wereld bouwt bij: in 2050 moeten tien miljard wereldbewoners een dak boven hun hoofd hebben. “Denk je eens in wat een enorme impact dat heeft op ons grondstoffenverbruik en op de ecologie”, zegt Elphi Nelissen in haar kantoor op de campus van de TU Eindhoven. “We kunnen niet doorgaan met bouwen zoals we dat tot nu toe hebben gedaan. Het roer moet echt om.” De Transitieagenda die onder haar leiding werd opgesteld, moet de omslag naar circulair bouwen realiseren, oftewel ‘het ontwikkelen, gebruiken en hergebruiken van gebouwen, gebieden en infrastructuur, zonder natuurlijke hulpbronnen onnodig uit te putten, de leefomgeving te vervuilen en ecosystemen aan te tasten. Bouwen op een wijze die economisch verantwoord is en bijdraagt aan het welzijn van mens en dier. Hier en daar, nu en later’. Concreet betekent dit onder meer dat zowel de woning- en utiliteitsbouw als de grond-, weg- en waterbouw vooral hernieuwbare grondstoffen gebruiken en bouwmaterialen recyclen. De bouwsector en onze gebouwde omgeving mogen geen broeikasgasen meer uitstoten.

Er bestaan 114 definities van een circu-

De normen voor circulariteit zullen we langzaam moeten opschroeven, zodat toeleveranciers van materialen de kans krijgen zich aan te passen en producten in ruime mate en betaalbaar op de markt te brengen.

laire economie. Waren jullie het snel eens over de te hanteren omschrijving?

“Nee, dat is een lange zoektocht geweest. En met woorden als ‘onnodig’ in de uiteindelijke definitie ben ik ook niet zo blij. Maar soms moet je wat water bij de wijn doen. De VNO-NCW’s in de projectgroep wilden duidelijk minder ver gaan dan anderen. Zij zeggen: als we de benodigde grondstoffen niet hebben, moeten we die kunnen verkrijgen op de manier waarop we dat nu doen, dus uit de winning van primaire grondstoffen zoals zand, grind, kalksteen en metaalertsen. Ik snap dat wel. Als de bevolking zo hard groeit dat we de huidige voorraad van 7,5 miljoen woningen moeten verdubbelen, is het voorstelbaar dat dat niet kan met de hoeveelheid grondstoffen die we nu al in gebruik hebben. Maar persoonlijk was ik liever een stap verder gegaan.”

U zou het een grotere uitdaging hebben gevonden als er had gestaan: in 2050 gebruiken we geen primaire, niet-vernieuwbare grondstoffen meer.

“Tenzij het herbruikbare materialen of elementen betreft. Als we toch primaire grondstoffen gebruiken, moeten we ervoor zorgen dat ze opnieuw gebruikt kunnen worden in de toekomst, bijvoorbeeld door gebouwen demontabel te maken.

Uitgangspunt voor onze agenda was overigens het Grondstoffenakkoord, dat door meer dan 300 partners is ondertekend - ook industriële bedrijven. Dat akkoord gaat minder ver dan de regeringsdoelstelling. De huidige definitie was het hoogst haalbare.”

Kan de bouwsector deze toch enorme opgave aan?

“Ze zal wel moeten. We kunnen het ons niet langer permitteren om niet naar circulair bouwen te stre-

ven. Bij de gemiddelde aannemer ontbreekt het inderdaad nog aan voldoende kennis en bewustzijn. Daarom blijf ik mijn boodschap herhalen, in de hoop dat ook het bedrijfsleven doordrongen raakt van de noodzaak om zich te ontwikkelen richting circulair bouwen. Ik begrijp de remmende rol van aannemers overigens wel hoor. Iedere bouwster is blij als hij zijn orderportefeuille voor dit jaar en het volgende jaar heeft gevuld, en daar ook nog wat mee kan verdienen. Als het aan de bouwbedrijven lag, was deze agenda er niet gekomen. Er staat hun, net als de rest van de sector inclusief de ontwerpende en toeleverende partijen, een grote verandering te wachten. Maar nogmaals, we moeten ze mee krijgen, met stimulerende of desnoods bestraffende maatregelen.”

Hoe zien die maatregelen eruit?

“Allereerst moet er vraag komen

**Circulair
bouwen,
hoe doe je dat?**

In 2050 moet de Nederlandse economie circulair zijn, aldus de regering. We hebben dan een economie die zuinig is op grondstoffen, geen afval of vervuiling meer produceert en op schone energie draait. Deze denkrichting wordt breed onderschreven. In 2017 sloot de regering met bedrijven, vakbonden, kennisinstituten en milieuorganisaties een Grondstoffenakkoord. De ondertekenaars hebben vijf Transitieagenda's opgesteld voor sectoren die nu nog veel grondstoffen verbruiken, waaronder de bouw.

Zie ook www.circulaireeconomienederland.nl

naar circulair bouwen. Dat begint bij de overheid: die moet bij de aanbesteding van bouwprojecten eisen stellen op het gebied van circulariteit. Bij een veranderende vraag moet de sector wel mee. Er moet ook een verplicht materialenpaspoort komen voor gebouwen, zodat bij renovatie of sloop bekend is welke materialen zich waar in het gebouw bevinden. De overheid moet tenslotte circulariteitsprestaties gaan afdwingen en deze steeds opschroeven, via wetgeving, net zoals zij dat doet met de energieprestatienorm voor gebouwen. Dit vereist een goed meetsysteem, met een nulmeting en een goede monitoring voor circulariteit. De criteria hiervoor zijn nog niet opgesteld, nee. We hebben aangegeven wat we nodig hebben om in 2021 het 'basiskamp' te hebben ingericht, van waaruit we verder kunnen. Die circulariteitsprestatienorm is een van de benodigdheden."

Nederland heeft al een Bouwagenda die stelt dat er tussen nu en 2030 een miljoen nieuwe energieneutrale woningen moeten worden gebouwd en dat jaarlijks honderdduizend bestaande woningen moeten worden verduurzaamd. Wordt de bouwsector niet overvraagd als zij ook nog circulair moet gaan werken? En zullen die woningen betaalbaar zijn?

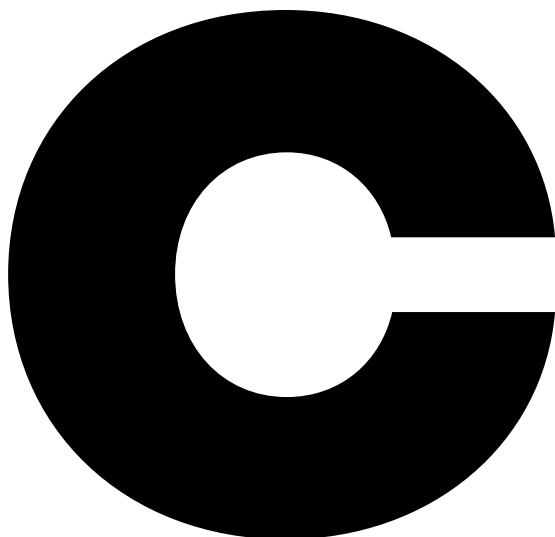
"Dat is een goede vraag. De normen voor circulariteit zullen we langzaam moeten opschroeven, zodat toeleveranciers van materialen de kans krijgen zich aan te passen en producten in ruime mate en betaalbaar op de markt te brengen. Dan nog bestaat de kans dat de eerste groep circulaire woningen kostbaarder wordt. Ik vind dat de overheid deze onrendabele top moet subsidiëren. Corporaties zouden een deel van de kosten gedekt kunnen krijgen als de overheid de verhuurdersheffing zou verlagen.

Maar die heffing is weer nodig om de schatkist te vullen. Het is een kwestie van keuzes maken."

Verwacht u dat de regering uw voorgestelde agenda overneemt?

"We hebben te maken met de ministers van Economische Zaken, Binnenlandse Zaken en Infrastructuur en Waterstaat. Ik denk dat ze onze voorstellen graag willen overnemen, maar alleen al voor de eerste vier jaar vragen we zo'n honderd miljoen euro. Dat is serieus geld. Niemand is tegen circulariteit, maar om het ook voor elkaar te krijgen... dat is nog wel even een dingetje. De officiële reactie van de regering komt in juni. In regeerakkoord staat overigens tot mijn verbazing dat de regering de transitieagenda's circulaire economie zal uitvoeren. Maar ik verwacht echt niet dat het geld zomaar op tafel komt. Veel van het 'hoe' is ook nog niet duidelijk. Hoe gaan we dat doen, circulair aanbe-

De bouwsector is verantwoordelijk voor circa 50 procent van het grondstoffenverbruik en 40 procent van het afval in Nederland. Gebouwen zijn met 35 procent de grootste bron van CO₂-uitstoot. Een circulaire economie vraagt dus om een revolutie in de bouw. Deze sector moet bij voorkeur hernieuwbare grondstoffen gaan gebruiken, zoals hout. Bij de sloop van gebouwen dienen de materialen te worden hergebruikt of hoogwaardig gerecycled – op dit moment keert slechts 3 procent van de grondstoffen in hun oorspronkelijke functie terug in gebouwen. Gebouwen moeten energieneutraal worden en de CO₂-uitstoot in de keten, van de cementfabriek tot de bouwplaats, tot nul gereduceerd.

Gemeenten geven de grond uit; dat geeft macht. Ze kunnen circulaire eisen stellen bij de gronduitgifte.

steden? Ik wil zelf een circulaire woning laten bouwen, die volledig demontabel is, maar loop tegen intrigerende obstakels aan.”

Zoals?

“Het begint al bij de vloer. In een vochtig klimaat is een houten vloer op de begane grond ongewenst. Maar wat dan wel? Je zou kunnen denken aan een prefab betonnen begane-grondvloer die demontabel is, net als het vloerverwarmings-systeem, dat gekoppeld wordt aan warmte-koudeopslag en een warmtepomp. Maar de afwerkvloer die daarbovenop komt moet verlijmd worden. Weg demontabiliteit! Dat soort dingen is technisch gezien onvoldoende uitgewerkt. Ook wil ik graag tweedehands materialen gebruiken. Maar waar vind ik deze? We hebben nog geen omvangrijke materialenbank.”

Is er overheidsbeleid dat haaks staat op de ambities voor circulair bouwen?

“Bij aanbesteding van gebouwen eist de overheid duurzaam geproduceerd hout. Maar een FSC-keurmerk wordt niet toegekend aan gebruikt hout. Terwijl hergebruik van hout nu juist de meest duurzame optie is. Die eisen zouden dus aangepast moeten worden.”

Hoe kunnen gemeenten vooroplopen bij circulair bouwen?

“Bij iedere verandering die ze in hun stad of dorp willen doorvoeren, zouden gemeentebestuurders zich moeten afvragen: kunnen we dit op een andere manier aanpakken dan het aan de markt overlaten? Gemeenten geven de grond uit; dat geeft macht. Ze kunnen circulaire eisen stellen bij de gronduitgifte. Datzelfde geldt voor provincies bij de aanleg van wegen. Het is wel belangrijk om een goed circulair begeleidingsteam aan te stellen.”

Kent u positieve voorbeelden?

“Ik heb zelf veel te maken met de gemeente Helmond. Samen met GroenLinks-wethouder Paul Smeulders ben ik daar initiatiefnemer van de wijk Brainport Smart District. Die moet wereldwijd een voorbeeld worden van energieneutraliteit, circulariteit, slimme mobiliteit en sociale inclusiviteit. Een grote uitdaging, omdat we zoveel tegelijk willen veranderen. Soms staat landelijke wetgeving daarbij in de weg. Je kunt bewoners niet verplichten om gebruik te maken van elektrische deelauto's in plaats van een eigen auto. Wel kun je autodelen stimuleren door daar meer parkeerplekken voor te maken. We willen de wijk ook voorbereiden op autonoom rijdende auto's die zichzelf buiten de wijk parkeren en komen voorrijden wanneer de bewoners ze nodig hebben.

In de slimme wijken van de toekomst zullen we overigens niet alleen vervoermiddelen delen, maar ook andere spullen, diensten en ruimten. We willen in Brainport Smart District met een nieuwe bouwtypologie gaan werken, waarbij we per pakweg tien woningen een gemeenschappelijke ruimte bouwen. Daar komen apparaten voor gedeeld gebruik, maar bewoners kunnen er ook samen eten of tv-kijken.”

Zal ons straatbeeld veranderen door circulair bouwen?

“Ja, dat denk ik wel. Zeker als we ons niet beperken tot circulaire gebouwen en wegen. Energieneutraliteit is onderdeel van circulariteit, en dat is weer onderdeel van duurzaamheid. Meer deelauto's en dus minder parkeerplaatsen zorgt voor een ander straatbeeld, met meer fietsers en voetgangers. Dat gaat fijnere steden opleveren. De uitdaging is daarnaast om hergebruikte materialen zodanig te upgraden dat je er aantrekkelijke gevels mee bouwt. Onze architecten hebben een dusdanig hoog niveau, dat ik er alle vertrouwen in heb dat circulair bouwen de maatschappij alleen maar mooier en beter maakt.”

Nu de bouwers nog.

“De bouw moet af van het den-

ken op korte termijn, met criteria als ‘investeringen moeten binnen tien jaar terugverdiend worden’. Het zou triest zijn als een geciviliseerd land als Nederland niet in staat blijkt te zijn om deze agenda uit te voeren.”

/

Naar een circulaire bouw-economie: vier aanbevelingen voor overheden

- Overheden moeten bij de aanbesteding van bouwprojecten eisen stellen op het gebied van circulariteit
- Gemeenten kunnen en moeten circulaire eisen stellen bij gronduitgifte
- Er moet een verplicht materialenpaspoort komen voor gebouwen, zodat bij renovatie of sloop bekend is welke materialen zich waar in het gebouw bevinden.
- De overheid moet circulariteitsprestaties afdwingen en steeds opschroeven via wetgeving, zodat zij dit nu doet met de energieprestatienorm. Een 'circulariteitsprestatienorm' dus.

Circulair²²

van Oogstkaart tot Pulsapp

circulaire
economie:
bouwen
in 2050

ontwerpen

Wat betekent de circulaire bouwagenda voor architecten? Volgens architect Jos de Krieger van het Rotterdamse Superuse Studios hebben we geen tijd te verliezen en is wachten tot 2023 'geen optie'. Het architectenbureau experimenteert volop met tools om hergebruik van materialen mogelijk te maken. Een blik op de toekomst van de architectuur in tekst en beeld.

Door **Jos de Krieger**

De wereld is bezig met een omslag die onze traditionele denkpatronen en gewoonten onvermijdelijk op zijn kop zet. De klimaatdoelen van 'Parijs' stellen ons voor een mogelijke, maar geen makkelijke opgave: duurzame initiatieven die slechts de korte termijn dienen, het zogeheten greenwashing, zijn niet voldoende meer om de nieuwe doelen te halen. Met een paar zonnepanelen op het dak komen we er niet; circulair denken en doen is de enige echt duurzame oplossing. De uitdaging is groot voor alle vakgebieden, niet in het minst voor de gebouwde omgeving.

In de Transitieagenda Circulair Bouwen staat onder andere dat de overheid vanaf 2023 alle opdrachten 100% circulair uit gaat vragen. Dit is een ambitie die lijkt op het huidige beleid van 'duurzaam inkopen', waarmee de rijksoverheid zich al in 2005 ten doel stelde om uiterlijk in 2010 bij alle inkopen en investeringen duurzaamheid als zwaarwegend criterium mee te nemen. Voor provincies gold 2015 als uiterlijke termijn om de ambitie van 100% duurzaam inkopen te halen. In de circulaire bouwagenda valt op dat deze 'oude' ambitie nergens wordt genoemd. Betekent dit dat we als het ware from scratch beginnen, of bouwen we (letterlijk) voort op de vorige agenda? Het moet duidelijk zijn dat we met de circulaire bouwagenda de duurzame ambities van weleer op een hoger duurzaamheidsniveau voort moeten

zetten. De definitie van 'duurzaamheid' verandert regelmatig: waar tien jaar geleden 'cradle to cradle' de invulling (en het modewoord) was, is dat nu 'circulariteit'. Wie nu duurzaam wil bouwen, noemt dat circulair. En waar volledig circulair nog niet lukt, moet 'duurzaam' volgens de oude definitie de ondergrens zijn – om te voorkomen dat we het opgeven en terugvallen op niet-duurzaam gedrag. Circulair is het mooiste; duurzaam volgens de oude definitie in ieder geval tijdelijk een acceptabel alternatief.

Stoppen met niet-circulaire contractanten

Want als het om circulair aanbesteden en bouwen gaat, hebben we geen tijd te verliezen. Wachten tot 2023 is geen optie, net zo min als pilots die vijf jaar duren. Natuurlijk weten we nog niet precies hoe we volledig circulair moeten bouwen, maar dat is geen argument om circulariteit op de lange baan te schuiven. Veel weten we wél, en zouden we morgen kunnen invoeren. De verplichte gasaansluiting voor woningen schaffen we waarschijnlijk per 1 juli af, dus snelle besluitvorming is mogelijk. Dit zouden we bijvoorbeeld ook met dakrenovaties moeten: een dak komt alleen in aanmerking voor toepassing wanneer het energie opwekt, water bergt en/of fijnstof afvangt.

Vaart maken vraagt om lef en overtuigingskracht. Het betekent dat ieder bedrijf, binnen en buiten de bouwketen, grondig moet worden doorgelicht. Van alle langlopende contracten moet duidelijk worden wanneer ze aflopen en dus wanneer een verandering in gang gezet kan worden. Dat betekent: goed nadenken over met wie je in zee gaat, en geen overeenkomsten met niet-circulair denkende bedrijven ongemerkt met tien jaar verlengen. Binnen gemeenten en provincies is die houding cruciaal. Van aanbesteding tot beheer en onderhoud, van nieuwbouw tot verbouw en sloop: genoeg nemen met minder dan de meest ambitieuze bedrijven op circulair gebied kan niet langer meer.

Windmolenwiek als speeltoestel

Voor mij als architect is die verandering op meerdere vlakken voelbaar. Ons bureau, Superuse Studios,

werkt al twintig jaar met restmaterialen afkomstig uit de sloop van gebouwen. Daarnaast gebruiken we industriële restproducten – zo bouwden we van windmolenwieken een speeltuin (zie p.). Gelukkig zijn we allang geen vreemde eend in de bijt meer: circulair bouwen is inmiddels booming onder architecten.

Iedere opdracht start met een inventarisatie van locatie en omgeving. Waar staat de zon, dus waar kunnen we zonnepanelen kwijt? Hoeveel regen valt er? Wie zijn de burens? Onderdeel van die inventarisatie is wat wij de oogst noemen: een zoektocht naar restmaterialen in de buurt. Welke materialen zijn er om de hoek beschikbaar, wat vinden we mooi, en wat past bij de functie die we moeten maken? Hoe meer materiaal lokaal hergebruikt kan worden, hoe minder (inter)nationaal transport er nodig is om een gebouw te realiseren. Deze zoektocht is een tijdrovend proces, dat we met het platform oogstkaart.nl proberen te vereenvoudigen. Hier delen we onze kennis open source en kunnen ook andere bedrijven hun netwerk van bronnen ontsluiten.

Esthetisch ideaalbeeld niet langer leidend

De gevonden materialen en het programma van eisen vormen het uitgangspunt voor het ontwerp. Hier zit dus de grote verandering ten opzichte van een traditioneel ontwerpproces. Door eerst te kijken naar materiaal dat al een geschiedenis heeft, ontstaat een ander soort vormgeving. De architect begint niet meer met een blanco vel papier: maatvoering wordt niet alleen gedicteerd door het esthetische ideaalbeeld van de architect. Het is ook van belang ogenschijnlijk niet-gerelateerde materialen samen te brengen in een compositie, die ook nog gebouwd moet kunnen worden. Windmolenwieken hadden geen enkele verwantschap met speeltoestellen. Toch zagen we er vorm in, en kwam het tot bruikbare speelobjecten.

Door deze nieuwe werkwijze wordt het vakgebied van architecten breder. Onderdelen van het proces die voorheen voor de architect van ondergeschikt belang waren, worden ineens belangrijk. De

architect werkt oorspronkelijk naar de oplevering toe, om zich vervolgens terug te trekken van het project. Bij circulair bouwen is het van belang dat het gebruikte materiaal beschikbaar blijft, en goed gedocumenteerd wordt. Daar is een belangrijke rol voor de architect weggelegd. Bij Tivoli Vredenburg is de architect van het oude gebouw gevraagd om het ontwerp voor de nieuwbouw te maken. Vanuit circulair oogpunt is niemand beter geschikt om een gebouw te verduurzamen dan de architect van het oorspronkelijke ontwerp: deze wil vaak zoveel mogelijk behouden van wat goed was.

Zoals de bouwmeester vroeger het hele proces aanstuurde, komt een deel van de duurzaamheidsclaim nu bij de architect te liggen. Voor architectenbureaus zoals Superuse Studios, de ArchitectenCIE en RAU heeft dit geresulteerd in branche-overstijgende ideeën en idealen. Hieronder vallen Madaster, oogstkaart.nl de Pulsapp en het materialenpaspoort (zie volgende pagina's).

Eerlijk verhaal

Ik kan alleen maar hopen dat we met de vooruitstrevende denkers die Nederland rijk is de uitdagingen van de komende jaren gaan oplossen. Sneller dan in Parijs afgesproken is, beter dan we hadden verwacht toen we begonnen. Dat kan namelijk, mits we er vaart achter zetten en daarbij ons gezond verstand niet verliezen. Kostenramingen worden nu vaak gemaakt op basis van alleen arbeid en materiaal. Gevolgen voor milieu en gezondheid worden als 'externaliteiten' beschouwd zonder economische waarde, zoals ook Kate Raworth beschrijft in haar boek Donuteconomie. Daar gaat het mis. Het kan financieel gezien een stuk goedkoper zijn om een gebouw te slopen, maar de zogeheten externaliteiten als fijnstof dat vrijkomt en slijtage aan wegen hebben ook een prijs – eentje die heel serieus genomen moet worden. Circulariteit is gebaat bij een eerlijk verhaal.

/

Drie voorbeelden...

Circl door ArchitectenCIE

- puntsgewijs
- wat en hoe
- is dit circulair

1

Hoofdkantoor Liander door RAU

- puntsgewijs
- wat en hoe
- is dit circulair

2

Afvalbrengstation door Wessel van Geffen ism Superuse Studios

- puntsgewijs
- wat en hoe
- is dit circulair

3

Circulariteit i

Wikado Terneuzen en REwind Willemsplein
door Superuse Studios

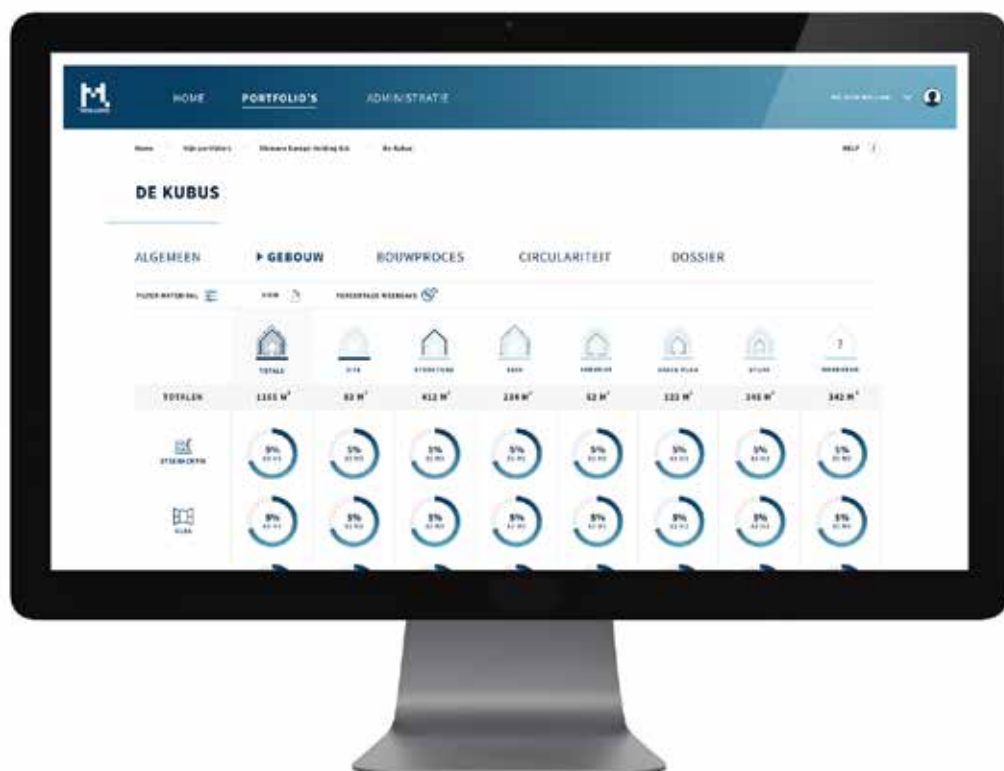
n de praktijk

Wikado door Superuse Studios

Windmolenwieken zijn prachtige restproducten voor een tweede leven. Nadat ze energie opgewekt hebben en zijn afgekeurd vanwege kleine beschadigingen, worden ze vaak nog gestort of verbrand. Dit is zonde van een hoogtechnologisch product waar nog zoveel meer mee kan. Kinderparadijs de Meidoorn in

Rotterdam was het hier mee eens, en was de opdrachtgever van de eerste speeltuin van windmolenwieken, Wikado (boven). Vijf wieken van 25m lang zijn getransformeerd tot een uniek speeltoestel dat minder dan 10% CO2 uitstoot heeft ten opzichte van een traditionele speeltuin van dit formaat. Inmiddels is er ook een Wikado

in Terneuzen, waar de gemeente opdrachtgever van is. Zij hebben ook de bankjes (links) besteld voor het havenhoofd aldaar. In Rotterdam wilde de gemeente een sculpturaal en demontabel straatmeubel met veel zitplekken naast de Erasmusbrug. Er kunnen nu wel 50 personen zitten op deze 9 wieken van 6m lang!

OOGSTKAART

marktplaats voor professionele upcyclers

EN NL DE IT

Login | registreer

Superuse

Materialen Gebruikers

← Bekijk

Materiaalsoort

- Hout
- Kunststof
- Tegel
- Metaal
- Glas
- Elektronica
- Steenwolk
- Chemisch
- Organisch
- Papier & Karton

Levensduur

- Categorie
- Publicatiedatum
- Beschikbaarheidsdatum
- Beschikbaarheid
- Frequentie

Torpassen

Geef je
materiaalvoorkeur

HARVEST MAP

Marketplace for professional upcyclers

BEGIN MET HET GEBRUIK VAN OOGSTKAART!

- Welk soort afvalstroom kies je
- Waarom is het opslaglocatie
- Bepaal de periode van het aanbod
- Zoek naar aanbod in het verleden
- Hoe vaak komt het voor
- Click en Maak!

Oogsten en oogstkaart.nl

Spullen die we niet meer nodig hebben, zetten we op Markt-plaats. Voor partijen in de bouwketen is er oogstkaart.nl, een platform om waardevolle restmaterialen uit sloop en industriële processen inzichtelijk te maken en te (ver)kopen. Dit is een belangrijk stap om per direct duurzamer te gaan bouwen.

Materialenpaspoort en Madaster

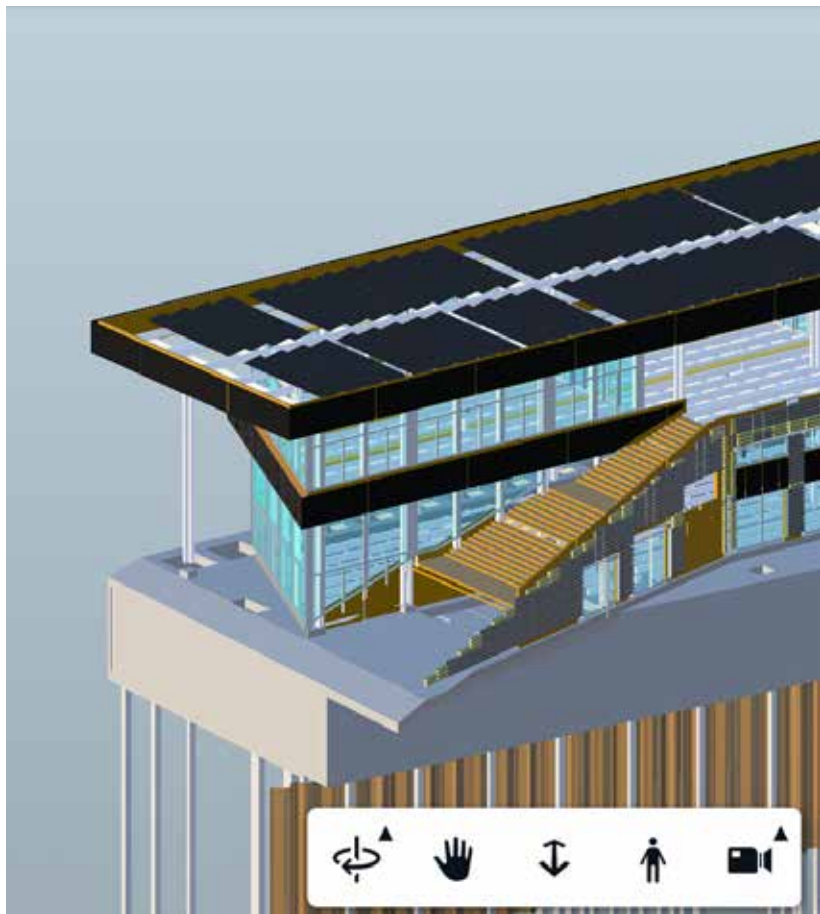
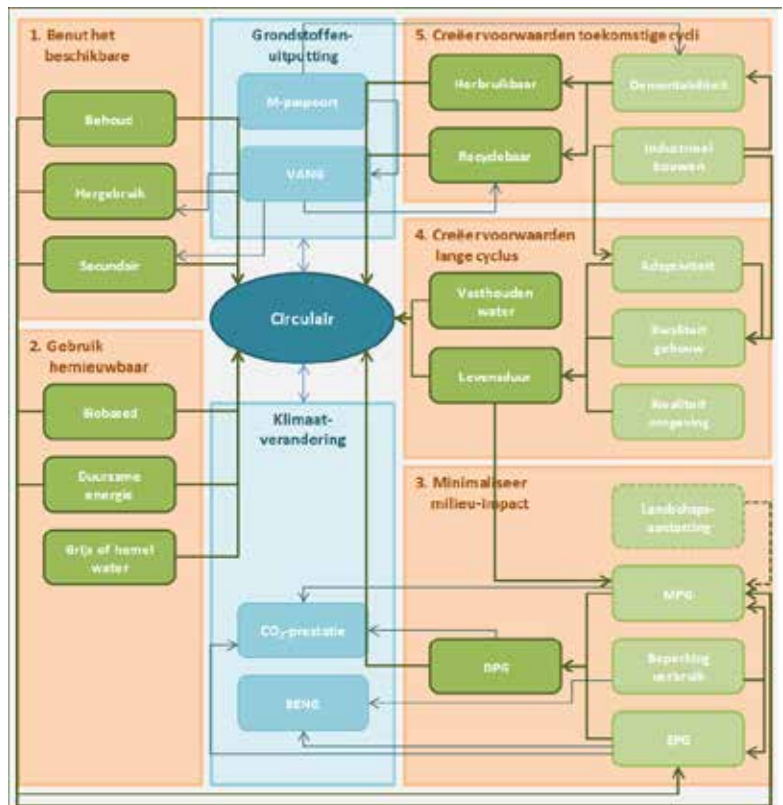
Het Kadaster voor materialen documenteert de identiteit van materialen, waardoor materialen altijd beschikbaar blijven. Via Madaster is precies te achterhalen waaruit een gebouw bestaat – zeer belangrijk voor hergebruik in de toekomst. Gebouwen met een materialenpaspoort kunnen hierin opgenomen worden.

EPC, BENG en CPG

Op dit moment moeten gebouwen binnen het bouwbesluit nog voldoen aan een EPC-waarde (Energie Prestatie Coëfficiënt). De opvolger is BENG (Bijna Energie-Neutrale Gebouwen). Hopelijk in de toekomst aangevuld met bijvoorbeeld de CPG (Circulariteits-Prestatie-Gebouwen). De CPG geeft met eenvoudig beschikbare data weer hoe circulair een gebouw is. Hiermee kan op een eerlijke manier vergeleken worden.

BIM en materialenpaspoort

Door het Bouw Informatie Model (BIM) van een gebouw te koppelen aan het materialenpaspoort kan het beheer en onderhoud op elementniveau worden bijgehouden. Bij sloop of verbouw kunnen elementen makkelijk aangeboden worden aan platforms zoals oogstkaart.nl. Belangrijk voor hergebruik van materiaal over 10 of 20 jaar.

9	9	6	3	9
0	0	7	4	0
1	1	8	5	1

CO₂ besparing per jaar

GTF / ORGANISCH

MATERIAAL

VERVOER

RUIMTE

WATER

ENERGIE

ARBEID

Pulsapp

De applicatie Pulsapp bevordert de uitwisseling en optimalisatie van bestaande stromen in industriegebieden, in dit geval de Spaanse Polder in Rotterdam. Stromen zijn alles waar een verplaatsing in zit. Hiervoor is nodig dat bedrijven in industriegebieden veel meer samenwerken. Inzicht in stromen kan helpen om circula-

riteit te begrijpen en te realiseren. De gevestigde bedrijven vertonen grote verschillen in dynamiek, ruimtevraag, levensduur en ambities; samen ook wel puls genoemd. Dit heeft bedrijventereinen gemaakt tot verzamelingen van individualisten, die veel winst kunnen behalen door beter samen te werken. Door het leggen

van nieuwe, slimme verbindingen ontstaat er meerwaarde. Er is betere communicatie tussen bedrijven, omdat ze van elkaars tekort en overschot weten. Hierdoor wordt verspilling van energie, geld en materiaal beperkt. Voor veel bedrijven is dit een grote stap, aangezien concurrentiegevoelige informatie gedeeld

gaat worden. Het is dan ook van groot belang de bedrijven controle hebben over welke informatie ze delen en met wie. Daarnaast bevordert Pulsapp de ontwikkeling van een soort ecosysteem bestaande uit bedrijven. Op de kaart is te zien hoe tekort (-) en overschot (+) van bedrijven aan elkaar gekoppeld worden.

Traditioneel gezien wordt al het organisch restmateriaal opgehaald door een afvalbedrijf dat het decentraal verwerkt. In Pulsapp kan dit materiaal lokaal aangeboden en verwerkt worden, waardoor transport beperkt is en CO2 uitstoot verminderd wordt. Een ander voorbeeld is een wasserij voor hotellinnen die naast

een autowasstraat zit. Nu wordt, mede vanwege regelgeving, het relatief schone afvalwater in het riool geloosd. Via Pulsapp zou dit aangeboden kunnen worden aan de wasstraat, zodat het drinkwater twee keer benut wordt. Tijdens de recente handelsmissie van Nederland in China is een contract gesloten om met behulp

van P
nen o
gewe
volge
de re
word
eerste
den o
de Sp

Decentralisatie vraagt om rust in de tent

De grootschalige decentralisaties in het sociaal

domein verlopen nog niet vlekkeloos. Wat te doen?

Volgens Albert Jan Kruiter van het Instituut voor

Publieke Waarden is het terugdraaien van de decen-

tralisaties geen oplossing, net zo min als ‘doordecen-

traliseren’. Zijn aanbeveling: rust in de tent, en een

sterker besef dat rechtvaardigheid ook schuilt in het

behandelen van mensen op basis van hun verschillen

in plaats van het nastreven van gelijke behandeling.

Door Albert Jan Kruiter

Volgens Aristoteles was de ergste vorm van ongelijkheid het gelijk behandelen van ongelijke gevallen. Dat was nog erger dan het ongelijk behandelen van gelijke gevallen. Een wijs uitgangspunt voor wie de decentralisaties in het sociale domein bestudeert. Immers, het leveren van ‘maatwerk’ en ‘doen wat nodig is’ staan daarin voorop. En dat is niets minder dan een fundamentele omwenteling in het denken over onze verzorgingsstaat. In de 20e eeuw dreven de grote verzorgingsstatelijke projecten (zoals de WAO, AOW, AWBZ, Bijstandswet, Zorgverzekeringswet) voornamelijk op gelijkheid. Dit uitgangspunt had een ongekend emancipatoire functie. Zorg en sociale zekerheid waren niet meer alleen toegankelijk voor de *happy few*, maar in principe voor iedereen. We waren als mensen gelijk, en we werden gelijk behandeld.

Maar naarmate de 21e eeuw in beeld kwam, brokkelde dat beeld langzaam af. Nog niet eens op waarden-niveau (nog steeds vinden we in Nederland gelijkheid een belangrijke waarde), maar vooral op operationeel niveau. Sociale diensten en zorgkantoren vertaalden de waarde ‘gelijkheid’ in uitvoerige protocollen, regels, werkafspraken, *checklists*, afvinklijsten, noem maar op. De zorg, steun en hulp die de staat leverde, moest gelijk, maar ook vooral rechtmatig verstrekt worden. Dat sommige mensen ‘meer’ zouden krijgen dan anderen, moesten we zo veel mogelijk voorkomen. In de uitvoering van veel beleid kwam zo de waarde

‘rechtmatigheid’ centraal te staan, met de bijbehorende bureaucratie. Dit leverde grote bureaucratische organisaties op die bovendien langzaam vastliepen in technologie. Denk aan de belastingdienst, het UWV en de Sociale Verzekeringsbank. De filosofen Alexis de Tocqueville en Michel Foucault lieten in respectievelijk de 19e en de 20e eeuw zien dat gelijkheid en bureaucratie twee kanten van dezelfde medaille zijn. Grote bureaucratische systemen draaien op rekenregels en algoritmen die het liefste zo min mogelijk variabelen verdisconteren. Het helpt dan om mensen zo gelijk mogelijk te definiëren - ook al verschillen mensen in de praktijk uiteraard. Tocqueville sprak van ‘mild despotisme’: een geïndividualiseerde samenleving en een bureaucratische overheid die gezamenlijk de publieke zaak om zeep helpen. Foucault had het over commodificatie, het proces waarbij steeds meer aspecten van het menselijk handelen worden uitgedrukt in koopwaar. Oftewel: de burger als beleidsobject.

Jeugdzorgdrama's

Daarnaast betekenden al die regels en protocollen niet dat mensen goed geholpen werden. De grootste jeugdzorgdrama's, bijvoorbeeld met de kinderen Savannah en Rowena, vonden plaats voor de decentralisatie van 2015. Ook toen waren er wachtlijsten. Ook toen bestond er daklozen problematiek. Keer op keer verbaasde het de onderzoekende inspecties dat betrokken partijen die elkaar niet kenden, wel individueel bekend waren met het gezin en dat niemand ingegrepen had. Langzaam groeide het besef dat mensen weliswaar gelijk waren voor de wet, dus in rechtstatelijke zin, maar dat ze in verzorgingsstatelijke zin (binnen hun sociale context) van elkaar verschilden. En dat voorzieningen die gebaseerd waren op de grootste gemiddelde deler bij veel individuele problemen niet aansloten. Belangrijker, dat het leveren van zorg en hulp op maat door Rijksuitvoeringsinstellingen en de Rijksoverheid vrijwel niet mogelijk was. Daarvoor is de schaal te groot. De financiële crisis dwong tot ingrijpen in de verzorgingsstatelijke financiën. Daarnaast stonden de gemeenten klaar om nieuwe taken op te pakken. Zij kenden hun inwoners, zo heette het, en dus konden ze beter op maat en integraal werken. Vanaf 2005 en 2007 konden ze aan de slag met de Wet werk en bijstand en de Wmo. In 2015 kwamen daar de

Jeugdwet, de nieuwe Wmo en de Participatiewet bij. Maar daar bleef het niet bij. Het leveren van zorg- en hulp op maat moest ook goedkoper kunnen. Naast nieuwe taken en wetten kregen gemeenten dus ook een bezuinigingsopgave te verwerken die vrijwel direct als budgetkorting werd ingeboekt door het rijk.

Verstoken van maatwerk

Nu, drie jaar verder, is het de vraag hoe het ervoor staat. In het sociaal hospitaal helpt het Instituut voor Publieke Waarden zo'n 200-300 huishoudens per jaar die vastlopen in bureaucratie. 'Multiprobleemgezinnen', noemen beleidsmakers ze vaak. Het zijn in ieder geval gezinnen die volstrekt het overzicht kwijt zijn in het moeras aan problemen en oplossingen waar ze in verzeild zijn geraakt. Of het nu gaat om een mevrouw die naar een verpleeghuis moest, terwijl ze prima thuis kon wonen maar de eigen bijdrage voor de dagbesteding waar ze ook zorg kon krijgen niet kon betalen, of de moeder met vijf kinderen die vanwege een huurschuld op straat wordt gezet (er waren al vijf crisispleegzorg plekke geregeld en een plek in de vrouwenopvang voor moeder). Het positieve nieuws is dat alle oplossingen die we ontwikkelen binnen de wet vallen. De decentralisatiewetten bieden erg veel ruimte. Binnen een middag regelden we de huurschuld van de moeder met vijf kinderen waardoor ze thuis konden blijven wonen. De mevrouw in het verpleeghuis kon weer terug naar huis. De gemeente hoefde de eigen bijdrage voor de dagbesteding niet te innen. Het mindere nieuws is dat er nog steeds mensen van kwalitatief hoogwaardig maatwerk verstoken blijven. Daarvoor zie ik een aantal oorzaken:

De decentralisaties in het sociale domein vormen een ongekend grote operatie in de geschiedenis van onze verzorgingsstaat. Deze operatie heeft consequenties voor financieringsmodellen, datasystemen, organisatievormen en organisatiecultuur. En dat allemaal tegelijk. Ik schat dat die ontwikkeling nog minimaal tien jaar bezig is. De verzorgingsstaat van de toekomst is niet zomaar af.

Gemeenten gaan over veel, maar nog lang niet over alles. Volkshuisvesting bijvoorbeeld, of geestelijke gezondheidszorg voor volwassenen. Daarnaast zijn ze bij schulden vaak afhankelijk van schuldeisers, waaronder

de Rijksoverheid, die niet altijd meewerken. Dat compromitteert de regiefunctie. Zeker omdat we weten dat het meest voorkomende probleem van gezinnen die wijkteams bezoeken een palet aan huisvestings- en financiële problemen betreft.

Rechtmatigheid is nog steeds een dominante waarde. De decentralisatiewetten mogen in formele zin veel ruimte bieden; in werkafspraken, beleidsregels en andere productiemechanismen zit nog veel starheid. Zorgaanbieders die van gemeenten ruimte krijgen om zelf in te schatten hoeveel hulp iemand nodig heeft die hun medewerkers vervolgens instrueren om van 'gemiddeld twee uur uit te gaan', zijn geen uitzondering.

Integraal werken is weliswaar een veelgehoorde doelstelling, maar de meeste gemeenteraden verdelen de brede doeluitkering 'sociaal domein' (waar gemeenten de decentralisatiewetten mee moeten financieren) op een oude manier. Dat houdt in: verschillende wetten. Verschillende budgetten en dus verschillende verantwoordingsmechanismen, controles en verantwoordingssystematiek. Het kan dus zijn dat een wijkteamlid 'integraal' moet werken, maar wel met drie gemeentelijke wetten (Participatiewet, Jeugdwet, Wmo, Zorgverzekeringswet, de Wet langdurige zorg en de Wet passend toewijzen) te maken krijgt. Dan kost maatwerk maken veel tijd.

Drie niveaus van ongelijkheid

Door deze meer technische oorzaken heen loopt een morele discussie: willen we mensen gelijk behandelen of de verschillen tussen mensen leidend laten zijn? De ongelijkheid die ik waarneem, speelt op verschillende niveaus:

Tussen steden, omdat steden de voorzieningen die voortvloeien uit de wetgeving anders invullen. Tussen mensen binnen steden, omdat verschillende professionals verschillende werkwijzen hebben. Tussen individuen en doelgroepen: daklozen jongeren, dakloze volwassenen, mensen die niet kunnen lezen en schrijven en ict niet begrijpen.

Het is de vraag in welke mate die ongelijkheid te billijken is. De verschillen tussen steden zijn evident, maar net zo zeer buiten het sociale domein. Een

huis in Stadskanaal is goedkoper dan een huis in Amsterdam. Wie in een stad met een academisch ziekenhuis woont, is in het voordeel ten opzichte van iemand die daar anderhalf uur naar toe moet rijden. Salarissen verschillen per stad, net als de kwaliteit van scholen. Bovendien zien we gemengde verschillen. Sommige steden zijn ruimhartiger op de Wmo, anderen op de participatiewet. Dat hangt samen met politieke verschillen per stad en dus met lokale democratie. Dat lijkt mij een goede ontwikkeling. Mensen kunnen lokale keuzes van de gemeenteraad meer dan ooit lokaal beïnvloeden, juist dankzij de decentralisaties; alleen al vanwege het feit dat die gemeenteraad maar ruimte heeft en meer verantwoordelijkheden dan voor 2015. Lokale democratie gaat nu echt ergens over.

Versillen tussen mensen binnen steden lijken mij legitiem. Mensen verschillen van elkaar, en een goede kwaliteit van dienst- en hulpverlening betekent ook dat we die verschillen moeten incorporeren. En belangrijker: dat we ze moeten legitimeren. Het gaat immers om publiek geld. Waarom krijgt persoon A wel hulp bij zijn huurschuld en persoon B niet? En daar schuurt het. Het ontbreekt vooralsnog aan methoden om die verschillen zinvol uit te leggen. Dan lopen we het risico dat maatwerk willekeur wordt. Oftewel: willekeur is niet gelegitimeerd maatwerk. Waar we in het verleden professionals trainden in het volgen van *flow-charts*, werkafspraken en *checklists* (het gelijk maken van ongelijke gevallen) hebben professionals en gemeenten behoefte aan instrumenten om verschillen zinvol inzichtelijk te maken. Ook rechters die oordeelden over Wmo-rechtszaken wezen daar keer op keer op: u heeft geen recht op een traplift, maar wel op een zorgvuldige afweging.

De verschillen die ontstaan tussen mensen met meerdere problemen en anderen zijn ook zorgwekkend. En soms merkwaardig. Al in augustus 2016 stelde een rechter in Delft dat gemeenten daklozen eerst moeten opvangen, dan pas kijken in welke regio zo thuis horen, om dan vervolgens een plek voor ze te regelen. En ze pas zorg te ontfangen wanneer die nieuwe plek geregeld was. Toch is dat nog lang geen standaard. Daarnaast bestaat er een groep van zeer kwetsbare jongeren van 16 tot en met 23 jaar. Immers, zodra ze

18 worden, vallen ze buiten de jeugdwet. Hier wrekt zich ook het gebrek aan concrete instrumenten. Het wettelijk kader is ruim genoeg om deze jongeren hulp te bieden, maar niet dwingend genoeg voor gemeente en aanbieders om dat ook te doen. Het doel van de decentralisaties was immers ook om gemeente ruimte te bieden. Wel zien we gemeente steeds vaker oplossingen ontwikkelen.

Kortom, de decentralisaties lopen nog niet vlekkeloos. Weinig mensen hadden die verwachting. De vraag is wat er beter kan. Meer toezicht? Meer terugbrengen naar het Rijk? Meer dwingende wettelijk kaders vanuit het rijk? Nog meer bureaucratie om de negatieve effecten van bureaucratie te bestrijden? Nog meer centralisatie om de gevolgen van decentralisatie te bestrijden? Dat lijkt mij de verkeerde weg. Ook binnen de domeinen die nog wel onder het Rijk vallen, zoals het UWV, de Sociale Verzekeringsbank, het CAK en de Belastingdienst, verloopt een en ander immers niet vlekkeloos. Bovendien zal recentralisatie leiden tot nog meer regels, nog meer wetten, nog meer bureaucratie, en nog omvangrijkere anonieme ict-systemen die weer ten koste gaan van mensen die de systeemwereld nu ook al niet begrijpen.

Rust in de tent

Wat dan wel? Doordecentraliseren kan een optie zijn, op de terreinen huisvesting, geestelijke gezondheidszorg voor volwassenen en inkomstenbelasting. Mensen met meerdere problemen zijn uiteindelijk het slachtoffer van oplossingen die aan verschillende financieringsstromen en verschillende bureaucratische systemen gekoppeld zijn. Hoe meer de gemeente daar regie over kan voeren, des te eenvoudiger maatwerk wordt (en dit maatwerk te legitimeren is). Maar gezien bovenstaande is het daar nog veel te vroeg voor.

Rust is dan ook het devies. Gemeenten zijn vol in ontwikkeling, in veel gevallen samen met zorgverzekeraars, woningbouwcorporaties en zorgaanbieders. Nieuwe decentralisaties of recentralisaties verstoren die ontwikkeling. Bovendien hebben we zoals gezegd geen enkele garantie dat het Rijk het beter kan. Wat we nodig hebben, is rust in de tent. De ontwikkeling die sinds de Tweede Wereldoorlog dominant is, namelijk gestandaardiseerde bureaucratieën die op basis van

Social Impact Bonds:
essay Niels Bosma,
4 pagina's begroot,
er is ruimte voor 2

Slimme algoritmen in het sociale domein – zeven politieke lessen

Gaat uw kind spijbelen? Komt uw buurman in de schulden? Wordt uw buurt crimineel? Dankzij slimme algoritmen kan de overheid dit steeds vaker voorspellen voordat de leerplicht-ambtenaar of de schuldsanering daadwerkelijk aan de deur klopt. Hoewel door slimme algoritmen verzamelde data kunnen leiden tot het vroegtijdig opsporen van armoede of het veiliger maken van een stad, roept deze aanpak ook de nodige vragen op. Hoe houden we politiek grip op slimme algoritmen en zorgen we ervoor dat nieuwe technologieën ons ten goede komen? Zeven politieke lessen van Albert Meijer, hoogleraar Publieke Innovatie aan de Universiteit Utrecht.

Door Liesbeth Beneder

Gemeenten zetten steeds vaker slimme algoritmen in om vroegtijdig problemen bij burgers op te sporen. Te denken valt aan hoge schulden, schooluitval of criminaliteit. De mogelijkheden om data te koppelen en op basis daarvan voorspellingen te doen over menselijk gedrag, groeien snel. Daarmee lijkt de overheid haar grip op de samenleving te versterken. De bedoelingen zijn vaak goed, maar er zijn ook kritische juridische, ethische en bestuurskundige vragen te stellen bij de inzet van algoritmen in het sociale domein.

Albert Meijer, hoogleraar Publieke Innovatie aan de Universiteit Utrecht en verbonden aan het departement Bestuurs- en Organisatiewetenschap, houdt zich met deze vragen dagelijks bezig. Meijer onderzoekt hoe slimme algoritmen werken in het publieke domein, wat technologische innovaties betekenen voor democratische processen en hoe ze zorgen voor nieuwe samenwerkingsverbanden. Meijer: “Nieuwe technologieën overkomen ons niet zomaar, wij kunnen ze ook zelf sturen. Ik zoek manieren hoe we technologische ontwikkelingen zo kunnen inzetten dat ze leiden tot wenselijke uitkomsten.”

De inzet van algoritmen is niet nieuw

Meijer wijst erop dat de inzet van algoritmen niet nieuw is: de overheid maakt al sinds de jaren '80 gebruik van computers die besluiten nemen en werk van ambtenaren uitvoeren. “Het

Centraal Justitieel Incassobureau stuurt automatisch een bon als je te hard rijdt. Daar komt geen mens aan te pas. De hoogte van je studiefinanciering wordt volledig door algoritmen berekend. Dat er bepaalde waarden ingebakken zitten in deze technologische systemen, is ook niet nieuw. Dit zie je bijvoorbeeld duidelijk bij fraudeopsporingssystemen die de overheid heeft ontwikkeld om te voorkomen dat iemand onterecht een uitkering ontvangt.”

De afgelopen jaren is de inzet van algoritmen echter sterk veranderd. Meijer wijst daarvoor drie belangrijke redenen aan. “Ten eerste zijn er veel meer data beschikbaar, en daarmee meer mogelijkheden om algoritmen in te zetten. Ten tweede zie je dat nieuwe vormen van fuzzy logic allerlei nieuwe zoekvragen mogelijk maken. Deze vorm van logica werkt met meer dan de binaire waarden van waar (1) of onwaar (0), maar ook met alle waarden daar tussen in. Iets is niet meer warm of koud, maar een beetje warm. Ten derde is de belangrijkste ontwikkeling: dat algoritmen slim zijn geworden: ze zijn zelflerend. Waar algoritmen eerst heel statisch waren - ze konden alleen werken met vooraf door de makers van het algoritme ingevoerde taken - kunnen slimme algoritmen tegenwoordig deze taken op basis van beschikbare data en correlaties die ze hiertussen vinden, zelf verfijnen. Dit zelflerend vermogen zorgt ervoor dat algoritmen veel complexere opdrachten kunnen uitvoeren.”

Utopie of dystopie

Volgens Meijer wordt het debat over nieuwe technologieën meestal heel zwart-wit gevoerd.” Aan de ene kant heb je de optimisten die utopische beelden schetsen van een efficiëntere wereld waarin we ook nog gelukkiger zijn. Je ziet dit ook vaak terug in toekomstbeelden van ‘slimme steden’: het wordt hartstikke duurzaam, files bestaan niet meer en criminaliteit verdwijnt. Aan de andere kant worden juist dystopieën geschetst. Door slimme algoritmen krijgen we een Big Brother-achtige samenleving, bedrijven of overheden weten alles van ons en sturen ons volledig aan. We raken onze vrijheid kwijt en normaal menselijk contact bestaat niet meer. We raken geheel gevangen in technologieën.”

Meijer is meer genuanceerd. “Er zijn zeker kritische kanttekeningen te plaatsen bij de inzet van slimme algoritmen, maar ik zie ook echt voordelen. Laat ik een voorbeeld geven: in Utrecht is de gemeente bezig met een project waarbij mensen met financiële problemen vroegtijdig worden geïdentificeerd, om te voorkomen dat zij in de schuldhulpverlening terecht komen. Het is bekend dat mensen daar namelijk heel moeilijk weer uit komen. Als het gebruik van algoritmen dit kan voorkomen, vind ik dat een goede vorm van zorg. Mooi is ook dat de gemeente een app ontwikkelt die mensen helpt beter inzicht te krijgen in hun financiële situatie. Daarnaast wordt het project gekoppeld aan allerlei maatregelen binnen de organisatie. Mensen die in de schulden dreigen

te raken, kan de gemeente eerder te hulp komen.”

Les 1: slimme algoritmen zijn geen wondermiddel

Naast mooie initiatieven ziet Meijer ook gebieden waar de inzet van slimme algoritmen problematischer is. Hij wijst op de ontwikkelingen van *predictive policing*, waarin op basis van data voorspeld wordt in welke wijken het verstandig is extra politiekrachten in te zetten om bijvoorbeeld inbraken tegen te gaan, en op de bezwaren die wiskundige Cathy O’Neill noemt in haar kritische werk *Weapons of Math Destruction*. “Mensen zijn geneigd te denken dat data beheersbaar zijn, maar dat is vaak helemaal niet zo. Wanneer criminaliteitspatronen in bepaalde wijken zichtbaar worden en naar buiten worden gebracht, kan dat allerlei ongewenste effecten hebben. In plaats van veiliger kunnen bepaalde wijken juist een heel slechte naam krijgen. Nog onvoorspelbaarder worden de effecten wanneer deze data gekoppeld worden aan andere technologische systemen zoals Airbnb of Amazon. Ten tweede profiteert niet iedereen van de inzet van algoritmen. Het gebruik van data is sterk gebaseerd op informatie uit het verleden, waardoor ongewenst gedrag lang aan mensen blijft kleven. Om het plat te zeggen: bij algoritmen geldt de logica van ‘eens een dief, altijd een dief’. Voor mensen die willen veranderen, helpen algoritmen niet om met een schone lei te beginnen. Het staat de vrijheid van burgers dan ook in de weg. Ten derde kun je vragen stellen bij de

veronderstelling dat we met data de wereld beter leren kennen. Data worden vaak verkeerd ingevoerd of zijn niet volledig. Politieagenten weten meestal maar een paar codes van soorten meldingen en dat kleurt het hele politieregister. Daar komt nog eens bij dat veel kennis helemaal niet gevat kan worden in data. De sociale interacties die zich afspelen in de straat - de verhalen, roddels en ontmoetingen die daar uitgewisseld worden - zijn niet zo gemakkelijk in een datasysteem op te nemen, terwijl ze wel een grote rol spelen bij wat er zoal gebeurt op straat. Een politieagent heeft dan ook vaak een veel rijker beeld van wat er speelt in de buurt. Correkter is dan ook om te zeggen dat data je de wereld niet leren kennen, maar dat zij een ander perspectief bieden dat niet noodzakelijkerwijs het juiste is. Laatste probleem is de aanname dat data onze problemen gaan oplossen. Technocriticus Evgeny Morozov noemt dit dataïsme. Deze aanname is natuurlijk onjuist. Bij het algoritme om mensen uit de schuldhulp te houden, is het al mooi als tien procent van de mensen geholpen kan worden. Het grootste gedeelte heeft bijvoorbeeld ook psychische problemen of foute vrienden. Zij hebben heel andere zorg nodig dan een app.”

Les 2: weeg opties tegen elkaar af en experimenteer

Het is daarom voor Meijer heel belangrijk om altijd een open debat te blijven voeren over de inzet van algoritmen. “Leveren extra schuldhulpcoaches niet

meer op dan een dure app? Dat soort vragen moeten we blijven stellen. Slimme algoritmen zijn niet de oplossing voor alles en zeker niet altijd de beste. Mensen moeten niet weggezet worden als ouderwets wanneer ze voor andere oplossingen pleiten. “Aan de andere kant ziet Meijer het wel als een belangrijke taak voor de overheid ermee aan de slag te gaan. “Gemeenten moeten ook gewoon risico durven nemen en experimenteren met de data die ze hebben. Belangrijk is wel om dan niet alleen de werkzaamheid van algoritmen te bestuderen maar ook de ethische vragen te stellen, zoals de vraag of het niet teveel de privacy of vrijheid van burgers aantast, te kijken hoe de effecten uitpakken voor verschillende groepen, en of deze wenselijk zijn.”

Les 3: Zorg dat slimme algoritmen de democratie versterken

Het onderzoeken hoe nieuwe technologieën uitpakken voor verschillende groepen in de samenleving hangt voor Meijer nauw samen met het belang dat hij hecht aan een goed werkende Polis. Een Polis staat voor Meijer voor een groep burgers die samen vorm geven aan hun leven, zoals dat vroeger gebeurde bij de oude Grieken. Het betekent dat burgers weer meer betrokken moeten worden bij de samenleving. “Ik onderzoek hoe we invulling kunnen geven aan een toekomst die recht doet aan wat we gezamenlijk willen met het publieke domein. Dit is de reden waarom de term *Polis* ook zo leidend is voor mij. Natuurlijk”, merkt Meijer op, “geloof ik niet dat

er een eenduidig ‘wij’ is. Mensen hebben verschillende belangen en waarden. Maar het mooie aan onze samenleving is dat we gezamenlijk voor veel moeilijke problemen oplossingen hebben gevonden. We leven in een vreedzaam land, het afval wordt opgehaald en de criminaliteit is relatief laag. Natuurlijk kan alles altijd beter, maar ik heb vertrouwen in onze democratische kracht. Ik vind het dan ook belangrijk dat nieuwe technologieën zo worden ingebed dat ze die democratische kracht versterken in plaats van deze te ondermijnen. Technologieën moeten dan ook in dienst staan van hoe wij onze toekomst vorm willen geven, in plaats van andersom. Agressie op straat kan gesust worden door middel van slimme algoritmen die dit registreren en dan bijvoorbeeld lavendelgeur inzetten of de kleur van straatverlichting aanpassen, maar we moeten wel in zo’n samenleving willen leven met elkaar.”

Les 4: Voer maatschappelijk debat

Wat slimme algoritmen onderscheidt van afvalproblemen of het aanleggen van een nieuwe weg, is hun abstracte karakter. “Het bewustzijn over algoritmen is wel toegenomen, maar een echt maatschappelijk debat is er nog niet over gevoerd.” Meijer wil de ontwikkelingen concreter maken. ‘Met mijn onderzoeksgroep willen we een ‘PROVOTYPE’ ontwikkelen, een robotrechter, die via algoritmes recht spreekt. We willen deze robot inzetten om het gesprek aan te gaan met rechters, advocaten en verschillende groepen burgers. Wat

vinden zij van zo’n soort rechter en de uitspraken die hij doet? Door het concreet te maken, kunnen we het onderwerp bespreekbaar maken en onderzoeken welke rol algoritmes in onze samenleving moeten spelen. Maatschappelijk debat is nodig over de belangrijkste vraag: of slimme algoritmen besluiten voor ons mogen nemen of dat ze alleen ter ondersteuning van de mens mogen dienen.”

Een mooi voorbeeld van hoe goed maatschappelijk debat er uit kan zien is voor Meijer het energiede-bat dat onlangs in Utrecht werd gevoerd over duurzame energie. “GroenLinks-wethouder Lot van Hooijdonk organiseerde een stads-gesprek tussen burgers die door loting waren aangewezen. Dit leidde tot een andere vorm van betrokkenheid die heel mooi was en ook goed past bij de ingrijpende ontwikkelingen op het gebied van duurzame energie. Deze vorm is voor gemeenteraadsleden wel even zoeken: hoe verhouden zij zich nu tot zo’n stads-gesprek? In zekere zin worden ze daar één van de velen, plotseling komen ze op gelijke voet met de burger te staan. Dat wil niet zeggen dat politici minder belangrijk zijn, maar wel dat ze zich tot meer mensen en organisaties moeten verhouden die ook een rol spelen in het debat.’

Les 5: Slimme algoritmen vragen om richtinggevende principes

Het is bij nieuwe technologieën zoals slimme algoritmen lastig om tot een strak juridisch kader te komen. Meijer: “Wetten en regels kunnen heel bruikbaar zijn, laat ik

Maatschappelijk debat is nodig over de belangrijkste vraag: of slimme algoritmen besluiten voor ons mogen nemen of dat ze alleen ter ondersteuning van de mens mogen dienen.

41

|

daarover duidelijk zijn. Ze vormen alleen nooit de enige oplossing. Bij nieuwe technologieën moeten juridische kaders vanwege de snelle ontwikkelingen voortdurend aangepast worden. Je krijgt met een doorgaand leerproces te maken waarin technologie, praktijk en regelgeving elkaar constant uitdagen. Je hebt daarom bij nieuwe technologieën meer *fluïde* instituties nodig, instituties die flexibeler kunnen reageren op de praktijk. Dit is voor politici vaak best lastig. Het betekent dat hun politieke rol verandert: het zal meer gaan om het neerzetten van richtinggevende principes in plaats van het vaststellen van wetten. De uitwerking in regels zal veel dynamischer zijn. Het werk is daarmee niet zomaar klaar.”

Les 6: Stel eisen aan algoritmen, maar kijk ook naar het technologische systeem als geheel.

Het stellen van duidelijke eisen waaraan slimme algoritmen moeten voldoen is belangrijk. Meijer denkt echter niet dat het stellen van harde eisen aan algoritmen op het gebied van transparantie het probleem volledig oplossen. “Het lastige aan het eisen van transparantie is dat algoritmen zelflerend zijn. Ze passen zich constant aan. Een ander probleem is dat er vaak niet goed genoeg gebruik van transparantie wordt gemaakt. Daarnaast vrees ik dat het met transparantie net zo kan gaan als bij het installeren van een app. De gebruiksvoorwaarden worden heel ingewikkeld gemaakt en iedereen klikt er gewoon op. Uit onderzoek

blijkt dat zelfs bij de meest vreemde teksten in de gebruiksvoorwaarden meer dan 10.000 mensen akkoord gaven voordat iemand er achter kwam.

Binnen de EU wordt er nu ook veel gesproken over de ‘*right to explanation*’ en dat vind ik eigenlijk een elegantere benadering. Het principe van *right to explanation* houdt in dat algoritmen verplicht kunnen worden uit te leggen hoe ze tot bepaalde uitkomsten zijn gekomen. Algoritmen werken dan eigenlijk net zoals ambtenaren: naast een besluit moeten ze ook een motivatie geven. Je zou dit als ontwerpprincipes kunnen verwerken in algoritmen. Daarbij is het natuurlijk belangrijk om regelmatig te controleren of de algoritmen wel echt doen wat ze zeggen te doen”

“De fout die we kunnen maken is denken dat de discussie maar om één specifiek algoritme gaat. Uiteindelijk hebben we te maken met één groot technologisch systeem waarin verschillende soorten data en netwerken aan elkaar gekoppeld zijn. De gevolgen van het gebruik van een technologisch systeem zijn niet zomaar te overzien. Airbnb is een goed voorbeeld. Het is een vrij simpel concept, maar hoe het zou uitpakken in een stedelijke context en welke patronen het met zich meebrengt, was onmogelijk te voorspellen. Een heel concrete tip voor politici is: vraag niet alleen het algoritme goed te ontwerpen, maar vraag ook periodieke rapportages om na te gaan of de praktijk

uitpakt zoals gewenst. Wat gebeurt er als je Airbnb gaat verbieden in de stad en levert dit het gewenste resultaat op? Zoek naar manieren om zo goed mogelijk te kunnen leren van deze ingrepen.”

Les 7 Stel de vraag wie de infrastructuur voor data moeten bieden

Tot slot de vraag hoe politici zich moeten verhouden tot slimme algoritmen en datagebruik in het sociale domein door burgers en commerciële partijen. Meijer: “Daar zijn we nog veel minder ver in.” Hij vertelt over initiatieven in Rotterdam en Gent waar wordt nagedacht over een alternatief Facebook. “Facebook speelt een heel belangrijke rol in de stad, maar beide steden vinden het gek dat de data die het oplevert door een commercieel bedrijf in Silicon Valley gebruikt worden om geld aan te verdienen. Op eenzelfde manier is het ook gek dat de buurtapp die gebruikt wordt om de veiligheid te vergroten of de groenvoorziening op orde te houden, eigendom is van Whatsapp. Kan de gemeente hier geen rol in spelen? In bestuurskundige termen wordt dit ook wel de *overheid-als-platform* genoemd: de overheid zet de infrastructuur op voor allerlei initiatieven van burgers. Eigenlijk net zoals het aanleggen van autowegen, maar dan voor data. Het is dan ook een politieke vraag of overheden op dat onderliggende niveau - de basis voor al die algoritmen - niet ook veel meer voorzieningen moeten gaan creëren, dan wel reguleren. En zo ja, welke publieke waarden we daarbij van belang vinden. Het zijn vragen die we met

recept voor het democratisch tekort?

Dorpsraden

Hoe organiseer je als gemeente inspraak van burgers zonder je grip op het lokale initiatief te verliezen? Veel gemeenten worstelen met deze vraag. Het systeem van dorpsraden zorgt momenteel voor hoofdbreken in het Brabantse Eersel: volgens de gemeente zijn dorpsraden over hun houdbaarheidsdatum heen, volgens de raden zelf zijn ze harder nodig dan ooit. Een gesprek met Jeroen Weekers, projectleider dorpsparticipatie bij de gemeente Eersel, dorpsraadvoorzitter Rob Hauser en hoogleraar burger-schap Evelien Tonkens. "Dit een van de vormen van nieuwe democratie waarbij niet zo goed over het ontwerp is nagedacht."

Door **Socrates Schouten**

Waar dorpsraden in Eersel niet langer 'het juiste instrument' lijken, is het landelijke beeld anders. De Nederlandse trend met betrekking tot burger-adviesraden op het gemeentelijke niveau is omhoog: er ontstaan steeds meer dorpsraden, wijkraden, Sociaal Domeinraden en andere participatieve organen. Dat gebeurt in reactie op decentralisatie van voorheen nationale taken en groter wordende gemeenten door de talrijke herindelingen die plaatsvinden. De herindelingen gaan stug door. Zeker vanaf 1960 daalt het aantal gemeenten sterk. Van de kleine duizend is nog iets meer dan een derde over, 380 gemeenten per 1 januari 2018. De komende jaren zet deze daling zich onverminderd voort. Van de wederopbouw tot begin jaren tachtig was een efficiëntere ruimtelijke ordening het

voornaamste argument om tot herindeling over te gaan. In de laatste dertig jaar is de gemeente een steeds belangrijker bestuurslaag geworden, met de recente decentralisering van rijkstaken als nieuw hoogtepunt. De recente samenvoegingen staan dan ook in het teken van bestuurlijke efficiëntie

Van gemeenten wordt steeds meer verwacht - door het Rijk en door de burger. In 2012 besloot de regering om de decentralisatie strak te trekken met enkele aanpassingen in de Gemeentewet. Dat dwong Rotterdam en Amsterdam bijvoorbeeld om de deelgemeentes of stadsdelen af te schaffen; die zijn inmiddels omgezet in wijkraden (Rotterdam) of stadsdeelcommissies (Amsterdam). Een vierde bestuurslaag met territoriale 'bestuursdwang' mag niet meer. Een lichtere

variant, een bestuurscommissie met adviserende en uitvoerende bevoegdheden, is nog wel toegestaan. Dorps- en wijkraden zijn meestal stichtingen of verenigingen die louter advies geven, maar soms zijn ze, publiekrechtelijk, als zo'n bestuurscommissie opgezet. Veel herindelingsgemeenten nemen beleid op om dorpsraden in te stellen. Veel gemeenten experimenteren ook met andere vormen van vertegenwoordiging en burgerparticipatie. Het kan gaan over digitale klankborden, gelote burgertoppen, adviesraden en buurtbudgetten; maar ook uitvoeringsbevoegdheden kunnen in beperkte mate aan de samenleving worden gegeven. Onder het kopje 'vernieuwing van de lokale democratie' kiezen veel gemeenten hun eigen, voorlopige lijn.

Eersel is een Brabantse gemeente van bescheiden formaat ten zuidwesten van Eindhoven. Naast het dorp Eersel met een krappe tienduizend inwoners, zijn er de vijf kerkdorpen Duizel, Knegsel, Steensel, Vessem en Wintelre met elk tussen de 1200 en 2200 inwoners. Alle zes de kernen hebben een eigen dorpsraad: een groep inwoners die namens hun dorp in nauw contact staan met het gemeentebestuur.

Niet iedereen is even tevreden over de dorpsraden, een fenomeen waar de helft van de Nederlandse gemeenten bekend mee is. Zeker niet in het licht van de geplande fusie van Eersel met enkele nabuurgemeenten tot één grote Kempengemeente. Volgens Jeroen Weekers, projectleider dorpsparticipatie bij de gemeente Eersel, zijn dorpsraden in zo'n fusiegemeente "niet meer het juiste instrument": ze vertegenwoordigen het dorp niet goed en ontberen de nodige legitimiteit. Welk probleem speelt de Eerselse dorpsraden parten en hoe organiseer je nu, in de woorden van Weekers, je participatie op een goede manier?

De eerste Eerselse dorpsraden gingen rond het jaar 2000 van start, toen burgerparticipatie geleidelijk opkwam. Weekers: "De lokale democratie is erg veranderd. In de jaren voordat de dorpsraden ontstonden, kende iedereen wel een raadslid en wist iedereen zelf via-via toegang te krijgen tot het gemeentehuis. Dat veranderde met de eerdere herindeling tot de gemeente Eersel in 1997, en daarna met het dualisme in 2002. Toen werd zoiets als een dorpsraad nodig, wilden burgers een ingang krijgen bij de gemeente." Tien jaar geleden werd in ieder dorp in Noord-Brabant een dorpsontwikkelingsplan opgesteld, vanuit de vraag: wat moeten we in dit dorp doen om het leefbaarder te maken? De provincie heeft daar een flinke zak geld voor beschikbaar gesteld waar de dorpsraden mee gefinancierd werden. Na het beëin-

digen van het programma hebben de dorpsraden allemaal hun eigen vorm gezocht. "De ene dorpsraad werkt nog op projectbasis, de andere organiseerde zich in werkgroepen zoals voor verkeer of wonen. Omdat ze allemaal anders ingericht zijn, werkt dat voor de gemeente best lastig." Ook de groei van zijn gemeente maakt dat dorpsraden volgens Weekers niet meer voldoen als middel om het toenemend aantal inwoners bij de gemeente te vertegenwoordigen. "De gemeente wordt straks waarschijnlijk groter, terwijl we in de uitvoering juist meer op dorpskernniveau willen werken. Goede lokale aanspreekpunten blijven nodig, ook in een groeiende gemeente. Een dorpsraad heeft echter geen goede democratische legitimiteit: de leden worden direct verkozen en vooral ouderen zijn lid. Zeker in Eersel, de grootste kern, is het lastig om al die tienduizend inwoners te vertegenwoordigen met een orgaan van vijf mensen. Het risico is dat zij niet goed weten wat er leeft onder de inwoners, zoals dat in de kleinere dorpen wel het geval is."

Minister Plasterk zag dorps- en wijkraden als goede instrumenten om de afstand tussen bestuur en burger, die toeneemt bij gemeentelijke schaalvergroting, beperkt te houden. Weekers steunt het principe van een groep die namens het dorp meepraat over de uitvoering van beleid. "Dat heb je nodig om te kunnen opschalen en tegelijkertijd te doen wat er goed is voor de afzonderlijke kernen. Maar we krijgen straks misschien wel 29 kernen in de Kempen, waardoor de politiek op een nog grotere afstand komt te staan en er logisch gezien meer zeggenschap naar de dorpen zelf moet. De huidige dorpsraden zijn daar niet tegen opgewassen. De herindeling vereist een andere bandering van burgerparticipatie. Op basis van de doelstellingen die op gemeentelijk niveau worden vastgesteld, zouden we aan elke dorpskern een clubje ambtenaren moeten koppelen die voor dat dorp bepaalt hoe de participatie wordt ingericht. Daarbij

\

"Dorpsraden zijn des te harder nodig om voor de leefbaarheid van het dorp op te komen."

“Bestuurders willen meestal niet dat mensen meer macht krijgen, ze willen dat mensen meer verantwoordelijkheid nemen en zelf het buurthuis en de bibliotheek gaan redden.”

is het van belang dat niet alleen de dorpsraden, maar alle inwoners toegang blijven houden tot die ambtenaren.”

Gemengde gevoelens

Rob Hauser, voorzitter van dorpsraad Steensel, geeft Weekers op een aantal punten gelijk. De gemiddelde leeftijd van de dorpsraden is te hoog, de animo te laag, en natuurlijk zou hij het liefst verkiezingen uitschrijven voor lidmaatschap in plaats van nieuwe leden aan te wijzen. Maar de ervaringen stemmen tot pragmatisme. Na de beëindiging van het dorpsontwikkelingsprogramma ging het nog een tijdje goed met diverse werkgroepen die in de lucht werden gehouden, maar de afgelopen periode was “niet bepaald geweldig”. Hauser: “Het enige dat ons de afgelopen jaren nog lukte, is om een aantal bezuinigingen tegen te houden, zoals op sportaccommodaties en de gymzaal. Maar veel is ook niet gelukt. Vaak wordt ons advies gevraagd over een bepaald onderwerp, bijvoorbeeld ten aanzien van een nieuw openbaar verlichtingsbeleid. In dat geval, helaas niet het enige, kregen wij geen terugkoppeling en werden we via een artikel in de buurtkrant verrast met een besluit dat door ons niet was geadviseerd. We proberen er met het college altijd zo goed mogelijk uit te komen, maar de gemeenteraad houdt vast aan haar eigen agenda.”

Over de gemeentelijke herindeling heeft hij gemengde gevoelens. “Onze perceptie is een beetje: in Eersel wordt veel geïnvesteerd, in Steensel kan niks. Als we straks 29 kernen hebben, denk ik dat dat ontevreden gevoel nog veel sterker zal zijn. Voor mij betekent het dat dorpsraden des te harder nodig zijn om voor de leefbaarheid van het dorp op te komen. Ze zullen ook zelfstandig moeten kunnen opereren binnen door de gemeente gestelde grenzen en budgetten. De functie en werkwijze van dorpsraden zouden wettelijk beter

gedefinieerd moeten worden en door het ambtenaren-apparaat worden ondersteund. Nu hangt het functioneren van de dorpsraden sterk af van de betreffende ambtenaar en het zittende college.”

Meer overheids- dan burgerinitiatief

Evelien Tonkens, hoogleraar burgerschap aan de Universiteit voor Humanistiek in Utrecht, bekritiseerde de afgelopen jaren de makkelijke manier waarop vaak over participatie wordt nagedacht, vaak in het kader van bezuinigingen. Zijn gemeenten inmiddels goed op weg om burgerschap vorm te geven, terwijl zij meer taken hebben gekregen en vaak fuseren?

“Dorpsraden zijn vooral een poging tot het beheersbaar maken van herindelingen. Herindelingen zijn handig uit ambtelijk oogpunt, maar vervolgens is de vraag: hoe komen we in contact met de mensen die hier wonen? Wat hebben die mensen met elkaar gemeen, behalve dat ze straks één ambtenaar voor sport hebben? Een gemeente met 29 kernen: geen hond vindt dat nog een dorp - het is een bestuurlijke conglomeratie. Dan wil je dat de burger ook nog ergens te vinden is. De antwoorden daarop - zoals dorpsraden - gaan niet zozeer over het geven van zeggenschap aan burgers, maar over het vinden van draagvlak. Door die achtergrond is dit een van de vormen van nieuwe democratie waarbij niet zo goed over het ontwerp is nagedacht. Wie zitten er in en hoe zijn deze mensen daarin gekomen, wat hebben ze precies te zeggen, hoe representatief zijn ze voor de rest van de bevolking en wat is de aard van de bezigheden? Dan is het niet zo verwonderlijk als je uitkomt met een dorpsraad met vrijwel alleen 65-plussers - dat zijn de mensen met tijd.”

Over de kwaliteit van het actuele debat over de participatieve democratie in Nederland heeft Tonkens haar twijfels. “Ik weet niet of we de vinger op de zere plek leggen. Het gaat er vooral om mensen te stimu-

leren meer verantwoordelijkheid te nemen voor hun eigen omgeving. Dus om ze zelf initiatieven te laten nemen. Het gaat meestal niet over kwesties die bij democratisering cruciaal zijn, zoals macht en belangen- en waardenconflicten.

Op dit moment doen wij onderzoek naar de democratische legitimatie van (en diversiteit binnen) burgerinitiatieven op het terrein van zorg en hulpverlening. Ik heb in het verleden in mijn onderzoek naar burgerinitiatieven ook wel eens dorpsraden bekeken. We kwamen erachter dat dorpsraden vaak meer overheidsinitiatief dan burgerinitiatief zijn - iets wat overigens vaker voor 'burgerinitiatieven' geldt."

Bestuurders willen meestal niet dat mensen meer macht krijgen, ze willen dat mensen meer verantwoordelijkheid nemen, stelt Tonkens. "Ze willen dat burgers zelf het buurthuis en de bibliotheek gaan redden. De herziening van de verzorgingsstaat is een poging om mensen verantwoordelijkheid te laten nemen voor zaken waarvoor we eerder de verzorgingsstaat hadden opgetuigd. Responsibilisering noemen we dat. Dat zie je ook bij de G1000-burgertoppen: mensen worden uitgenodigd met het idee dat ze iets mogen zeggen, maar ze gaan naar huis met verantwoordelijkheid om iets te doen voor oude mensen of jongeren in de buurt. Sommigen doen dat graag maar met democratisering heeft het niet veel te maken. Het voorziet in twee dingen: draagvlak en verantwoordelijkheid. De machtsvraag - welke invloed kan wie uitoefenen - komt niet aan de orde."

Wie is eigenlijk het volk?

Dorpsraden zouden om te beginnen democratischer ingericht kunnen zijn, stelt Tonkens. "Maar dan heb je toch wat meer gedachten nodig over: wie is eigenlijk het volk dat we vertegenwoordigen waar gaan we dat volk vinden en hoe gaan ze elkaar vertegenwoordigen. Wat voor belangen- en waardenconflicten leven er?

Dat gebeurt nu niet. We zijn al blij als iemand in zo'n raad zitting wil nemen.

Bij een raad die is opgericht in het kader van de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo) kun je nog zeggen: die mensen hebben wat met zorg en welzijn. Bij een dorpsraad is het enige criterium dat je een inwoner bent - maar dat is niet genoeg. Als ik wethouder was en er waren dorpsraden, zou ik ze niet in het algemeen maar op onderwerpen organiseren. Zoals bij het Stadsgesprek Energie in Utrecht (zie Helling lente 2017, red.). Dan heb je mensen die 'iets' met dat onderwerp hebben en dan daadwerkelijk ergens naartoe werken."

Tonkes constateert daarnaast dat het nog regelmatig schort aan democratische 'cultuur'. "Burgers hebben wantrouwen in het bestuur maar het omgekeerde is ook aan de hand. In de 'vermarkte' samenleving hebben burgers meegekregen dat consumeren de belangrijkste manier van bestaan is. Mensen zitten vast in hun rol als consument, en als antwoord daarop krijgen bestuurders de neiging om ze verantwoordelijkheid te geven in de hoop dat ze vervolgens ophouden met claimen en klagen.

Burgerschap is een kunst en een ambacht.

Democratische cultuur gaat vooral over de omgangsvormen en deugden die we in een democratie nodig hebben, bij zowel bestuurders als burgers. Het gaat er, in de woorden van Aristoteles, om te besturen en bestuurd worden. Om het met verschillende mensen uit te houden, om respect voor maar ook interesse in andersdenkenden. Veel projecten die zich nu als democratische vernieuwing presenteren, ontberen deze deugden en tonen weinig interesse in politiek debat. Daar zou het om moeten gaan."

/

Milieudividend: vergoeding in tijden van populisme

De milieubelastingen die GroenLinks bepleit, zoals de kilometerheffing, stuiten op maatschappelijke weerstand en populistische kritiek. Er is een manier om in te spelen op het wantrouwen tegen fiscale vergroening: het milieudividend.

door **Richard Wouters**

Tijdens de verkiezingscampagne van 2017 werd GroenLinks door andere partijen onder vuur genomen vanwege de talrijke milieubelastingen in haar programma. D66-voorman Alexander Pechtold schuwde de populistische overdrijving niet: "U schaft het eigen risico in de zorg af, maar laat de mensen dat op een andere manier alsnog betalen door zeven nieuwe belastingen te introduceren", verweet hij GroenLinks-aanvoerder Jesse Klaver in een tv-debat. "Die belasting op verpakkingen, op auto's, op huizen, die gaat de mensen echt treffen", kreeg Klaver tijdens het slotdebat naar het hoofd geslingerd door CDA-leider Buma.

Na het mislukken van de formatiepogingen met VVD, CDA en D66 liet Klaver zich ontvallen dat GroenLinks een van haar milieubelastingen – de kilometerheffing – best had willen opofferen voor een goed regeerakkoord. Het was wellicht niet toevallig dat Klaver juist dit tipje van de sluier over de formatieonderhandelingen oplichtte: met een kilometerheffing voor personenauto's maak je

weinig vrienden, zeker niet onder de politieagenten, buschauffeurs en zorgmedewerkers die GroenLinks sinds de verkiezingswinst van 2017 aan haar kant probeert te krijgen om door te groeien tot een brede volkspartij. Autorijden is voor velen een ingesleten gewoonte, voor sommigen een noodzaak. Ook zonder kilometerheffing is het geloof in de populistische mythe van de auto als melkkoe voor de overheid al wijdverbreid.

Tegelijk laat het voorbeeld van de kilometerheffing zien dat het nog niet zo gemakkelijk is om effectieve milieupolitiek te bedrijven zonder pijnlijke belastingmaatregelen. Vooral dankzij een slim vormgegeven kilometerbeprijzing scoorde de mobiliteitsparagraaf van GroenLinks het best bij de doorrekening van de verkiezingsprogramma's door het Planbureau voor de Leefomgeving: 20 procent minder CO₂-uitstoot door het verkeer in 2030 (bovenop de reeds voorziene daling door strengere Europese normen), 14 procent minder uitstoot van fijnstof en 10 procent minder uitstoot van stikstofoxiden. Daarbovenop nog eens 60 procent minder files, 8 procent meer loop- en fietskilometers en minder verkeersslachtoffers.

Hoe zou een maatregelenpakket zonder kilometerheffing eruit moeten zien om even effectief te zijn tegen klimaatverandering, ongezonde lucht en de verstopping van steden door een groeiend aantal auto's? Zo'n pakket omvat nog altijd fiscale maatregelen: forse verhoging van de bestaande belastingen op aanschaf, bezit en brandstof van benzine- en dieselauto's. Bovendien wordt de toegang tot

steden gerantsoeneerd voor automobilisten. De vrijheid van de autorijder wordt dus aanmerkelijk forser ingeperkt dan met een slimme kilometerheffing het geval zou zijn. Het voordeel van milieubelastingen is dat zij, veel meer dan verboden en geboden, ruimte laten voor de vrije keuzes van individuen. Groene politiek zonder nieuwe belastingen zou wel eens erg betuttelend kunnen worden.

Opbrengst voor de burgers

Is er een manier om de steun van politieagenten, buschauffeurs en zorgmedewerkers te krijgen voor nieuwe milieubelastingen? Om de populistische kritiek dat GroenLinks de gewone man geld uit de zak klopt, te pareren? Misschien helpt het om wat meer rekening te houden met het wantrouwen tegen fiscale vergroening. Als mythen zoals die van de auto als melkkoe zich niet laten uitbannen, kun je er altijd nog op inspelen.

Indien een groene belasting op wantrouwen stuit, zo suggereert de Wereldbank in een rapport over het beprijzen van CO₂-uitstoot, geef de opbrengst dan direct terug aan de burgers. "Overheden die voor deze aanpak kiezen verwerven een zekere geloofwaardigheid met betrekking tot de beweegredenen voor de belasting. Het is duidelijk dat de regering niet probeert extra inkomsten van belastingbetalers af te dwingen om haar eigen begroting of macht uit te breiden", aldus de Wereldbank.

Onder meer Zwitserland en een aantal Canadese deelstaten hebben ervoor gekozen om de opbrengst van CO₂-belastingen terug te slui-

groenen me

zen naar burgers en bedrijven, in de vorm van lagere sociale premies of belastingen. In de Verenigde Staten lanceerde een groep prominente, van het gevaar van klimaatverandering doordrongen Republikeinen vorig jaar een plan voor CO₂-belasting dat nog meer transparantie belooft over de terugsluis: honderd procent van de opbrengst zou elke maand als 'dividend' worden uitgekeerd aan de Amerikaanse ingezetenen. Het plan maakt geen kans zolang de regering-Trump gedomineerd wordt door ontkenners van klimaatverandering. Maar eenmaal ingevoerd zou het dividend zo populair worden onder Amerikanen, dat niemand de CO₂-belasting ooit nog zou durven terugdraaien, zo stellen de 'groene' Republikeinen terecht.

Het plan keert aan elke Amerikaan, van baby tot grijsaard, een gelijk deel van de opbrengst van de CO₂-belasting uit. Zo'n hoofdelijke verdeling, stelt de Wereldbank, "kan essentieel zijn voor het bouwen aan politieke steun". Bij deze verdeling is het zeer waarschijnlijk dat een modaal gezin een hoger bedrag aan milieudividend ontvangt dan het aan milieubelasting betaalt. Een minder verpest klimaat, schonere lucht en een rijkere natuur krijgt het er dan 'gratis' bij.

Serius geld

Nederland is Amerika niet. De achterban van GroenLinks roepen niet om een kleine overheid, zoals die van de Republikeinen. Bij de financiële onderbouwing van haar programma kan GroenLinks de opbrengsten van milieubelastingen niet missen: die financieren drie

kwart van haar voorstellen voor een eerlijker beleid. Niet slechts de afschaffing van het eigen risico in de zorg, maar ook onder meer het verlagen van zorgverzekeringspremies, het verbeteren van het onderwijs, het verlagen van de lasten op arbeid en het terugdraaien van bezuinigingen op ontwikkelings-samenwerking. In de komende decennia zullen de opbrengsten van milieubelastingen ook nodig zijn om de lusten en lasten van de overgang naar schone energie eerlijk te verdelen.

Toch is er reden om voor een milieudividend te kiezen als een groene belasting erg controversieel is. Denk aan de kilometerheffing, de belasting op vliegtickets, de heffing op bestaande bebouwing of de verhoging van de btw op vlees en vis (allemaal maatregelen die in de financiële uitwerking van het GroenLinks-programma staan). De opbrengst van de belasting wordt dan zo rechtstreeks mogelijk teruggesluisd naar burgers en andere ingezetenen – bijvoorbeeld als een zichtbare korting op de inkomstenbelasting of als een uitkering door de Belastingdienst aan mensen die nauwelijks of geen inkomstenbelasting betalen.

Vanuit sociaal perspectief hoeft zo'n milieudividend bovendien geen weggegooid geld te zijn: als iedereen een gelijk bedrag ontvangt, draagt het 'Klaverdividend' bij aan grotere inkomensgelijkheid. Vanuit groen perspectief is aantrekkelijk dat een milieubelasting die gekoppeld is aan een dividend moeilijker terug te draaien valt door politieke tegenstanders. Wie herinnert zich de in 2008 ingevoerde vliegtaks

nog? Die werd binnen een jaar weggeobbyd door de luchtvaartsector. Alleen al een kilometerheffing voor personenauto's kan, zelfs als de uitvoeringskosten worden afgetrokken van de opbrengst, een dividend van zo'n 170 euro per persoon per jaar opleveren. Dat is serieus geld, zeker voor modale gezinnen met kinderen. Die laten zich dat niet zomaar weer afpakken.

Geen knieval

Gaat het te ver om de populistische kritiek op de milieubelastingen van GroenLinks te beantwoorden met een milieudividend dat misschien ook een tikkeltje populistisch is? In dat geval moet GroenLinks het verhaal van de *green tax shift* nog vaker vertellen: we krijgen een betere samenleving voor onszelf en onze kinderen, op een gezondere aarde, als onze overheid niet belast wat waarde toevoegt (arbeid), maar wat waarde onttrekt (vervuiling) aan de samenleving en aan de aarde. Ook is het zaak om te blijven zoeken naar (Europese) instrumenten die vervuiling niet pas in de consumptiefase belasten, maar al bij de bron: mijnbouw, industrie en landbouw. Dan krijgen bedrijven vaker de rekening gepresenteerd, in plaats van burgers.

Wat GroenLinks in elk geval niet moet doen, is afdingen op de noodzaak van fiscale vergroening. Dat zou pas echt een knieval voor het populisme zijn.

/

Literatuur

Conservative Leadership Council, *The conservative case for carbon dividends*, 2017

Planbureau voor de Leefomgeving, *Analyse verkiezingsprogramma's*

op hol

Omzetten of duwen: wat te doen met een dodelijke trein?

Het wordt nog spannend: wie haalt als eerste de

eindstreep? de regering met haar poging om de afschaffing van het referendum door de Eerste Kamer te loodsen, of de initiatiefnemers van een referendum over de recente donorwet met het tijdig binnenhalen van de benodigde 300.000 handtekeningen? Misschien zijn referenda geen goed idee – democratie zou geen afspiegeling moeten zijn van enkel private voorkeuren - maar als het referendum bestaat, dan is zo'n donorwet nog geen slecht onderwerp. Want het gaat om een principiële zaak waarbij echt wat te kiezen is. Vind je – heel scherp gesteld - dat de staat in principe moet kunnen beschikken over jouw organen tenzij je daar expliciet bezwaar tegen maakt (opt-out)? Of vind je dat burgers alleen op eigen initiatief en door een positief besluit hun organen ter beschikking van anderen kunnen stellen (opt-in), ook al gaat dat ten koste van mensenlevens? Geen gemakkelijke zaak; hoe zou je over zoiets kunnen beslissen? Wellicht door middel van een analogie.

De analogie die bij mij opkwam, is afkomstig van wat wel eens lacherig 'trolleologie' wordt genoemd. Dat is de intellectuele bezigheid van het bedenken van steeds ingewikkelder 'trolley-problemen'. Het uitgangspunt ervan was een rela-

tief simpel gedachtenexperiment. Stel dat je een trein ziet aankomen die op hol is geslagen, en dreigt vijf mensen die verderop op het spoor aan het werk zijn te doden. Je kunt die mensen niet meer waarschuwen; het enige dat je kunt doen, is een nabij gelegen wissel omzetten zodat de trein op een ander baanvak terecht komt waar één persoon aan het werk is. Mag dat, moreel gesproken? De meeste mensen, zo blijkt uit psychologisch onderzoek, vinden van wel: het omzetten van de wissel betekent de redding van vijf mensen ten koste van één. Een positief resultaat. Maar dat verandert wanneer de situatie wordt gewijzigd. Stel je voor dat je op een brug boven de rails staat en de trein alleen kunt stoppen door een dikke man die naast je staat, van de brug af te gooien. Hij blokkeert dan de trein, komt te overlijden en de vijf mogelijke slachtoffers worden gered. Mag dat? Uit dat onderzoek blijkt dat veel mensen in dit geval aarzelen: iemand de dood in duwen wordt moreel gezien als heel anders ervaren dan het verzetten van een wissel, ook al is de uitkomst hetzelfde.

Wat kan deze analogie ons leren? Het is niet onaannemelijk om het huidige opt-in systeem voor orgaandonatie te vergelijken met een op hol geslagen trein: er is een schrijnend gebrek aan orgaandonoren met een groot aantal sterfgevallen tot gevolg. Zijn

die vermijdbaar? Kan die 'trein' gestopt of vertraagd worden? Ja, zo is de verwachting: een systeem waarbij iedereen zijn voorkeur wat donatie betreft moet vastleggen, zal - zeker op termijn - leiden tot meer beschikbare organen en dus tot minder onnodige doden. Maar voor de keuze voor een dergelijke verplichte registratie moet een prijs worden betaald. Uiteraard niet die van het opofferen van een of meerdere personen, maar wel die van het opgeven van de intuïtief plausibele gedachte dat iedereen in principe mag beschikken over het eigen lijf, en enkel pas op eigen initiatief en met vrije instemming als donor kan worden aangemerkt. Hoe hoog die prijs is? Dat is nu precies de vraag. Lijkt het opgeven van die gedachte meer op het verzetten van de 'wissel' of op het 'duwen'? Is het invoeren van het nieuwe systeem, met andere woorden, een relatief kleine of een relatief grote inbreuk op wat wij moreel aanvaardbaar vinden? Eén ding maken de overeenkomsten tussen het huidige systeem van orgaandonatie en de 'dodelijke trein' in ieder geval duidelijk: ook de keuze voor het behouden van de opt-in situatie is allesbehalve vrij van morele problemen.

/

Nieuwe Mobiliteit

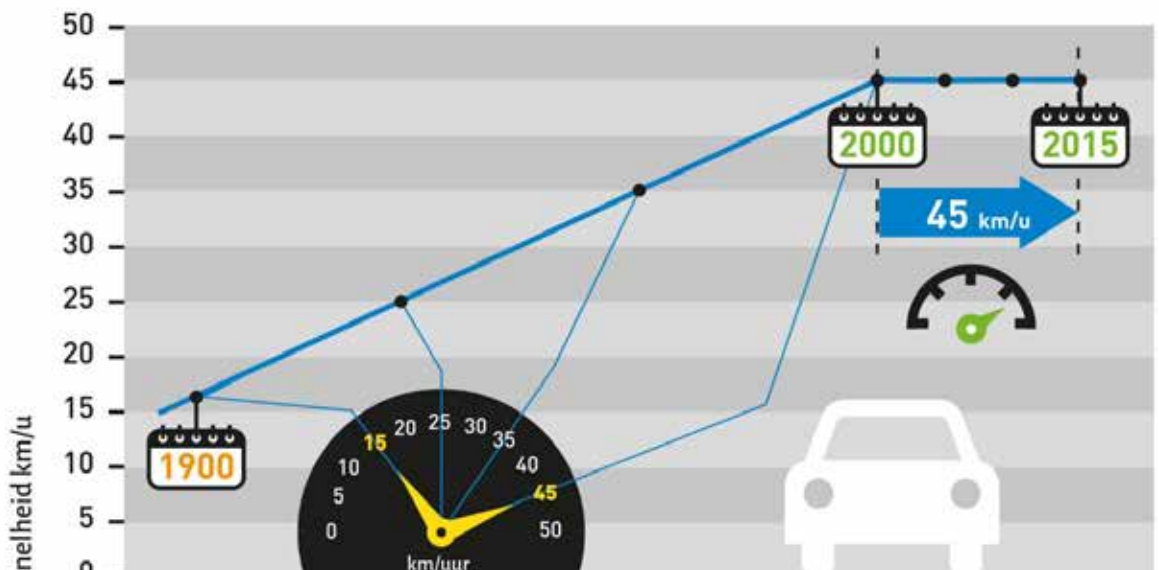
Arie Bleijenberg

introtekst over boek/project

Ictur, eume eatur? Eerrorunt et, tet provit porporrumqui in nostibe atemquodi omniet od quasperum vendae odatat as rerit officide liam cor sitiorro ma nat am solupta

De gemiddelde snelheid van de auto is al twintig jaar constant 45 km/uur. Hierdoor gaan we in de tijd dat we autorijden niet steeds verder en stopt de groei van de automobilititeit.

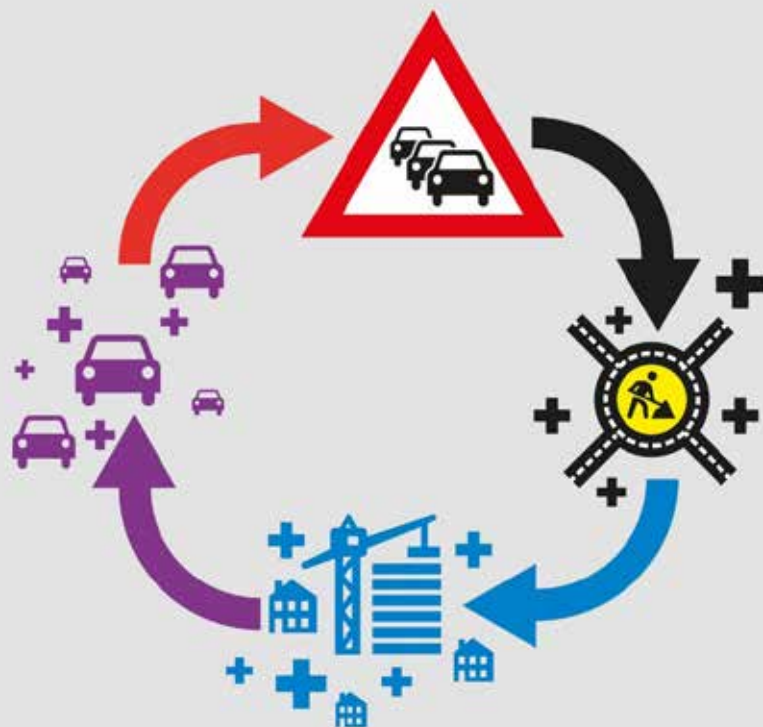

Snelheid auto in stadsregio

	Dag 24/24	Free flow	Spits	Spits/ free
Amsterdam	31 km/u	33 km/u	28 km/u	- 17 %
Rotterdam	31 km/u	34 km/u	29 km/u	- 13 %
Den Haag	27 km/u	30 km/u	24 km/u	- 18 %
Utrecht	33 km/u	36 km/u	30 km/u	- 17 %

TomTo

De gemiddelde snelheid van de auto in de spits ligt in de grote stadsgewesten rond de 25 tot 30 km/uur. Hierdoor komen de files snel weer terug na uitbreiding van stadssnelwegen. Zoals de Telegraaf schreef: "We waren in het begin allemaal blij dat de snelwegen breder waren met het gebruik van de spitsstroken en nieuw asfalt, maar nu het wegennet is volgelopen, moeten we constateren dat we er niets mee zijn opgeschoten". Want? De snelheid neemt niet toe? Waardoor leiden meer wegen niet tot minder files?

Goed bereikbare plekken trekken nieuwe bedrijvigheid, nieuwe bewoners en nieuw verkeer aan. Hierdoor kan de auto in alle grote steden niet goed doorrijden.

Niet files oplossen, maar verbetering van de bereikbaarheid zou het hoofddoel van het mobiliteitsbeleid moeten zijn. Bereikbaarheid verbetert door kortere afstanden – dus verstedelijking – en door hogere snelheid.

Bereikbaarheid

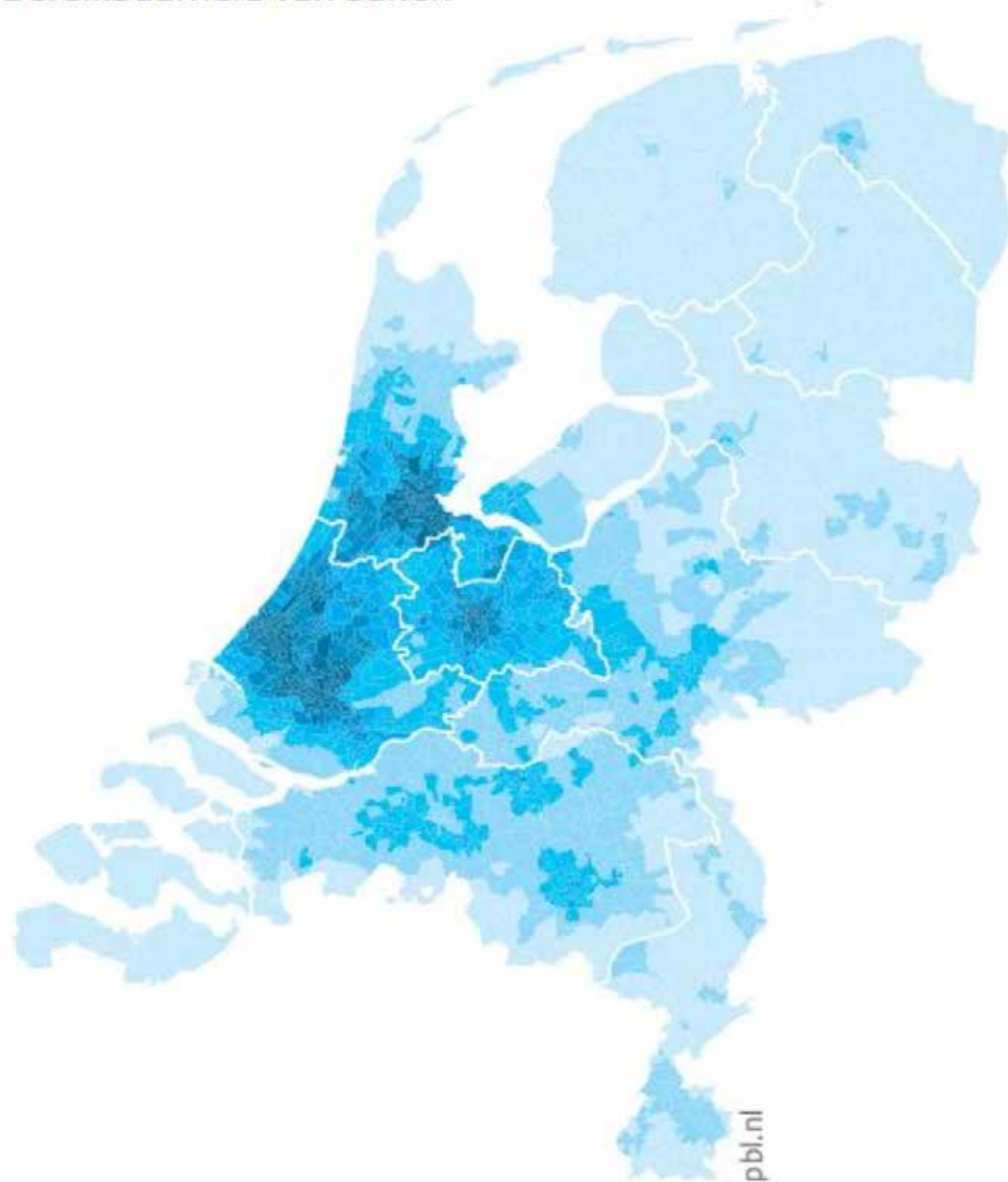

Snelheid

Afstand

Bereikbaarheid van banen

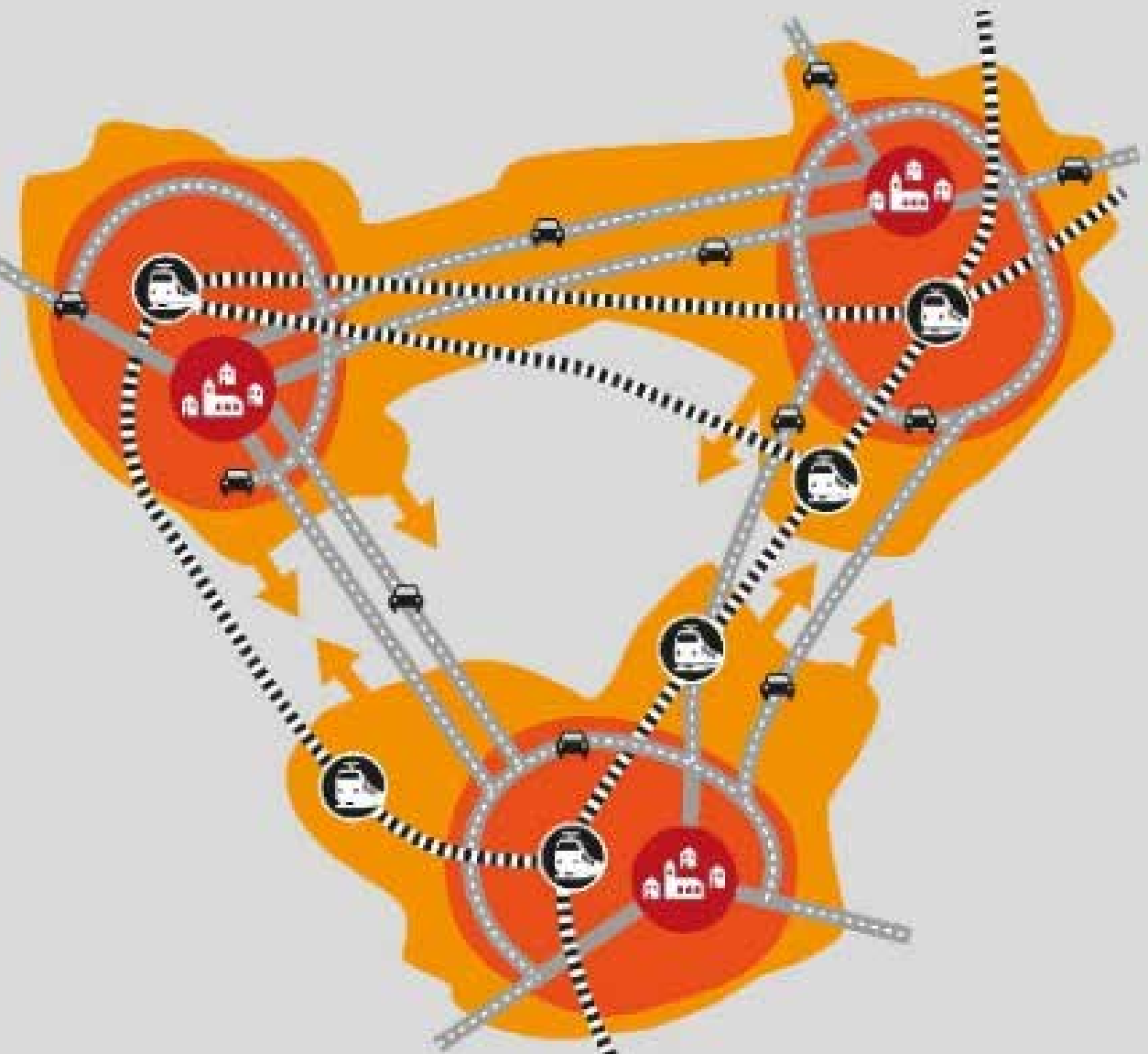

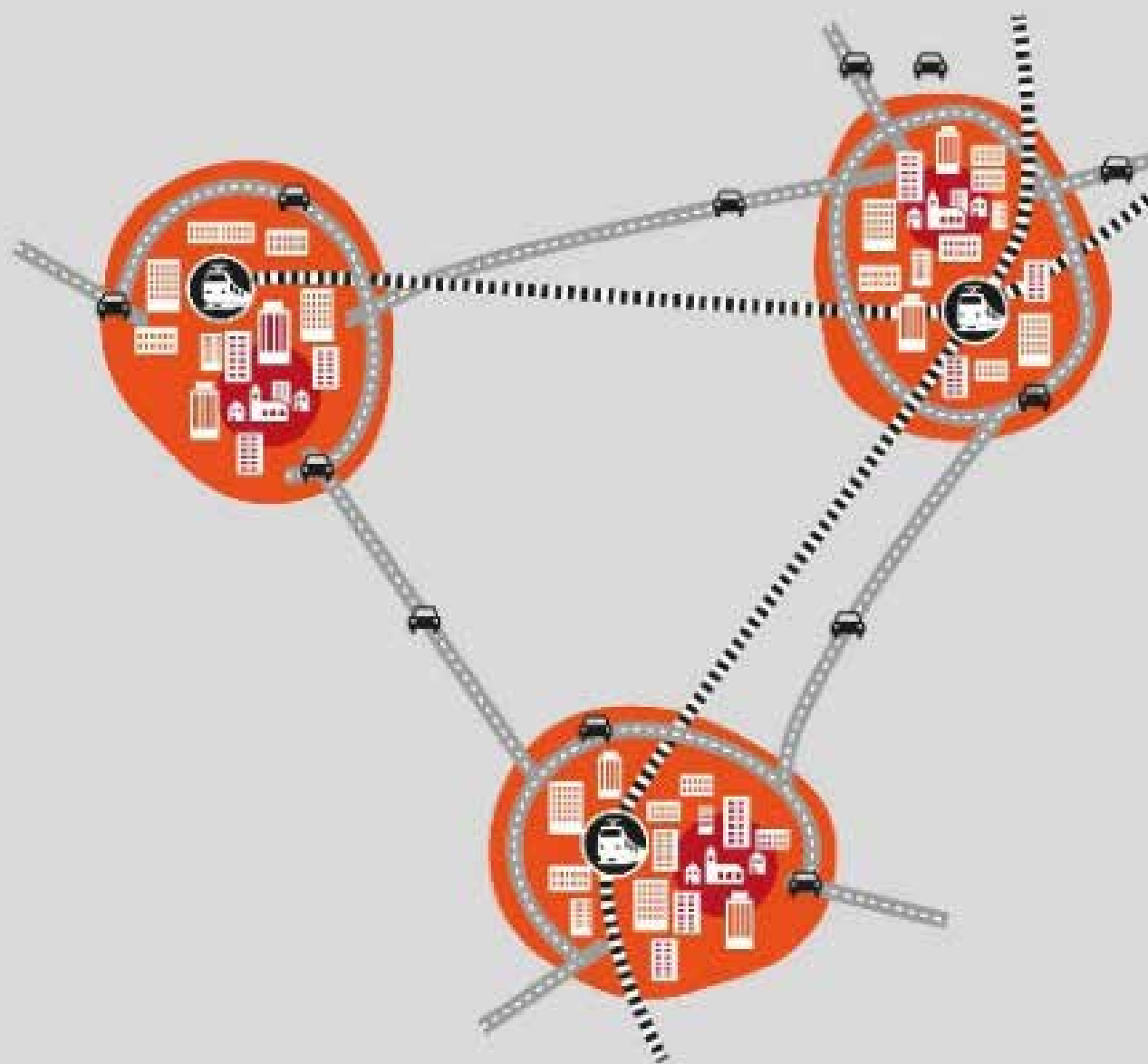
In de grote stadsgewesten in de bereikbaarheid het best. De korte afstanden in de steden wegen zwaarder dan de lage snelheid van de auto. Door de betere bereikbaarheid trekken de steden nieuwe bedrijven en inwoners aan.

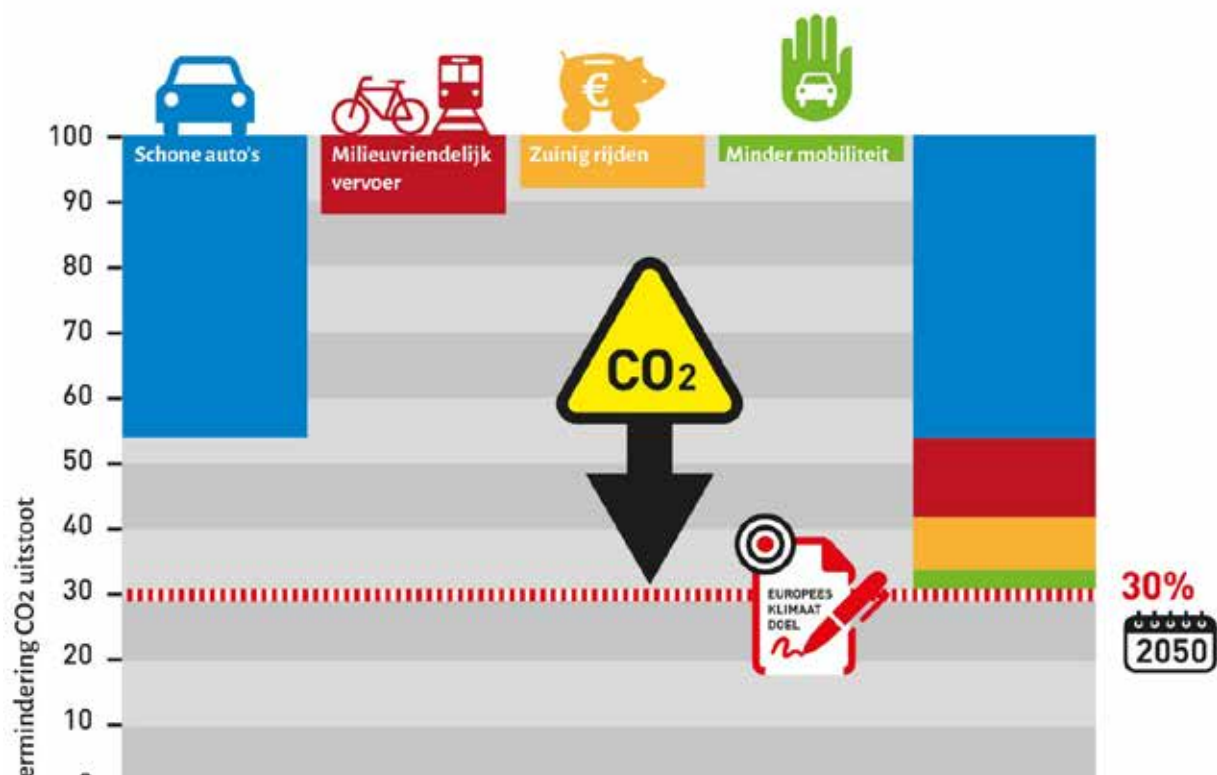
Het mobiliteitsgedrag in de grote stadsgewesten verschilt sterk van dat in de rest van Nederland. Stedelingen rijden 40% minder kilometers in de auto, reizen vijf keer zoveel met het OV en fietsen vaker.

AANDEEL VAN ALLE RITTEN	AMSTERDAM	MEEST STEDELIJK	LANDELIJK
Auto	23%	36%	55%
Openbaar vervoer	17%	10%	2%
Fiets en lopen	61%	53%	40%

Door het verbeteren van de vervoersmogelijkheden binnen de steden, groeit de stad naar binnen in plaats van naar buiten. Stedelijke verdichting is goed voor de economie, zorgt voor goedkope bereikbaarheid en houdt het buitengebied

Schone technologie levert de grootste bijdrage aan het halen van de klimaatdoelen voor mobiliteit. Hier nog iets meer over uitleggen? Overgang van mobiliteit naar milieuvraagstuk?

Essay robbert 4-5 blz, 2500 woorden

Het uitzicht op de Oudegracht is weergaloos; de burelen doen wat gedateerd aan. We zijn op de zolderverdieping van het partijkantoor in Utrecht op bezoek bij Bureau de Helling, het wetenschappelijk bureau (WB) van GroenLinks. Sinds enkele maanden zwaait Robbert Bodegraven daar de scepter. We gunnen hem z'n eerste honderd dagen niet en voelen hem alvast aan de tand – over hemzelf, GroenLinks, haar WB en ja, ook over dit blad.

Door Alderik Visser

Wanneer ben je voor het laatst naar een meet-up van Jesse Klaver geweest?

“Ik ben nog nooit bij een meet-up geweest.”

Waarom niet?

“In de aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen werkte ik nog niet bij GroenLinks. En liever verdiep ik me in de standpunten van de partijen door me in te lezen. De wat meer massale bijeenkomsten hebben niet mijn natuurlijke voorkeur. Maar ik zie er zeker de meerwaarde van in en ben nu ook wel nieuwsgierig geworden. Inmiddels staat er eentje in mijn agenda om te bezoeken.”

Je komt niet uit de politiek. Hoe ben je bij GroenLinks terecht gekomen?

“Na mijn studie Nederlands ben ik in de journalistiek gaan werken. In eerste instantie als freelance fotojournalist, later als redacteur en fotograaf bij het tijdschrift OnzeWereld, de voorloper van OneWorld. Mijn nieuwsgierigheid naar sociaal-maatschappelijke onderwerpen die in Nederland weinig aandacht kregen, bracht mij onder meer naar Hongarije waar ik fotodocumentaires maakte in Roma-dorpen. Ook trok ik door Iran om een andere kant van het land te laten zien dan die we in Nederland vaak voorgespiegeld kregen. Tijdens de Golfoorlog in Irak begin jaren negentig ervoer ik de angst van de bevolking voor bommenwerpers die voortdurend over kwamen vliegen.

Onder de indruk was ik ook van mijn verblijf in Oost-Congo. Ik sprak daar met mensen die voortdurend op de vlucht waren en de verschrikkelijkste dingen meemaakten. Verkrachtingen, moord, plunderingen, noem maar op. Daar besepte ik hoe gewelddadig mensen kunnen zijn, en hoe vuil en vies de wereld is wanneer mensen door geweld worden gedreven. Ook zag ik hoe groot de rol van de poli-

nieuw rechts & oud links

tiel is bij onrecht. In een land als Congo faalt de politiek bij het verrichten van haar primaire taak: het dienen en beschermen van de samenleving.

Deze ervaringen nam ik mee in mijn werk voor de ngo's Oxfam Novib en War Child. Bij War Child zette ik de afdeling voor beleidsbeïnvloeding op, om langs die weg de oorzaken van ellende structureler aan te kunnen pakken. Een logische volgende stap voor mij is de politiek."

Waarom?

"Ik heb gezien, ervaren hoe belangrijk goede besluitvorming is voor het tegengaan van armoede en achterstelling. Iedere analyse van de oorzaken van ongelijkheid wijst met een dikke pijl naar de politiek. Ontwikkelings- en hulporganisaties doen heel goed werk, maar het is helaas vaak dweilen met de kraan open. Echte verandering begint bij de politiek.

En hoewel Nederland een prachtig, rijk land is waar heel veel dingen goed geregeld zijn, hebben we ook hier een groep mensen die het heel zwaar heeft. Kwetsbare mensen die zich, zoals we dat vaak wat afstandelijk noemen, aan de onderkant van de samenleving bevinden. Ook onder die mensen is veel verdriet en leed. We hebben de verantwoordelijkheid de samenleving zo in te richten dat zoveel mogelijk mensen mee kunnen komen. Ik wil graag bijdragen aan een goed functionerende, rechtvaardige politiek – maar niet als politicus. Ik heb enorme bewondering voor Kamerleden, die zich zonder uitzondering drie slagen in de rondte werken.

Maar Kamerleden moeten vaak heel snel en ad hoc een standpunt innemen. Dat zou voor mij niet bevredigend zijn, ik ben meer een denker. Mijn huidige baan biedt mij de ruimte voor reflectie en verdieping. In deze functie zit ik dicht bij de politiek, hoop ik nuttige dingen te kunnen doen voor mensen in de partij en daarbuiten, en kan ik hen helpen

beleid te bepalen."

Wat betekent dit voor de koers van Bureau de Helling?

"Ik denk dat er grofweg drie manieren zijn waarop wetenschappelijke bureaus zich verhouden tot hun partij. Dat hangt ook samen met de fase waarin die partij verkeert. Het WB kan zich opstellen als de 'buitenboordmotor' van de partij, als het scherpzinnige, kritische geweten ervan. Het kan zich helemaal vereenzelvigen met de partij en haar lijn, en embedded politieke wetenschap bedrijven. Een tussenvorm zie ik in een WB dat enerzijds de agenda van de partij volgt, maar anderzijds op eigen initiatief onderwerpen agendeert die van belang zijn voor groenlinkse politiek op de lange termijn. Een WB dat helpt om vragen die landelijk, in provincies en gemeenten leven te verdiepen en ook te beantwoorden. Dat is de koers die ik met het WB wil gaan varen."

Wat doet zo'n 'derde weg'-WB dan precies, of wat gaat ze doen?

"Aan de ene kant zijn er vragen die voortkomen uit het dagelijkse partijwerk – en die zijn soms heel direct of heel concreet. Fractie x merkt dat we op beleidsterrein y eigenlijk nog geen goed onderbouwd of voldoende onderscheidend verhaal hebben, en vraagt aan ons daar input voor aan te leveren. De financiering van het pensioenstelsel bijvoorbeeld. Aan de andere kant zijn er langlopende, overkoepelende thema's zoals technologie en migratie, die relevant zijn en blijven op verschillende niveaus en beleidsterreinen. De politiek heeft vaak niet de tijd om hier een langetermijnvisie op te ontwikkelen. Het is hier dat een WB kan inspringen en ook ongevraagd bij kan dragen aan visieontwikkeling voor de langere termijn."

“Ik heb gezien, ervaren hoe belangrijk goede besluitvorming is voor het tegengaan van armoede en achterstelling”

/

Jouw voorganger, Jasper Blom, had een duidelijk ‘groen’ profiel. Hoe zit dat bij jou?

“Jasper was inderdaad meer ‘groen’ en deed dat ook heel goed. Binnen de partij leven momenteel echter meer vragen op sociaaleconomisch terrein: hoe richten we de arbeidsmarkt in, hoe houden we de zorg betaalbaar, hoe gaan we om met de woningmarkt? Gezien de koers die ik wil varen, dus waar mogelijk inspelen op vragen die leven binnen de fractie, zullen deze vragen bepalend zijn voor mijn profiel. Dat zal vanzelf meer ‘links’ zijn dan groen.

Dit zal ook tot uiting komen in de groene vraagstukken die we natuurlijk wél blijven behandelen. Bijvoorbeeld op het gebied van circulaire economie. Behalve de duidelijk groene aspecten – hoe realiseren we die energie- en grondstoffentransitie, hoe stimuleren we verduurzaming van het bedrijfsleven – speelt hier ook een duidelijk linkse vraag: hoe zorgen we ervoor dat de lasten van die verduurzaming niet onevenredig bij de meest kwetsbare mensen terecht komen? Hoe zorgen we dat die circulaire economie ook een eerlijke economie wordt? Daarbij kijk ik, vanuit mijn achtergrond, automatisch ook naar de internationale dimensie van vraagstukken. Politiek houdt immers niet op bij de grenzen van een land.”

En dat kan Bureau de Helling ook allemaal doen?

“Bureau de Helling bestaat nu uit vijf mensen. We kunnen niet hetzelfde werk doen als specialisten op universiteiten, en dat moeten we ook niet willen. Ons netwerk is belangrijk – bij die universiteiten, bij andere kennisinstellingen, andere WB’s, in de politiek. Het gaat erom de goede kennis binnen te halen en die ‘GroenLinks’ te vertalen.

Het gaat goed met de partij en dat betekent dat het WB nu ook wat kan groeien. Dat is fijn, maar de afhankelijkheid van electoraal succes maakt ons, en

WB’s in het algemeen heel kwetsbaar. Het zou goed zijn als we ons onafhankelijker van het fortuin zouden kunnen ontwikkelen. Ook daarmee ga ik me de komende tijd bezighouden, met een ‘verdienmodel’ voor het Bureau.”

Bureau de Helling geeft ook dit blad uit. Heeft de nieuwe koers van het WB ook gevolgen voor tijdschrift de Helling?

“De Helling is een mooi vormgegeven en inhoudelijk sterk magazine, een prima medium om de onderwerpen die het WB oppakt verder uit te diepen. In het huidige nummer staan bijvoorbeeld drie artikelen over de woningmarkt, een belangrijk onderwerp voor het WB. Ook het thema eerlijke transitie zal zeker terugkomen in het blad. Dit betekent nadrukkelijk niet dat we het tijdschrift zullen versmallen tot wat er binnen het WB gebeurt. Ik zie het tijdschrift als een medium dat wil prikkelen, aan het denken wil zetten, discussies wil starten. Het tijdschrift zal soms volgend zijn in wat het WB doet, maar soms ook leidend. Dat is iets wat ik samen met Suzanne, de nieuwe hoofdredacteur, steeds ga bekijken.”

tiel is bij onrecht. In een land als Congo faalt de politiek bij het verrichten van haar primaire taak: het dienen en beschermen van de samenleving.

Deze ervaringen nam ik mee in mijn werk voor de ngo’s Oxfam Novib en War Child. Bij War Child zette ik de afdeling voor beleidsbeïnvloeding op, om langs die weg de oorzaken van ellende structureel aan te kunnen pakken. Een logische volgende stap voor mij is de politiek.”

Waarom?

“Ik heb gezien, ervaren hoe belangrijk goede

besluitvorming is voor het tegengaan van armoede en achterstelling. Iedere analyse van de oorzaken van ongelijkheid wijst met een dikke pijl naar de politiek. Ontwikkelings- en hulporganisaties doen heel goed werk, maar het is helaas vaak dweilen met de kraan open. Echte verandering begint bij de politiek.

En hoewel Nederland een prachtig, rijk land is waar heel veel dingen goed geregeld zijn, hebben we ook hier een groep mensen die het heel zwaar heeft. Kwetsbare mensen die zich, zoals we dat vaak wat afstandelijk noemen, aan de onderkant van de samenleving bevinden. Ook onder die mensen is veel verdriet en leed. We hebben de verantwoordelijkheid de samenleving zo in te richten dat zoveel mogelijk mensen mee kunnen komen. Ik wil graag bijdragen aan een goed functionerende, rechtvaardige politiek – maar niet als politicus. Ik heb enorme bewondering voor Kamerleden, die zich zonder uitzondering drie slagen in de rondte werken.

Maar Kamerleden moeten vaak heel snel en ad hoc een standpunt innemen. Dat zou voor mij niet bevredigend zijn, ik ben meer een denker. Mijn huidige baan biedt mij de ruimte voor reflectie en verdieping. In deze functie zit ik dicht bij de politiek, hoop ik nuttige dingen te kunnen doen voor mensen in de partij en daarbuiten, en kan ik hen helpen beleid te bepalen.”

Wat betekent dit voor de koers van Bureau de Helling?

“Ik denk dat er grofweg drie manieren zijn waarop wetenschappelijke bureaus zich verhouden tot hun partij. Dat hangt ook samen met de fase waarin die partij verkeert. Het WB kan zich opstellen als de ‘buitenboordmotor’ van de partij, als het scherpzinnige, kritische geweten ervan. Het kan zich helemaal vereenzelvigen met de partij en haar lijn, en embedded politieke wetenschap bedrijven.

Een tussenvorm zie ik in een WB dat enerzijds de agenda van de partij volgt, maar anderzijds op eigen initiatief onderwerpen agendeert die van belang zijn voor groenlinkse politiek op de lange termijn. Een WB dat helpt om vragen die landelijk, in provincies en gemeenten leven te verdiepen en ook te beantwoorden. Dat is de koers die ik met het WB wil gaan varen.”

Wat doet zo’n ‘derde weg’- WB dan precies, of wat gaat ze doen?

“Aan de ene kant zijn er vragen die voortkomen uit het dagelijkse partijwerk – en die zijn soms heel direct of heel concreet. Fractie x merkt dat we op beleidsterrein y eigenlijk nog geen goed onderbouwd of voldoende onderscheidend verhaal hebben, en vraagt aan ons daar input voor aan te leveren. De financiering van het pensioenstelsel bijvoorbeeld. Aan de andere kant zijn er langlopende, overkoepelende thema’s zoals technologie en migratie, die relevant zijn en blijven op verschillende niveaus en beleidsterreinen. De politiek heeft vaak niet de tijd om hier een langetermijnvisie op te ontwikkelen. Het is hier dat een WB kan inspringen en ook ongevraagd bij kan dragen aan visieontwikkeling voor de langere termijn.”

Jouw voorganger, Jasper Blom, had een duidelijk ‘groen’ profiel. Hoe zit dat bij jou?

“Jasper was inderdaad meer ‘groen’ en deed dat ook heel goed. Binnen de partij leven momenteel echter meer vragen op sociaaleconomisch terrein: hoe richten we de arbeidsmarkt in, hoe houden we de zorg betaalbaar, hoe gaan we om met de woningmarkt? Gezien de koers die ik wil varen, dus waar mogelijk inspelen op vragen die leven binnen de fractie, zullen deze vragen bepalend zijn voor mijn profiel. Dat zal vanzelf meer ‘links’ zijn dan groen.

Dit zal ook tot uiting komen in de groene vraagstukken die we natuurlijk wél blijven behandelen. Bijvoorbeeld op het gebied van circulaire economie. Behalve de duidelijk groene aspecten – hoe realiseren we die energie- en grondstoffentransitie, hoe stimuleren we verduurzaming van het bedrijfsleven – speelt hier ook een duidelijk linkse vraag: hoe zorgen we ervoor dat de lasten van die verduurzaming niet onevenredig bij de meest kwetsbare mensen terecht komen? Hoe zorgen we dat die circulaire economie ook een eerlijke economie wordt? Daarbij kijk ik, vanuit mijn achtergrond, automatisch ook naar de internationale dimensie van vraagstukken. Politiek houdt immers niet op bij de grenzen van een land.”

En dat kan Bureau de Helling ook allemaal doen?

“Bureau de Helling bestaat nu uit vijf mensen. We kunnen niet hetzelfde werk doen als specialisten op universiteiten, en dat moeten we ook niet willen. Ons netwerk is belangrijk – bij die universiteiten, bij andere kennisinstellingen, andere WB's, in de politiek. Het gaat erom de goede kennis binnen te halen en die 'GroenLinks' te vertalen.

Het gaat goed met de partij en dat betekent dat het WB nu ook wat kan groeien. Dat is fijn, maar de afhankelijkheid van electoraal succes maakt ons, en WB's in het algemeen heel kwetsbaar. Het zou goed zijn als we ons onafhankelijker van het fortuin zouden kunnen ontwikkelen. Ook daarmee ga ik me de komende tijd bezighouden, met een 'verdienmodel' voor het Bureau.”

Bureau de Helling geeft ook dit blad uit. Heeft de nieuwe koers van het WB ook gevolgen voor tijdschrift de Helling?

“De Helling is een mooi vormgegeven en inhoudelijk sterk magazine, een prima medium om de onderwerpen die het WB oppakt verder uit te

diepen. In het huidige nummer staan bijvoorbeeld drie artikelen over de woningmarkt, een belangrijk onderwerp voor het WB. Ook het thema eerlijke transitie zal zeker terugkomen in het blad. Dit betekent nadrukkelijk niet dat we het tijdschrift zullen versmallen tot wat er binnen het WB gebeurt. Ik zie het tijdschrift als een medium dat wil prikkelen, aan het denken wil zetten, discussies wil starten. Het tijdschrift zal soms volgend zijn in wat het WB doet, maar soms ook leidend. Dat is iets wat ik samen met Suzanne, de nieuwe hoofdredacteur, steeds ga bekijken.” Bureau de Helling geeft ook dit blad uit. Heeft de nieuwe koers van het WB ook gevolgen voor tijdschrift de Helling?

“De Helling is een mooi vormgegeven en inhoudelijk sterk magazine, een prima medium om de onderwerpen die het WB oppakt verder uit te diepen. In het huidige nummer staan bijvoorbeeld drie artikelen over de woningmarkt, een belangrijk onderwerp voor het WB. Ook het thema eerlijke transitie zal zeker terugkomen in het blad. Dit betekent nadrukkelijk niet dat we het tijdschrift zullen versmallen tot wat er binnen het WB gebeurt. Ik zie het tijdschrift als een medium dat wil prikkelen, aan het denken wil zetten, discussies wil starten. Het tijdschrift zal soms volgend zijn in wat het WB doet, maar soms ook leidend. Dat is iets wat ik samen met Suzanne, de nieuwe hoofdredacteur, steeds ga bekijken.”

/

/

Neonicotinoiden: essay Jeroen van

5 pagina's ? (nu 1950 woorden in 4

Het uitzicht op de Oudegracht is weergaloos; de burelen doen wat gedateerd aan. We zijn op de zolderverdieping van het partijkantoor in Utrecht op bezoek bij Bureau de Helling, het wetenschappelijk bureau (WB) van GroenLinks. Sinds enkele maanden zwaait Robbert Bodegraven daar de scepter. We gunnen hem z'n eerste honderd dagen niet en voelen hem alvast aan de tand – over hemzelf, GroenLinks, haar WB en ja, ook over dit blad.

Door Alderik Visser

1950 woorden

Wanneer ben je voor het laatst naar een meet-up van Jesse Klaver geweest?

“Ik ben nog nooit bij een meet-up geweest.”

Waarom niet?

“In de aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen werkte ik nog niet bij GroenLinks. En liever verdiep ik me in de standpunten van de partijen door me in te lezen. De wat meer massale bijeenkomsten hebben niet mijn natuurlijke voorkeur. Maar ik zie er zeker de meerwaarde van in en ben nu ook wel nieuwsgierig geworden. Inmiddels staat er eentje in mijn agenda om te bezoeken.”

Je komt niet uit de politiek. Hoe ben je bij GroenLinks terecht gekomen?

“Na mijn studie Nederlands ben ik in de journalistiek gaan werken. In eerste instantie als freelance fotojournalist, later als redacteur en fotograaf bij het tijdschrift OnzeWereld, de voorloper van OneWorld. Mijn nieuwsgierigheid naar sociaal-maatschappelijke onderwerpen die in Nederland weinig aandacht kregen, bracht mij onder meer naar Hongarije waar ik fotodocumentaires maakte in Roma-dorpen. Ook trok ik door Iran om een andere kant van het land te laten zien dan die we in Nederland vaak voorgespiegeld kregen. Tijdens de Golfoorlog in Irak begin jaren negentig ervoer ik de angst van de bevolking voor bommenwerpers die voortdurend over kwamen vliegen.

Onder de indruk was ik ook van mijn verblijf in Oost-Congo. Ik sprak daar met mensen die voortdurend op de vlucht waren en de verschrikkelijkste dingen meemaakten. Verkrachtingen, moord, plunderingen, noem maar op. Daar besepte ik hoe gewelddadig mensen kunnen zijn, en hoe vuil en vies de wereld is wanneer mensen door geweld worden gedreven. Ook zag ik hoe groot de rol van

n der Sluijs,

4 blz)

de politiek is bij onrecht. In een land als Congo faalt de politiek bij het verrichten van haar primaire taak: het dienen en beschermen van de samenleving.

Deze ervaringen nam ik mee in mijn werk voor de ngo's Oxfam Novib en War Child. Bij War Child zette ik de afdeling voor beleidsbeïnvloeding op, om langs die weg de oorzaken van ellende structureel aan te kunnen pakken. Een logische volgende stap voor mij is de politiek."

Waarom?

"Ik heb gezien, ervaren hoe belangrijk goede besluitvorming is voor het tegengaan van armoede en achterstelling. Iedere analyse van de oorzaken van ongelijkheid wijst met een dikke pijl naar de politiek. Ontwikkelings- en hulporganisaties doen heel goed werk, maar het is helaas vaak dweilen met de kraan open. Echte verandering begint bij de politiek.

En hoewel Nederland een prachtig, rijk land is waar heel veel dingen goed geregeld zijn, hebben we ook hier een groep mensen die het heel zwaar heeft. Kwetsbare mensen die zich, zoals we dat vaak wat afstandelijk noemen, aan de onderkant van de samenleving bevinden. Ook onder die mensen is veel verdriet en leed. We hebben de verantwoordelijkheid de samenleving zo in te richten dat zoveel mogelijk mensen mee kunnen komen. Ik wil graag bijdragen aan een goed functionerende, rechtvaardige politiek – maar niet als politicus. Ik heb enorme bewondering voor Kamerleden, die zich zonder uitzondering drie slagen in de rondte werken.

Maar Kamerleden moeten vaak heel snel en ad hoc een standpunt innemen. Dat zou voor mij niet bevredigend zijn, ik ben meer een denker. Mijn huidige baan biedt mij de ruimte voor reflectie en

verdieping. In deze functie zit ik dicht bij de politiek, hoop ik nuttige dingen te kunnen doen voor mensen in de partij en daarbuiten, en kan ik hen helpen beleid te bepalen."

Wat betekent dit voor de koers van Bureau de Helling?

"Ik denk dat er grofweg drie manieren zijn waarop wetenschappelijke bureaus zich verhouden tot hun partij. Dat hangt ook samen met de fase waarin die partij verkeert. Het WB kan zich opstellen als de 'buitenboordmotor' van de partij, als het scherpzinnige, kritische geweten ervan. Het kan zich helemaal vereenzelvigen met de partij en haar lijn, en embedded politieke wetenschap bedrijven. Een tussenvorm zie ik in een WB dat enerzijds de agenda van de partij volgt, maar anderzijds op eigen initiatief onderwerpen agendeert die van belang zijn voor groenlinkse politiek op de lange termijn. Een WB dat helpt om vragen die landelijk, in provincies en gemeenten leven te verdiepen en ook te beantwoorden. Dat is de koers die ik met het WB wil gaan varen."

Wat doet zo'n 'derde weg' - WB dan precies, of wat gaat ze doen?

"Aan de ene kant zijn er vragen die voortkomen uit het dagelijkse partijwerk – en die zijn soms heel direct of heel concreet. Fractie x merkt dat we op beleidsterrein y eigenlijk nog geen goed onderbouwd of voldoende onderscheidend verhaal hebben, en vraagt aan ons daar input voor aan te leveren. De financiering van het pensioenstelsel bijvoorbeeld. Aan de andere kant zijn er langlopende, overkoepelende thema's zoals technologie en migratie, die relevant zijn en blijven op verschillende niveaus en beleidsterreinen. De politiek heeft vaak niet de tijd om hier een langetermijnvi-

sie op te ontwikkelen. Het is hier dat een WB kan inspringen en ook ongevraagd bij kan dragen aan visieontwikkeling voor de langere termijn.”

Jouw voorganger, Jasper Blom, had een duidelijk ‘groen’ profiel. Hoe zit dat bij jou?

“Jasper was inderdaad meer ‘groen’ en deed dat ook heel goed. Binnen de partij leven momenteel echter meer vragen op sociaaleconomisch terrein: hoe richten we de arbeidsmarkt in, hoe houden we de zorg betaalbaar, hoe gaan we om met de woningmarkt? Gezien de koers die ik wil varen, dus waar mogelijk inspelen op vragen die leven binnen de fractie, zullen deze vragen bepalend zijn voor mijn profiel. Dat zal vanzelf meer ‘links’ zijn dan groen.

Dit zal ook tot uiting komen in de groene vraagstukken die we natuurlijk wél blijven behandelen. Bijvoorbeeld op het gebied van circulaire economie. Behalve de duidelijk groene aspecten – hoe realiseren we die energie- en grondstoffen-transitie, hoe stimuleren we verduurzaming van het bedrijfsleven – speelt hier ook een duidelijk linkse vraag: hoe zorgen we ervoor dat de lasten van die verduurzaming niet onevenredig bij de meest kwetsbare mensen terecht komen? Hoe zorgen we dat die circulaire economie ook een eerlijke economie wordt? Daarbij kijk ik, vanuit mijn achtergrond, automatisch ook naar de internationale dimensie van vraagstukken. Politiek houdt immers niet op bij de grenzen van een land.”

En dat kan Bureau de Helling ook allemaal doen?

“Bureau de Helling bestaat nu uit vijf mensen. We kunnen niet hetzelfde werk doen als specialisten op universiteiten, en dat moeten we ook niet willen. Ons netwerk is belangrijk – bij die universiteiten, bij andere kennisinstellingen, andere WB’s,

in de politiek. Het gaat erom de goede kennis binnen te halen en die ‘GroenLinks’ te vertalen.

Het gaat goed met de partij en dat betekent dat het WB nu ook wat kan groeien. Dat is fijn, maar de afhankelijkheid van electoraal succes maakt ons, en WB’s in het algemeen heel kwetsbaar. Het zou goed zijn als we ons onafhankelijker van het fortuin zouden kunnen ontwikkelen. Ook daarmee ga ik me de komende tijd bezighouden, met een ‘verdienmodel’ voor het Bureau.”

Bureau de Helling geeft ook dit blad uit. Heeft de nieuwe koers van het WB ook gevolgen voor tijdschrift de Helling?

“De Helling is een mooi vormgegeven en inhoudelijk sterk magazine, een prima medium om de onderwerpen die het WB oppakt verder uit te diepen. In het huidige nummer staan bijvoorbeeld drie artikelen over de woningmarkt, een belangrijk onderwerp voor het WB. Ook het thema eerlijke transitie zal zeker terugkomen in het blad. Dit betekent nadrukkelijk niet dat we het tijdschrift zullen versmallen tot wat er binnen het WB gebeurt. Ik zie het tijdschrift als een medium dat wil prikkelen, aan het denken wil zetten, discussies wil starten. Het tijdschrift zal soms volgend zijn in wat het WB doet, maar soms ook leidend. Dat is iets wat ik samen met Suzanne, de nieuwe hoofdredacteur, steeds ga bekijken.”

tiek is bij onrecht. In een land als Congo faalt de politiek bij het verrichten van haar primaire taak: het dienen en beschermen van de samenleving.

Deze ervaringen nam ik mee in mijn werk voor de ngo’s Oxfam Novib en War Child. Bij War Child zette ik de afdeling voor beleidsbeïnvloeding op, om langs die weg de oorzaken van ellende structu-

reler aan te kunnen pakken. Een logische volgende stap voor mij is de politiek.”

Waarom?

“Ik heb gezien, ervaren hoe belangrijk goede besluitvorming is voor het tegengaan van armoede en achterstelling. Iedere analyse van de oorzaken van ongelijkheid wijst met een dikke pijl naar de politiek. Ontwikkelings- en hulporganisaties doen heel goed werk, maar het is helaas vaak dweilen met de kraan open. Echte verandering begint bij de politiek.

En hoewel Nederland een prachtig, rijk land is waar heel veel dingen goed geregeld zijn, hebben we ook hier een groep mensen die het heel zwaar heeft. Kwetsbare mensen die zich, zoals we dat vaak wat afstandelijk noemen, aan de onderkant van de samenleving bevinden. Ook onder die mensen is veel verdriet en leed. We hebben de verantwoordelijkheid de samenleving zo in te richten dat zoveel mogelijk mensen mee kunnen komen. Ik wil graag bijdragen aan een goed functionerende, rechtvaardige politiek – maar niet als politicus. Ik heb enorme bewondering voor Kamerleden, die zich zonder uitzondering drie slagen in de rondte werken.

Maar Kamerleden moeten vaak heel snel en ad hoc een standpunt innemen. Dat zou voor mij niet bevredigend zijn, ik ben meer een denker. Mijn huidige baan biedt mij de ruimte voor reflectie en verdieping. In deze functie zit ik dicht bij de politiek, hoop ik nuttige dingen te kunnen doen voor mensen in de partij en daarbuiten, en kan ik hen helpen beleid te bepalen.”

Wat betekent dit voor de koers van Bureau de Helling?

“Ik denk dat er grofweg drie manieren zijn

waarop wetenschappelijke bureaus zich verhouden tot hun partij. Dat hangt ook samen met de fase wa

“De Helling is een mooi vormgegeven en inhoudelijk sterk magazine, een prima medium om de onderwerpen die het WB oppakt verder uit te diepen. In het huidige nummer staan bijvoorbeeld drie artikelen over de woningmarkt, een belangrijk onderwerp voor het WB. Ook het thema eerlijke transitie zal zeker terugkomen in het blad. Dit betekent nadrukkelijk niet dat we het tijdschrift zullen versmallen tot wat er binnen het WB gebeurt. Ik zie het tijdschrift als een medium dat wil prikkelen, aan het denken wil zetten, discussies wil starten. Het tijdschrift zal soms volgend zijn in wat het WB doet, maar soms ook leidend. Dat is iets wat ik samen met Suzanne, de nieuwe hoofdredacteur, steeds ga bekijken.” Bureau de Helling geeft ook dit blad uit. Heeft de nieuwe koers van het WB ook gevolgen voor tijdschrift de Helling?

“De Helling is een mooi vormgegeven en inhoudelijk sterk magazine, een prima medium om de onderwerpen die het WB oppakt verder uit te diepen. In het huidige nummer staan bijvoorbeeld drie artikelen over de woningmarkt, een belangrijk onderwerp voor het WB. Ook het thema eerlijke transitie zal zeker terugkomen in het blad. Dit betekent nadrukkelijk niet dat we het tijdschrift zullen versmallen tot wat er binnen het WB gebeurt. Ik zie het tijdschrift als een medium dat wil prikkelen, aan het denken wil zetten, discussies wil starten. Het tijdschrift zal soms volgend zijn in wat het WB doet, maar soms ook leidend. Dat is iets wat ik samen met Suzanne, de nieuwe hoofdredacteur, steeds ga bekijken.”

/

Met 'Het waagstuk van de politiek' schreef filosoof Hannah Arendt een bundel die hoog op de leeslijst van hedendaagse politici zou moeten staan.

Recensie door David Bogaers

Had Hannah Arendt nu geleefd, dan zou ze de term 'post-truth tijdperk' een vreemd begrip gevonden hebben. Liegen is volgens haar immers goed beschouwd niet heel anders dan politiek handelen: beide zijn nauw verbonden met het vermogen om je voor te stellen dat dingen 'anders zouden kunnen zijn'. Politiek bedrijven is daarmee in zekere zin altijd 'post-truth': gewoon, omdat het de feiten juist veranderen wil.

Dit alles stelt Arendt in haar essay 'Liegen in de Politiek' uit 1971, dat voor het eerst in het Nederlands vertaald is en samen met het essay 'Burgerlijke Ongehoorzaamheid' gebundeld is in de uitgave 'Het Waagstuk van de Politiek', begin mei verschenen bij uitgeverij Klement. Het essay vormt een reflectie op de publicatie van *The Pentagon Papers*, een document bestaande uit 47 delen dat het systematische gebruik van leugens in de berichtgeving door de Amerikaanse overheid over de Vietnamoorlog onthult. Volgens Arendt ontstaat er een probleem wanneer leugens door de heersende macht systematisch ingezet worden om zaken toe te dekken: de aldus gecreëerde schijnwerkelijkheid zal na verloop van tijd

onherroepelijk botsen met de *echte* werkelijkheid - de feiten waarvan het publiek zich algemeen bewust is.

In een tijd van Brexit, Trum-pisme en bonnetjesaffaires kunnen we zeker nog iets leren van Arendts analyse van het beleid van de Amerikaanse regering inzake de Vietnamoorlog. Waar we vandaag de dag bij politieke leugens vooral aan opportunisme of groothedswaan van individuele politici denken, stelt Arendt in haar analyse juist de rol van de bureaucratie centraal. Bij de systematische leugens over de Vietnamoorlog was namelijk een belangrijke rol weggelegd voor zogeheten 'probleemoplossers': vanuit universiteiten of denktanks aangestelde technocraten die vanuit een aantal rotsvast geachte premissen opereerden en alle feiten gladstrekten die hier niet mee in overeenstemming waren. Deze beleidsmakers waren erop uit om wetmatige verklaringen en voorspellingen voor politieke en historische feiten te vinden. Onder meer de onbewezen 'dominotheorie' - als één land in de regio van Zuidoost Azië ten prooi viel aan het communisme, zouden rap meerdere volgen - en het geloof in een communistische wereldsamenzwering waren uit-

gangspunten van hun beleid.

De achterliggende aanname hierbij was dat menselijke aan-gelegenheden dezelfde innerlijke noodzaak en onomstotelijkheid bezitten als natuurverschijnselen. Volgens Arendt schuilt er een gevaar in deze assumptie, omdat in haar optiek menselijk handelen juist gekenmerkt wordt door onvoorspelbaarheid en het vermogen om telkens weer iets nieuws te beginnen: proberen politiek handelen te verklaren vanuit wetten maakt het dan ook erg verleidelijk om allerlei feiten die niet met de gehanteerde theorie stroken te ontkennen.

Deze probleemoplossers bedrogen daarmee volgens Arendt niet alleen andere mensen, maar in de eerste plaats zichzelf. Opvallend is bijvoorbeeld dat de rechtvaardiging van de beleidsmakers voor hun beslissingen tijdens de Vietnamoorlog vaak op gespannen voet stond met de feitenverslagen van de Amerikaanse inlichtingendiensten.

Of Arendts stellingname over menselijk handelen overtuigend is, staat uiteraard open voor discussie. Zien wij de wereldvreemdheid die Arendt signaleert in het Amerikaanse beleid echter als een risico van bureaucratie in het algemeen, dan is haar analyse nog steeds uiterst relevant in een tijd waarin dit verschijnsel schijnbaar alomtegenwoordig is en uitgangspunten van bestuurders vaak als 'neutraal' en wetenschappelijk worden geportretteerd - waarbij weinig ruimte wordt gelaten voor publiek debat. Naar hedendaagse voorbeelden van dergelijke

beleidsvorming, waarbij beleidsmakers vanuit rotsvast geachte principes vertrekken en hun beslissingen als noodzakelijk voorstellen, hoeven we niet lang te zoeken: we kunnen bijvoorbeeld denken aan het neoliberalisme ('De overheid moet zich terugtrekken'); vredesmissies in door oorlog verwoeste ontwikkelingslanden, waarbij *topdown* democratische instituties worden ingesteld zonder te letten op de vraag of deze het land niet alleen maar verder zal destabiliseren; IMF-beleid en EU-politiek in een land als Bosnië-Herzegovina (na twintig jaar inmenging is er hier nog steeds geen stabiele democratie).

Relevant daarnaast is de aandacht die Arendt vestigt op het belang van beeldvorming: het belangrijkste doel van de beleidsmakers was om het imago van de VS als 'beschermheer' in stand te houden. Omdat er in feite in marketingtaal werd gedacht, daagde het geen van de beleidsmakers dat de door hen als 'onschuldig' geportretteerde beslissingen – te denken valt aan het opstarten van afleidende offensieven elders in de wereld – weleens verstrekkende en onvoorspelbare gevolgen konden hebben. Ook vandaag de dag maken schandalen als dat van *Cambridge Analytica* duidelijk dat in sommige gevallen politici het beïnvloeden van het publiek voorrang verlenen boven elke morele overweging. Het gevaar hiervan is uiteraard dat de wereld van gedeelde feiten verdwijnt, zonder welke ruimte voor de politiek – mensen moeten immers *iets* hebben om over te kunnen dis-

cussieren en over van mening te verschillen – niet meer mogelijk is. De campagne over de Brexit kan dienen als illustratie van dit gevaar: voorstanders van uittreding van het Verenigd Koninkrijk uit de Europese Unie claimden stelselmatig dat er hoofdzakelijk economische voordelen aan uittreding verbonden waren, waarbij ze gemakshalve voorbijgingen aan de consequenties die aan uittreding uit de Europese interne markt verbonden zouden zijn. Als men in een politieke campagne vrijblijvend de belangrijkste feiten kan negeren, op basis waarvan dan nog een discussie te voeren?

Een zwakte van het essay is dat Arendt te weinig duidelijk maakt hoe de twee centrale elementen van haar diagnose – namelijk het dogmatisme van de beleidsmakers en het 'tot doel-op-zich verheffen' van de beeldvorming – zich precies tot elkaar verhouden. Komen deze twee noodzakelijk tegelijk voor, en welke was ten tijde van de Vietnamoorlog nu van doorslaggevend belang?

Het andere essay van de bundel, 'Burgerlijke Ongehoorzaamheid', gaat over de heikele vraag of dit fenomeen, zoals in de jaren vijftig en zestig gepraktiseerd door de burgerrechtenbeweging in het zuiden van de VS, wettelijke bescherming verdient. Arendt stelt dat het feitelijk onmogelijk is om een dergelijke bescherming in de wet vast te leggen: dit zou natuurlijk aanleiding geven tot een contradictie. Toch wil zij proberen een zekere 'nis' in de wet voor dit instituut te vinden. Dit doet ze door te betogen dat burgerlijke

ongehoorzaamheid in de geest is van de Amerikaanse Grondwet, die als het ware zou zijn opgesteld als een contract tussen regering en bevolking. Verbreekt de regering de beloften van dit contract, bijvoorbeeld door zwarte burgers systematisch hun rechten te ontfemen, dan zou het de bevolking vrij moeten staan hiertegen in opstand te komen. Arendts belangrijkste voorbehoud hierbij is dat deze opstand *geweldloos* is.

Al doet Arendt in het essay een lovenswaardige poging om de mogelijkheid tot burgerlijke ongehoorzaamheid te verdedigen, toch overtuigt het essay niet, vooral omdat ze niet duidelijk maakt hoe het *toestaan* van dit soort acties verenigd kan worden met de onwettigheid ervan. Zo blijft de centrale tegenstelling intact, en de lezer in het ongewisse. Desondanks biedt dit essay een interessante blik op de politiek van Arendts tijd, inclusief de legitimatiecrisis van de toenmalige Amerikaanse politiek.

'Het Waagstuk van de Politiek' is een uitdagende bundel geworpen, aan te bevelen voor elke hedendaagse politicus. De essays tonen op een bondige manier de legitimatiecrisis van de moderne democratie (die ook en juist speelde in het Amerika van 1970) en bieden een verrassend aantal aanknopingspunten naar de problemen en onvolkomenheden waarmee de politiek zich vandaag de dag geconfronteerd ziet.

/

Het waagstuk van de politiek
Uitgeverij Klement
112 pagina's, €19,99

& verder

De ontmanteling van de democratie. Hoe de kunst van het samenleven verstoord raakt - en wat eraan te doen

- Marcel ten Hooven

Op een zonnige dag in november zag Marcel ten Hooven drie Leidse studenten uitgelaten rondzwemmen in de gracht vlakbij zijn woning. Met zijn iPhone in de hand stapte hij op het vrolijke drielat af: of hij de zwemmende jongens mocht fotograferen? Meteen veranderde de sfeer, van speels naar afstandelijk. Geen denken aan, gaven de knullen de schrijver te verstaan. Of hij zich niet realiseerde dat hier de toekomstige topman van Shell of de minister-president aan het zwemmen was? De jongens bleken lid van het Leidse studentencorps Minerva.

Het voorval bood Ten Hooven, jarenlang parlementair verslaggever voor Trouw en nu freelance journalist voor o.a. de Groene Amsterdammer, een persoonlijke illustratie voor zijn boek. Ten Hooven onderzocht de kansen en bedreigingen van democratie als beschavingsideaal, als manier om fatsoenlijk met elkaar samen te leven. Democratie wordt volgens hem voornamelijk bedreigd door het neoliberalisme en het rechtspopulisme. Beide zijn weer nauw gerelateerd aan het diepge wortelde probleem van ongelijkheid: het eerste als veroorzaker, het tweede als reactie erop. En de Leidse studenten, die hun bedje al op jonge leeftijd gespreid weten, als uiting ervan.

Ten Hooven constateert dat

democratie in essentie echter nog steeds de beste manier is om de politiek in de richting van vrede te voeren. Dit vraagt wel wat: prudentie, de bekwaamheid zichzelf te beheersen met hulp van rede-lijkheid; zelfrelativering; en de bereidheid compromissen te sluiten, oftewel 'tot het uiterste gaan om er met de ander uit te komen'.

€ 19,99, Arbeiderspers

Macht en Verbeelding - essay Maand van de Filosofie - Femke Halsema

Onder de titel *Macht en verbeelding* gaat oud-GroenLinks leider Femke Halsema in het essay voor de Maand van de Filosofie in op de lastige verhouding tussen verbeelding en macht. De afgelopen decennia is utopisme in het verdomhoekje terechtgekomen. De laatste jaren keren vergezichten voorzichtig terug aan de intellectuele randen van de politiek. Gedijt de democratie op intellectuele en artistieke verbeelding, zoals de revolutionaire jongeren in de jaren zestig dachten? Maar rechtvaardigen intellectuelen daarmee niet, zoals Bolkestein ooit schreef, gevaarlijke politieke ideeën? Of wordt moderne politiek door de weerzin tegen verbeelding juist hol, technocratisch en repressief?

€ 4,95, verschijnt op 1 april.

www.maandvande filosofie.nl

Van artikel 50 tot zetelverdeling - Een eurocratisch zakwoordenboek

Hoe zit het ook alweer met de euro- en vluchtelingencrisis? Wat leidde tot de Brexit, en wat werd besloten tijdens het Parijsakkoord? Maar ook: waarom is TTIP volgens GroenLinks geen aanbeveling? Bas Eickhout en Judith Sargentini, de Europarlementariërs voor GroenLinks, verhelderen deze en vele andere 'Europese' termen in een handzaam woordenboek. De opvattingen van GroenLinks worden niet onder stoelen of banken gestoken, en helpen volgens de auteurs 'de nodige eurofabels uit de wereld'.

Een uitgave van GroenLinks
Europa, gratis verkrijgbaar via europa@groenlinks.nl. Zie www.euroabc.nl

Koordddansen - Lara de Brito

Lara de Brito, wethouder en lijsttrekker voor GroenLinks in Wageningen, is zowel politicus als journalist. Deze twee functies verenigt zij in haar bundel *Koordddansen*. In 19 politieke essays leidt De Brito de lezer langs de start van haar wethouderschap, via de worstelingen met de decentralisatie van de zorg en de participatiesamenleving, naar haar bezoek aan de Klimaatop in Parijs. In alle essays mixt De Brito observaties, analyse en persoonlijke ervaringen, en gaat ze te rade bij andere denkers. *Think global, act local* - deze slogan van de duurzaamheidsbeweging is op *Koordddansen* zeker van toepassing.

€ 9,95, te bestellen via
info@bureaudehelling.nl

Green European Journal: Talk of the Town

Het is in steden waar de toekomst van de mensheid gevormd wordt, als we de nodige denktanks mogen geloven. Dat schrijft de *Green European Journal*, het tijdschrift over groene Europese politiek, in het voorwoord van zijn winternummer dat gewijd is aan het fenomeen 'stad'. Als nieuwe politieke centra en als hedendaags 'slagveld' zijn steden van grote betekenis, schrijft de redactie. Mede door het feit dat grote veranderingen meestal beginnen in steden, mag de politieke invloed van steden niet onderschat worden. De auteurs van de *Green European Journal* verdiepten zich in stedelijke ontwikkelingen en dynamieken op verschillende niveaus – politiek, sociaaleconomisch, cultureel – wat leidde tot verdiepende essays over onder meer Wenen, Barcelona, Berlijn, Brussel en Praag.

Exemplaren van de *Green European Journal* zijn te bestellen via gej@gef.eu. Meer informatie: www.greeneuropeanjournal.eu

Het lentenummer, dat eind mei verschijnt, zal gewijd zijn aan de toekomst van werk.

illustratie: Klaas Verplancke, uit 'Talk of the town'

Bureau

(A)sociale huur: ongelijkheid op de woningmarkt tegengaan

Donderdag 29 maart
Landelijk Bureau GroenLinks,
Oudegracht 312, Utrecht
Aanvang: 20 uur
Organisator: Hellingproef

Wat kunnen gemeenten en corporaties doen om betaalbare woningen voor iedereen te realiseren? Die vraag staat centraal op 29 maart tijdens een bijeenkomst georganiseerd door Hellingproef, het jong wetenschappelijk bureau van GroenLinks. Samen met Linda Voortman, Tweede Kamerlid voor GroenLinks met onder meer de portefeuille Wonen, en andere experts gaat Hellingproef op zoek naar een antwoord op de vraag die zowel bestuurders als burgers zullen herkennen. Tijdens deze avond streeft Hellingproef ernaar concrete handvatten te formuleren die in het raadswerk of tijdens coalitieonderhandelingen van pas kunnen komen.

De toegang is gratis, inloop vanaf 19.30 uur, aanvang 20.00 uur.
Aanmelden en meer informatie:
hellingproef@groenlinks.nl

Publicaties

Tijs Sikma, **'Even aan mijn burgers vragen. Interview met democratisch vernieuwer Hein Albeda'**, 2.1.2018
www.bureaudehelling.nl/artikel/even-aan-mijn-burgers-vragen
> *Over burgerpanels die aangevochten gemeentelijke beslissingen in het sociale domein opnieuw tegen het licht houden.*

Robbert Bodegraven & Tineke Strik, **'Hoe houden we al die slimme robots in toom?'**, in: *Algemeen Dagblad*, 2.2.2018
www.bureaudehelling.nl/artikel/hoeveel-macht-geven-we-de-robots
> *Over kunstmatige intelligentie versus menselijke wijsheid.*

Tsjalling Swierstra e.a., **'Kan technologie ook links zijn?'**, 2018
www.bureaudehelling.nl/technologie dossier
> *Dossier met video's, verslagen en presentaties van de technologieconferentie die Bureau de Helling en de Eerste Kamerfractie van GroenLinks op 2 februari organiseerden in de Eerste Kamer.*

Simon Otjes e.a., **'Green Observatory: Fake News'**, in: *Green European Journal* online, 14.2.2018
www.greeneuropeanjournal.eu/green-observatory-fake-news/
> *Overzicht van het debat over nepnieuws in tien EU-landen.*

Richard Wouters & Yorian Bordes, **'Quickscan: gemeentelijke invloed op de CO₂-uitstoot'**, 5.3.2018
www.bureaudehelling.nl/quickscan
> *Cijfers over het belang van lokaal klimaatbeleid: gemeenten kunnen tenminste een derde van de Nederlandse CO₂-uitstoot beïnvloeden.*

Simon Otjes & Eva van Rijnberk, **'Aandeel vrouwen het hoogst op lijst GroenLinks'**, 8.3.2018
www.bureaudehelling.nl/aandeelvrouwen
> *Onderzoek naar het aandeel vrouwen op de kandidatenlijsten bij de gemeenteraadsverkiezingen.*

de Helling

Wetenschappelijk Bureau GroenLinks

BUREAU DE HELLING
Postbus 8008
3503 RA Utrecht
030-23 999 000

> **bureaudehelling.nl**

DIRECTEUR
• Robbert Bodegraven

MEDEWERKERS
• Suzanne van den Eynden
• Simon Otjes
• Tijs Sikma
• Richard Wouters

STAGIAIRS
• Mirte Bruns
• Dirk van Hoorn

MEDEWERKERS 'DEMOCRACY
DEVELOPMENT ABROAD'
• Anne de Boer
• Mirjam Tiems

RAAD VAN ADVIES
• Nevin Özütok (voorzitter)
• Jessie Bokhoven
• Martien Das
• Albert Faber
• Anita de Horde
• Jeroen Postma
• Theo Verstraël

OVER DE AUTEURS

Prof.dr. Peter **Boelhouwer** (1958) is hoogleraar Housing systems aan de TU Delft. Hij houdt zich vooral bezig met het woningmarktbeleid. Daarnaast is hij voorzitter van het *European Network for Housing Research* (ENHR).

Patricia **Brunklaus** (1957), Hagar **Roijackers** (1974), Sjo **Smeets** (1956) en Arno **Uijlenhoet** (1969) vormen samen de fractie van GroenLinks in de Provinciale Staten van Noord-Brabant.

Suzanne **van den Eynden** (1978) is hoofdredacteur van tijdschrift de Helling. Ze studeerde Europese Studies in Den Haag en Clermont-Ferrand, journalistiek in Tilburg en wijsbegeerte in Utrecht. Ze werkte bij verschillende dag- en weekbladen en bij diverse ngo's, waaronder het Nederlandse Rode Kruis en PAX.

Albert **Faber** (1972) is milieukundige en beleidsambtenaar. Hij werkte eerder voor het Planbureau voor de Leefomgeving en de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. Hij is lid van de Raad van Advies van Bureau de Helling.

Prof. dr. Paul **Frissen** (1955) is bestuursvoorzitter en decaan van de Nederlandse School voor Openbaar Bestuur (NSOB) in Den Haag en hoogleraar bestuurskunde aan Tilburg University. Dr. Martin **Schulz** (1980), Bram **van Vulpen** (1989), Nancy **Chin-A-Fat** (1987) en Ilsa **de Jong** (1992) zijn onderzoekers van de NSOB.

Wim **Hazeu** (1969) studeerde land-inrichtingswetenschappen aan de Wageningen Universiteit. Hij was in twee opeenvolgende collegeperiodes vanaf 2002 wethouder namens GroenLinks in Maastricht. Sinds 2011 is hij bestuurder van woningcorporatie Wonen Limburg. Daarnaast is hij vicevoorzitter van Aedes, de koepelorganisatie van woningcorporaties in Nederland.

Lot **van Hooijdonk** (1978) is wethouder voor GroenLinks in Utrecht, met als portefeuille verkeer en mobiliteit, duurzaamheid en milieu. Ze studeerde geschiedenis en volgde de post-doctorale opleiding Buitelandse Betrekkingen aan instituut Clingendael. Ze is lid van de redactie van de Helling.

Dirk **van Hoorn** (1993) studeert economie en bestuurskunde aan de Universiteit Leiden. Hij is stagiair bij Bureau de Helling.

Alderik **Visser** (1971) is historicus, onderwijskundige en publicist. Hij houdt zich bij het nationaal instituut voor leerplanontwikkeling (SLO) bezig met geschiedenis, burgerschap en persoonlijke vorming en is lid van de redactie van de Helling.

Linda **Voortman** (1979) is Tweede Kamerlid voor GroenLinks met in haar portefeuille wonen, Participatiewet, GGZ en armoede en schuldhulp. Ze studeerde Engels en Literatuurwetenschap.

Richard **Wouters** (1966) is medewerker van Bureau de Helling. Hij houdt zich onder meer bezig met de circulaire economie en de energietransitie.

Aart **de Zeeuw** (1952) is emeritus hoogleraar milieueconomie aan Tilburg University. Hij is voorzitter geweest van de *European Association of Environmental and Resource Economists* en co-redacteur van het *Journal of Environmental Economics and Management*. Ook was hij adviseur van het Planbureau voor de Leefomgeving.

NexNature: Hubot

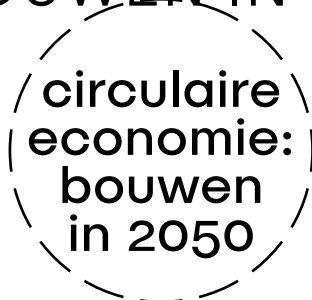

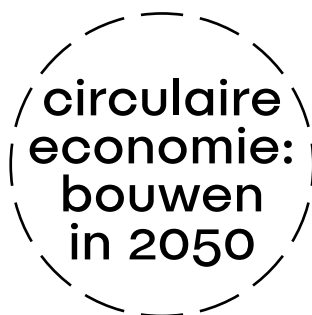
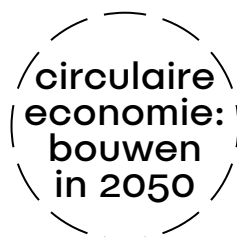

**hierna:
schets-
pagina's**

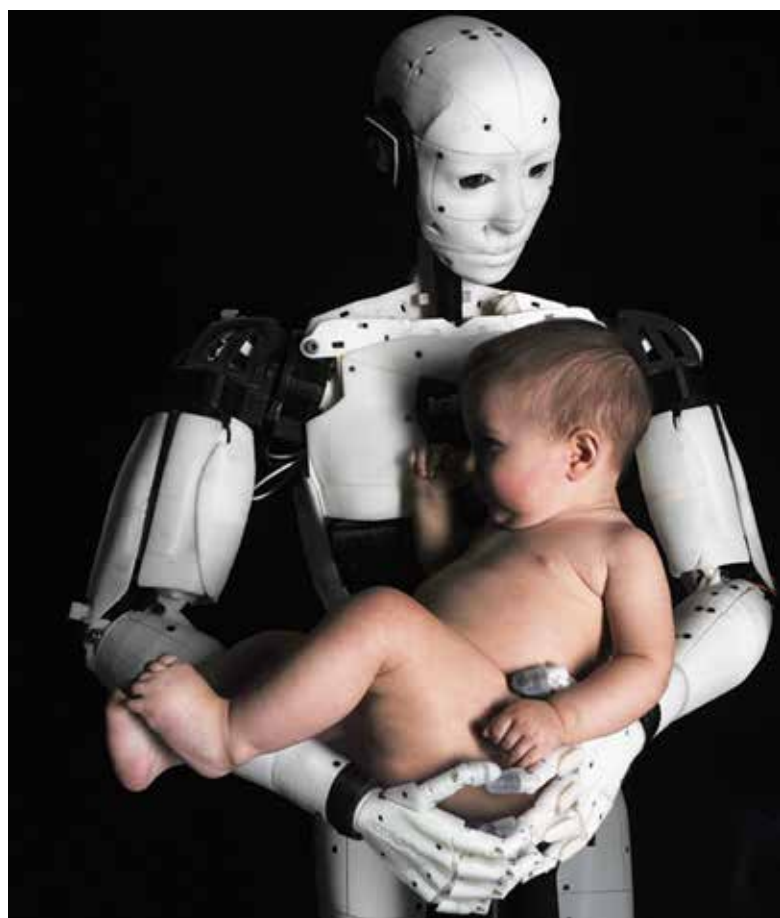
Circulaire economie: BOUWEN IN 2050

Circulaire economie:
bouwen in 2050

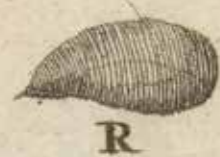
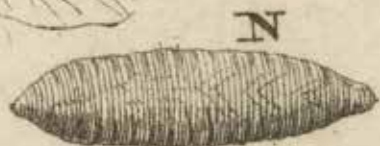
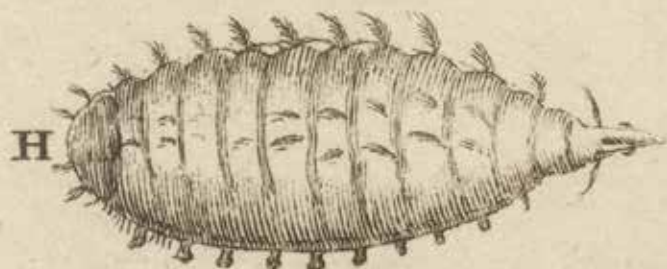

LXVIII.

VANISHING OF THE BEES

Narrated by Oscar® Nominee
ELLEN PAGE

LITTLE BEE. BIG MYSTERY.

"The most important documentary film since *An Inconvenient Truth*."
—Karen Kitzanovich, FILMISTAR

From the director of *The Real Dirt on Farmer John*

"Stunning! As soulful as it is
scientific, as uplifting
as it is alarming."
—Film.com

Queen of the Sun

What are the bees telling us?

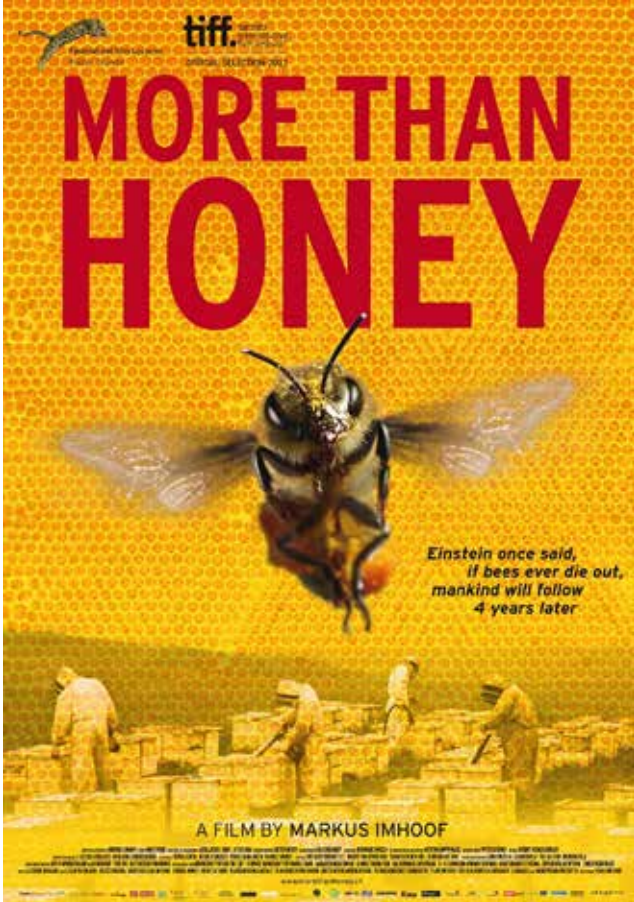
COLLECTIVE EYE FILMS PRESENTS QUEEN OF THE SUN

PRODUCED BY JON BEITZ DIRECTION OF PHOTOGRAPHY TAGGART SEGEL

SOUND DESIGN BY RYAN MAULK ORIGINAL MUSICAL SCORE BY JAMIE GEDDIS

DIRECTED AND PRODUCED BY TAGGART SEGEL

WWW.QUEENOFTHESUN.COM

MORE THAN HONEY

Einstein once said,
if bees ever die out,
mankind will follow
4 years later

A FILM BY MARKUS IMHOOF

GHS01
Explosief

GHS02
Ontvlambaar

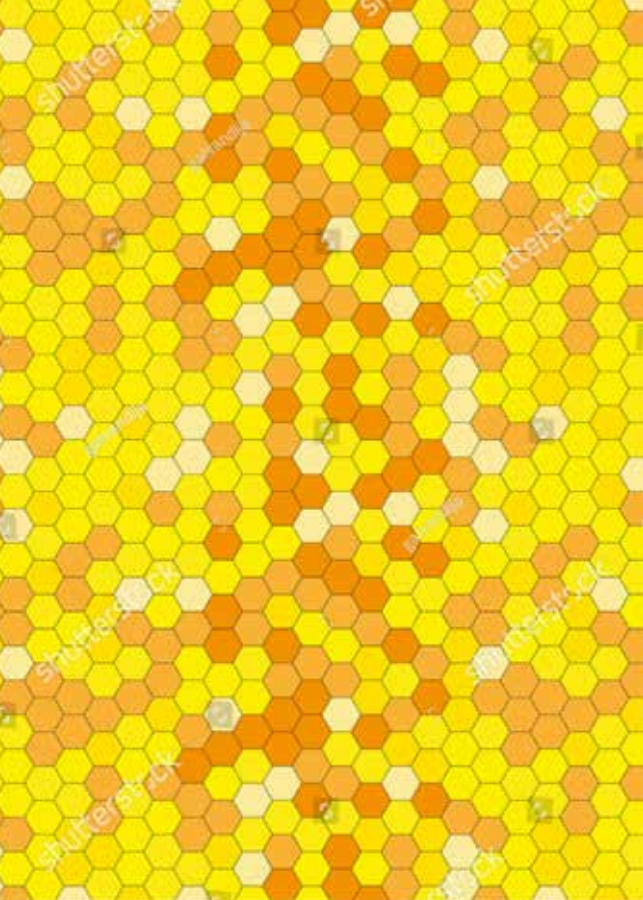
GHS03
Brandbaar
bevoordelend
(oxide)

GHS06
Toxisch (giftig)

GHS07
Schadelijk

GHS03
and
derend
erend)

GHS04
Houder onder
druk

GHS05
Corrosief
(bijtend)

GHS08
Schadelijk voor
de gezondheid

GHS09
Milieugevaarlijk

Wikado Terneuzen en REwind Willemsplein
door Superuse Studios

Circulariteit i

PHOTO © DENIS GUZZO

Windmolenwieken zijn een prachtig restproduct waar een tweede leven aan gegeven kan worden. Nadat ze energie opgewekt hebben en zijn afgekeurd vanwege kleine beschadigingen worden ze vaak nog gestort of verbrand. Dit is zonde van een hoogtechnologisch product waar nog zoveel meer mee kan.

Kinderparadijs de Meidoorn in Rotterdam was het hier mee eens, en was de opdrachtgever van de eerste speeltuin van windmolenwieken, Wikado (boven). Vijf wieken van 25m lang zijn getransformeerd tot een uniek speeltoestel dat minder dan 10% CO2 uitstoot tov een traditionele speeltuin van deze maat. Inmiddels is

er ook een Wikado in Terneuzen, waar de gemeente opdrachtgever van is. Zij hebben ook de bankjes (links) besteld voor het havenhoofd aldaar. In Rotterdam wilde de gemeente een sculpturaal straatmeubel met veel zitplekken naast de Erasmusbrug. Er kunnen nu wel 50 personen zitten op deze 9 wieken van 6m lang!

n de praktijk

shutterstock

IMAGE ID: 1608118128
www.shutterstock.com

Andrew Angelov

shutterstock

